

Ganiyy-i Muhtefi'nin
"MERÂTİB-İ TEVHÎD RİSÂLESİ"

Necmettin Şahinler

Trabzon - 2000

Önsöz

Bundan iki yıl kadar önce bir dostum bana Beşiktaş/İstanbul'da Seyran Kitabevi'nde rastladığı bir kitapdan bir nüsha takdîm etti. 1998 yılında Çağrışım Yayınları tarafından basılan ve *Nefesler* başlığını taşıyan, 13×19 cm boyutlarında, 216 sayfalık bu kitabın yazarı Ganiyy-i Muhtefî idi. Hamzavî-Melâmî Kutuplarından İdrîs-i Muhtefî'den¹ başka Muhtefî mahlası ardına gizlenmiş bir başka kişi tanımadığımdan bu kitap ve yazarı ilgimi çekti.

Kitap: İthaf, Önsöz, Takdîm, Sultanlarım, Tahassür, Tecellîyât, Velâyet ve İrşâd, Edeb, Seyr-i Sülûk, Merâtib-i Tevhîd Risâlesi, Hâtîme, ve Sözlük bölümlerinden oluşmaktaydı.

Ganiyy-i Muhtefî *Nefesler*'i:

Habîbullâh-ı Ekrem'e
O'na verilen **Kevser'e**,
Ve bu Kutlu Sülâle'ye
İlelebed **Girenler'e**

Aşk-u niyâzla, hürmetle
Ve de sonsuz muhabbetle.

nefesiyle ithâf etmekte ve Önsöz'de de kitabın hangi sâikle yazılmış olduğuna

Allâh'a hamd ederek başlarım Besmele'yle.
Rabb'im, Sen bu fakîri ihvâna feyyâz eyle!

Salât-ü selâm olsun **Hazret-i Muhammed'e**,
Rabb'im bizi mutî kıl O **Nebiyy-i Emced'e**.

Neler kaldı yâ Ganiy şu kutlu ondört aydan?
İkibinbeşyüz beyit üfürüldü bu nâydan.

Bir kısmından² "Nefesler", işte, olundu tertîb;
"Merâtib-i Tevhîd"le feth olundu merâtib.

Nesîm-i Rahmânî'yle ihdâs olunan kitâb
Uşşâkın, İnşaallâh rûhuna eder hitâb.

ifâdesiyle ışık tutmaktadır.

Ganiyy-i Muhtefî *Nefesler*'in 6. sayfasındaki I-4 ve 7. sayfasındaki I-5 numaralı nefeslerde: 1) kendisinin bir ney, ve 2) bu neyi üfleyen de Cenâb-ı Rabbü-l Âlemiyn olduğunu, ayrıca yukarıya dercedilmiş olan Önsöz'ünde de 3) bu kitabın

¹ İdrîs-i Muhtefî: İstanbul'da 1615 yılında vefât etmiş olan Hamzavî-Melâmî kutbu. Asıl Adı Hacı Ali Bey idi. Meşhur mutasavvıflardan Sarı Abdullah Efendi (1584-1660) onun müridlerindendi. (*İdrîs-i Muhtefî hakkında geniş bilgi için bk.: Abdülbâkî Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler.*)

² *Nefesler*, tesbit ettiğim kadarıyla, 1133 beyit ihtivâ etmektedir.

Nesîm-i Rahmânî vâsıtasıyla (*Rahmân'ın esintisiyle*) ihdâs olunmuş olduğunu ve bu üflemenin de 14 ay sürmüş olduğunu beyân etmektedir.

Kitapta müellifi tanıtan herhangi bir takrîz ya da açıklama yoktur. Ganiyy-i Muhtefî'nin, mahlasına uygun olarak, tıpkı İdrîs-i Muhtefî gibi sırlı kalmak istediği gözlenmektedir. Bununla beraber *Nefesler*'deki satır aralarından *Melâmet neş'esinde bir Uşşâkî eri* olduğu, en azından iki mubârek zâttan feyz almış olduğu anlaşılmaktadır. Kullandığı dilin vokabüleri oldukça zengindir. Osmanlıca'ya olduğu kadar çağdaş Türkçe'ye de hâkim olduğu görülmektedir. Ancak Osmanlıca zevkinin ağır bastığı söylenebilir. Bunun için olsa gerek, kitabın arkasına 300 kadar Arapça ve Osmanlıca söz ve deyim açıklaması ilâve edilmiştir. Bunu Ganiyy-i Muhtefî'nin mi yoksa yayıncının mı tertib etmiş olduğu konusunda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Nefesler hece vezninde ve büyük bir çoğunluğu 4+3+4+3 ya da 3+4+3+4 şeklinde tertib edilmiştir.

Nefesler'de *leitmotifler* olarak karşımıza çıkan bir husus Velî olmanın tek şartının insanın Mi'râc'ının gerçekleşmiş olması olduğuna yapılan vurgudur, bir diğeri ise Hakk yolu yolcularının Edeb'idir.

Nefesler'in VIII. Bölüm'ü olan ve 16 derste 18 nefesten oluşan *Merâtib-i Tevhîd Risâlesi* ilgimi fevkalâde çekti. Bu, derîn bir tefekkürü ve âleme bir başka açıdan bakışı gerektiren bölüm üzerinde epeyce düşündüm. Bunu anlayabilmek için en iyi yolun düşüncelerimi yazıya dökmek olduğuna karar verdim. Ve on aylık yoğun bir çalışma sonucu ortaya elinizdeki yorum çıktı.

Bilindiği gibi tarîkatlar mânevî eğitim alanında merkezî bir rol oynayan önemli kurumlardır. Hakk yolunun tâlibi bu eğitim sâyesindedir ki: 1) nefsinin hiylelerini ayrıntılarıyla tanır, 2) tevhîd mertebelerini zevk eder, ve 3) Ledün İlmi'nin başlangıcına âşinâ kılınır. Bu eğitimin stratejisi tarîkattan tarîkata değişebilir. Hattâ aynı bir tarîkatın kolları arasında bile teferruat açısından farklar bulunabilir. Bazı tarîkatlarda bu üç husûsa olabildiğince eşit ağırlık atfedilirken, örneğin Muhammed Nûrî-l Arab'ın yolunu izleyen *Üçüncü Devre Melâmîleri* gibi diğer bazılarında tevhîd mertebelerinin tadrîsi yâni bu mânevî eğitimin ilme dayanan yanı, ön plâna alınmıştır.

Fakat biz bu noktada *Nefesler*'e baktığımızda *Ganiyy-i Muhtefî*'nin orijinal bir düşünce metodu ile karşılaşırız. O, *nefse karşı cihâd* gerçekleştirilmeden *tevhid mertebelerine* el atmanın hakikat yolcusunun vehmini arttırabildiğini ve bazen de onu sapıklığa uğratıp, zındıklığa düşürüp, yolunu kesebildiğini söylemektedir. Çünkü böyle bir tavır, tasavvufu yalnızca fikrî ve felsefî bir meşgaleye dönüştürecektir; sonunda da *ehl-i hâl* olmayan sâdece *ehl-i kâl* olarak kalan yâni bunların delâlet ettiği hâli kazanamamış/yaşayamamış insânlar ortaya çıkacaktır. Ganiyy-i Muhtefî bu konuyu tarîkat terbiyesi açısından büyük bir orijinalitesi olduğuna inandığımı "Uşşâkî-Melâmîlerin Seyr-i Sülûk-ı Cedîdi" başlıklı, 77 beyitlik uzun nefesinde ayrıntılarıyla işlemiş bulunmaktadır (*Bk. Nefesler*, sayfa:154-160).

Ganiyy-i Muhtefî'nin bu uygulaması O'nu bir mürşid, olgun bir yol gösterici ve irfân sâhibi bir mürebbi' olarak karşımıza çıkarmaktadır. İnaniyorum ki; hem yaşadığımız çağda, hem de gelecekte tasavvuf/tarîkat ekseninde çalışma yapacak olan araştırmacılara *Nefesler*, içindeki hikmet pırıltılarıyla kaynaklık yapacak, ilhâm verecek ve ışık tutacaktır.

Ganiyy-i Muhtefî'nin *Merâtib-i Tevhid Risâlesi* yorumunun bu Mükevvenât'ın esrârını fehmetmek isteyenlere mütevâzî bir rehber olmasını Cenâb-ı Hakk'tan niyâz ediyorum. Böyle bir eseri yorumlama şevk ve heyecânı ile birlikte gücünü de lûtfeden Allâh'a hamd ve şükürden âciz olduğumu itiraf ediyorum. Sarfettiğim gayretler sırasında zuhûr eden sürçmelerimin benim için tek sevda konusu olan, günahkâr kulların merhametli şefaâtçisi Hz. Muhammed Mustafa (SAV) ve O'nun muhterem ve pâk Ehl-i Beyti'nin aşkına bağışlanmasını diliyorum. Tüm okuyucularıma selâm, sevgi ve saygılarımla.

NECMETTİN ŞAHİNLER
07.12.2000 23:01 /11.Ramazan.1421
TRABZON

I. DERS

H İ L K A T

Hakk makâm-ı **Gayb**'dayken bilinemez **Gerçek**'di;
Tenzîhden de münezzeh, lâfa gelmez **Bir Tek**'di.

Kenz-î Mahfî denilen bu hâli bilmek muhâl;
Bu varlık düzeyinde **Hakk** her şeyden müteal.

Bilinmek murâd edip, yarattı avâlimi,
Habîbi seçerekden, esrârını âlimi.

Taayyünle muttasıf olarakdan ezelde,
Akl-ı Evvel, böylece, zâhir oldu tez elde.

Bu ilk tecellîydi ki **Gerçeği Muhammedin**,
Vâhid ismine muzaf sırrındandır Hikmet'in.

O Habîb-i Ekrem'in aşkına, etti südur
Bunca eşyâ ve mânâ'. Anla ki Hilkat budur!

Gayb'da bilkuvve mevcûd eşyâ böyle halk oldu;
Bilcümle avâlim de tekmil sûretle doldu.

Sana örnek vereyim, fehmet Hilkat sırrını,
Ve "lâmevcûd eşyâ"nın **Amâ**'da makarrını.

Kilden bir kitleye hiç nüfûz eder mi nazar?
Oysa bu koca kitle nice sûrete mezar!

Çömlekçinin çömleği daha bulmadan vücûd,
Fehmet ki o, kitlenin hâlâ içinde mevcûd!

Kil kitlesi, gaybında, nice çömleği gizler;
Çömleğin zuhûruysa bir tasavvuru izler.

İşte böyle halk olur bir günde bunca çömlek,
Nasıl halk edilmişse bunca arz, bunca felek.

Çömlekçi de ilmîni böyle ederek izhâr,
Bilmeden oluverir **Hâlik** ismine mazhar.

Eğer onda bu idrâk olsaydı her an zinde,
Fâsılasız kalırdı Peygamber'in izinde!

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Hakk: Gerçekte yegâne var olan. Mutlak Gerçek. "*Bizâtihi Allâh*" yâni hüviyyetinin gerektirdiği gibi hiçbir sûretle kavranamayan ve yanına da yaklaşılamayan Allâh. Bu mânâda *Hakk*, beşer zekâsının kavrayabileceği her türlü sıfat ve bağlardan *münezzeh ve müteâl* olduğundan, bize tümüyle meçhûl kalır. Beşer, önceden bâzı sıfatlarla nitelendirmeksizin ve şu ya da bu sûretle kayıtlandırmaksızın herhangi bir şeyi ne düşünebilir ve ne de onun hakkında konuşabilir. Bu itibarla, kayıtsız şartsız *münezzeh* olması ve aslî tecrîdi bakımından *Hakk*, beşerin bilgisine ve idrâkine konu olamaz.

Makâm-ı Gayb: Bilinmezlik mertebesidir. Bu makâmda *Hakk*, "Bilinmeyen ve Bilinmeyecek olan"dır. O, *Gayb-ı Mutlak* denilen sırdır. Çünkü bizlere mâhiyeti hakkında bir ipucu olabilecek ne bir sıfat ve ne de bir bağıntıyla ifâde edilebilir.

Tenzîh: Allâh'ı cismânî sıfatlardan soyutlama, berî tutma. *Tenzîh*, Hakk'ın temel iki vechesinin ancak biridir. Diğer yarısı ise *teşbih*'tir. *Teşbih*, Allâh'ın lafza sığamayan faaliyetlerini beşerin fahmedebilmesine yardımcı olmak üzere cismânî benzetimlere başvurmaktır. Yalnızca tenzîhe ağırlık veren Allâh'ı fahmedemez. Yalnızca teşbihe meyledense O'nu cismânî bir Varlık gibi idrâk eder. Şu hâlde Allâh'ı olabildiğince fahm edebilmek için tenzîh ile teşbihin *tevhîd*'i gereklidir.

Münezzeh: Bir şeye ihtiyaç duymayan, söz konusu şeyden arınmış.

Kenz-î Mahfi: Arapça'da gizli hazîne demektir. Mutlak Gayb'da gizlenmiş bulunan *Ahadiyyet* mertebesindeki Cenâb-ı Hakk'ın hâlini ifâde etmek için kullanılır. Bu, bilinmesi mümkün olmayan gizlilerin gizlisi, başka bir deyişle "*bilinmeyenlerin en bilinmeyeni*"dir. "*Gizli bir hazîne idim. Bilinmek istedim...*" kudsî hadîsi ile, bu hususa işâret vardır. *Bizâtihi Varlık* asla dinî îmânın konusu olamaz ve *lâtaayyün* (belirsizlik) mertebesindeki Hakk beşerin lisânına asla sığmaz. Zât-ı İlâhî'nin kendisi ebediyen "*gizli bir hazîne*" olarak kalacaktır.

Muhâl: Mümkün ve kâbil olmayan.

Müteâl: Erişilmez, aşkın.

Avâlim: Âlemler, dünyâlar.

Esrâr: Sırlar, Gizlenen ve bilinmeyen şeyler, aklın eremeyeceği işler.

Taayyün: Belirli kılınma.

Muttasîf: Bir vasfı, sıfatı, niteliği olan.

Ezel: Başlangıcı olmayan geçmiş zaman.

Akl-ı Evvel: İlk akıl. "*Allâh'ın ilk yarattığı şey akıldır*" hadîsi ile bu akla işâret edilmiştir. Akl-ı Evvel Mutlak Varlık'tan ilk zuhûr eden şeydir. Cenâb-ı Hakk önce O'nu, sonra O'nun aracılığı ile tüm diğer şeyleri yaratmıştır. Buna ilâhî ilmin ilk zuhûru adı da verilir. İlâhî ilim ayrıntısızdır; taayyün mertebelerinden aşağıya doğru inerken ayrıntılı hâle gelir: a) *İlâhî ilme*, Ümmü'l- Kitâb; b) *Akl-ı Evvel'e*, İmâm-ı Mübîn; 3) *Levh'e*, Kitâb-ı Mübîn adı da verilmiştir. Bunlara sırasıyla Nûn, Kalem ve Levh de denir. Akl-ı Evvel: *Hakikat-ı Muhammediye, Nûr-i Muhammed, Rûh-i A'zam, Dürre-i Beyzâ* isimleriyle de anılır.

Zâhir: Görünen, zuhûrda olan. Ez-Zâhir: "*Kendini kullarının idrâkine tecellîleri aracılığıyla gösteren.*"

Tecellî: (1) Görünme, açığa çıkma, bir yerde yansıma; (2) İlâhî sırların açığa çıkması. *Hakk'*ın kendi kendini ifşâ ve izhâr etme faaliyeti. Bir perdenin ardındaki gizli bir şeyi fâş etme. İster mânevî ister maddî, ister bâtınî ister zahirî olsun her şey *Hakk'*ın bir tecellisi olup bundan ancak *Gayb-ı Mutlak* müstesnâdır. Bu da zâten, bütün tecellîlerin gerçek kaynağıdır. Tecellî, Hakk'ın görüş açısını temsil etmez. Çünkü Hakk'ın mükevvenât hakkındaki görüş açısı yalnızca halkettiği (ileride temas edilecek olan) a'yân-ı sâbitelerde meknûzdur. Tecellînin tecellî olarak idrâki ise eşyâ hakkında yüksek bir bilince ulaşmış olan insana has ve de Hakk'ın insana lûtfettiği bir görüş açısıdır.

Vâhid: Arapça, bir demektir. Vâhid, âlemdeki sonsuz sayıda çeşitli ve zıt eşyânın Hakk olan *Tek Bir Varlığın* çeşitli kevnî sûretlerinden başka bir şey olmadıkları keyfiyetinden ortaya çıkmaktadır. Vâhid'in eşyânın kesretinde zâhir olduğu, ve kesret hâlindeki eşyânın da en sonunda Vâhid'e yâni Hakk'ın "*Bir Olduğu*"na ircâ olunabileceği temel keyfiyetinin bünyesi matematikte bütün sayıların asıl kaynağı olan "*bir*" ile sayılar arasındaki karşılıklı bağıntıların yapısıyla özdeştir. Matematikte "*bir*" (Vâhid), bütün sayıların kaynağı olup sayılar da, temellerindeki "*bir*"in mükerreren tecellî ettiği tecellîgâhlarıdır.

Muzâf: (1) İzâfe olunmuş, katılmış, bağlanmış, bağlı; (2) İsim takımlarında belirtilen, başka bir isme katılmış ve onu tamamlamış olan isim.

Sudûr: Sâdır olma, meydana çıkma, vuku' bulma, zâhir olma.

Hilkat: Yaratılma, yaratılış.

Tekmil: Tamamı, bütün, hep.

Fehâmet: Bir meseleyi hemen kavrama yeteneği.

Lâmevcûd: Var olmayan.

Amâ': Ahadiyyet mertebesinde "*belirlenmemişlerin en belirlenmemişi*" veyâ "*meçhûllerin en meçhûlü*" olan Hakk'ın bu konumunu ifâde etmek için kullanılan

sembolik bir isimdir. Başka bir deyişle söylersek; "*Esmâ*" mertebesinde tecellî etmeden önce Ahadiyyet makâmındaki Zât-ı İlâhî *Amâ'* da bir anlamda dipsiz karanlıkta bulunmaktadır. Bir rivâyete göre, sahâbe-i kiramdan, *Zeynü'l- Ukayli*, Resûlullah (SAV)'e: "*Rabbimiz mahlûkatı yaratmazdan önce nerede idi?*" diye sorar. O da şu cevabı verir: "*Altı ve üstünde hava olmayan amâ'da idi*".

Makarr: Karar edilen, durulan yer, konum.

Zuhûr: Görünme, meydana çıkma, başgösterme, ortaya çıkma.

Tasavvur: (1) Zihinde şekillendirme, kurma; (2) Göz önüne getirme.

İzhâr: (zuhûr'dan) Zuhûra getirme, ortaya koyma, gösterme.

Hâlik: Yaratan, yoktan var eden, yaratıcı, Allâh.

Mazhar: (1) Bir şeyin görüldüğü, ortaya çıktığı, tecellî ettiği, zuhur ettiği mahâl; (2) Kavuşma, elde etme, şereflenme.

İdrâk: Algılama.

Zinde: Diri, yaşayan, canlı,

Fâsıla: Aralık, ara. (Fâsılasız: Ara vermeden, sürekli)

I. DERSİN YORUMU

İlk iki beyit:

Hakk makâm-ı **Gayb**'dayken bilinemez **Gerçek**'di;
Tenzîhden de münezzeh, lâfa gelmez **Bir Tek**'di.

Kenz-î Mahfî denilen bu hâli bilmek muhâl;
Bu varlık düzeyinde **Hakk** her şeyden müteal.

Çocukluğumuzdan beri dinlediğimiz masalların başında tekrarlanan bir girizgâh cümle vardır: "*Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, pireler berber, develer tellâl iken....*" diye devam eder. İşte insanoğlunun da bu bilinen, görünen âleme geliş masalı "*Bir varmış*" ile başlıyor. Ama buradaki "*Bir*", "*kesretin bir bütünü*" demek olan "*Bir*" anlamında değil, Hakk'ın, beşerin bilgisine ve idrâkine konu olamayan yönüne işâret eden "*Ahad*" yâni "*Tek*" anlamındadır.

Ahadiyyet mertebesinde, "*belirlenmemişlerin en belirlenmemişi*" olan ve hiçbir sıfatı ve kendi Zât'ının yanında hiçbir bağıntısı olmayan varlığa, bu özel vechesinden dolayı "*Hakk*" adı verilir. Bu mertebede "*tecellî*" olmadığından "*lâtaayyün/belirsizlik*" hâlinde bulunan Hakk'ın (teşbîhi olmadığı gibi) tenzîhi de olmaz. Çünkü, bir varlığı tenzîh edebilmek için o varlığı nisbet ettirecek/benzetecek

başka bir varlığa da ihtiyaç vardır. Bu, insân idrâkinin aşılması mümkün olmayan kaderidir. İnsân nesne üzerinde bir fikri olmaksızın, o nesneye yakıştıracak ya da onunla mukâyese edecek bir imkânı olmaksızın herhangi bir şeyi bilmekten, onun üzerine konuşmaktan ve ona vukuf kesbetmekten âcizdir.

İşte Ganiyy-i Muhtefî bu ilk iki beyitinde Hakk'ın *Makâm-ı Gayb*'daki bilinemezlik yönüne dikkat çekiyor ve "*Gizli Hazîne*" denilen bu hâli idrâk etmenin, lâfa dökmenin mümkün olmadığını açık bir şekilde ifâde ediyor. Özetle, Hakk ancak "*tecellîlerinin büründüğü sûretlerde*" fehmedilir, istidlâl edilir ve ancak bu kayıtlarla bilinebilir. Bu nedenle *Zât-ı İlâhî*'nin kendisi ebediyyen "*gizli bir hazîne*" olarak kalacaktır.

3-7. Beyitler:

Bilinmek murâd edip, yarattı avâlimi,
Habîbi seçerekden, esrârını âlimi.

Taayyünle muttasıf olarakdan ezelde,
Akl-i Evvel, böylece, zâhir oldu tez elde.

Bu ilk tecellîydi ki **Gerçeği Muhammedin,**
Vâhid ismine muzaf sırrındandır Hikmet'in.

O Habîb-i Ekrem'in aşkına, etti südür
Bunca eşyâ ve mânâ'. Anla ki Hilkat budur!

Gayb'da bilkuvve mevcûd eşyâ böyle halk oldu;
Bilcümle avâlim de tekmil sûretle doldu.

Gizli bir hazîne olarak *Ahadiyyet* mertebesinde bulunan Hakk'ın bu mertebedeki hâli ebedî bir süreklilik, ebedî bir sükündür. Burada en küçük bir hareket, en küçük bir tecellî yoktur. Hakk, bu varlık derecesinde "*lâtaayyün*" ile de "*taayyün*" ile de kayıtlanmış değildir; çünkü O, bizâtihî herhangi bir sıfat ya da isimle nitelendirilmeyecek kadar mukaddestir. O, ne bir vasfa sâhiptir ve ne de bir kayıtlı bağlıdır; O'nda kesretin bir gölgesi dahî bulunmaz. **İbn Arabî** bu yönünden dolayı Hakk'ı bâzen "*Ganiyy*" diye isimlendirmektedir. Sözlük anlamıyla bu kelime "*zengin*" ve özel anlamıyla da "*mutlak olarak kendi kendine yeten*" demektir. Bütün zıddîyetten ve kıyastan münezze olan ve bunların etkisi altında da kalmayan *Zât*'ın, herhangi başka bir şeye ihtiyaç göstermeyen "*Ganiyy*" olarak düşünülmesi isâbetli bir tesbittir.

Kudsî bir hadîste kendini "*Gizli Hazîne*" olarak nitelendiren Hakk, aynı hadîsin devamında "*bilinmeyi arzuladığını*" ve bu nedenle de varlığı yarattığını söyler. Bu bilinme arzusu sonucu *Ahadiyyet* mertebesinden ilk tecellî gerçekleşir. Bu tecellî mertebesi de teolojik olarak Esmâ' ve Sıfatlar mertebesidir. Hakk'ın, mutlaklığından "*nüzûl edip*"de daha reel ve daha somut düzeylerde tecellî etmesi âlemi ortaya çıkarır. Böylece Hakk, "*Bilinmeyen-Bilinmez*" yönünden kendini izhâr ederek insanın fehminde ve idrâkinde sudûr eden "*Bilinen-Bilinebilir*" bir tecellîye dönüşür. Varlık âlemi maddî nesnelere (cisimlerden) ve maddî olmayan ya da rûhanî varlıklardan

ibârettir. Bu her iki nevi de Hakk'ın büründüğü tecellî sûretleridir. Bu anlamda her şey, ister maddî isterse rûhanî olsun, kendine mahsûs bir tarzda bu tecellîlerin ardındaki Hakk'ı (en uç Gerçeği, nihaî Hakîkatı) ifşâ eder. Zaten tecellî de sözlük anlamı itibariyle "*bir perdenin ardındaki gizli bir şeyi fâş etme*"dir.

Ganiyy-i Muhtefî, *Hakk* olarak isimlendirilen *Mutlak Varlık*'tan ilk zuhûr eden şeyin *Akl-ı Evvel* olduğunu söylemekte ve bunun da *Muhammedin Gerçeği* (Hakîkat-ı Muhammediyye) olduğunu ilâve etmektedir. *Akl-ı Evvel*'e; "*Allâh'ın ilk yaratmış olduğu şey benim Nûr'umdu*" hadîsine dayanarak *Nûr-i Muhammedî* adı da verilir. Anlaşılan odur ki; *Akl-ı Evvel* yâni "*Îlâhî bilinç*" Hakk'ın kendini izhâr etmesinin ilk sûretidir ve bu kevnî ölçekte *Hz. Muhammed'e* tekâbülmektedir. Ama buradaki *Hz. Muhammed'in*, *Allâh'ın* elçisi olarak gönderilen bir peygamber olmasından çok önce kevnî (kozmetik) bir varlık olduğu unutulmamalıdır. Bu gerçek bir hadîste *Hz. Peygamber* tarafından şöyle dile getirilir: "*Âdem daha henüz balçıkla su arasındayken bile ben peygamberdim.*"

Ahadiyyet makâmından "*Kesrette Vahdet*" anlamına gelen *Vâhidiyyet* (Bir'lik) mertebesine gerçekleşen ilk tecellî ile birlikte *Îlâhî Bilinç*'de bilkuvve yâni potansiyel olarak varolan ve eşyânın ezellî sûretlerinden oluşan *A'yân-ı Sâbiteler* ilâhî isimler olarak bilfiil ortaya çıkmıştır. Bu tecellî de *âlem-i şehâdet'i* veyâ başka bir deyişle hislere hitap eden varlık âlemini ortaya çıkarmıştır. Böylece *Habîb-i Ekrem'in* aşkına yaratılan bu âlem, aynı zamanda *Hakîkat-ı Muhammediyye'nin* de bir tafsili/açılımı olarak gözler önüne serilmiştir.

Beyitlerde işâret edilen bir başka gerçeklik de şudur: *Hakk*, kendinden kendine ilk tecellîsinde *Allâh* ismini almaktadır. *Hakk*, ancak tecellîlerinin büründüğü sûretlerde bilinebilir. Aynı keyfiyet, biraz değişik bir biçimde, insanın Hakk'ı ancak O, "*Allâh*" mertebesine nüzûl ettiği vakit idrâk edebilmesinin mümkün olmağa başladığını söylemekle de ifâde edilebilir. Öz olarak söylemek gerekirse; *Îlâhî tecellînin* eriştiği nesnelere ya da odak noktaları (*teknik deyimiyle tecelligâh'lar*) olarak bizler de böylece "*Hakk'ı Allâh kılmış oluruz*".

8-14. Beyitler:

Sana örnek vereyim, fehmet Hilkat sırrını,
Ve "lâmevcûd eşyâ"nın **Amâ**'da makarrını.

Kilden bir kitleye hiç nüfûz eder mi nazar?
Oysa bu koca kitle nice sûrete mezar!

Çömlekçinin çömleği daha bulmadan vücûd,
Fehmet ki o, kitlenin hâlâ içinde mevcûd!

Kil kitesi, gaybında, nice çömleği gizler;
Çömleğin zuhûruysa bir tasavvuru izler.

İşte böyle halk olur bir günde bunca çömlek,
Nasıl halk edilmişse bunca arz, bunca felek.

Çömlekçi de ilmîni böyle ederek izhâr,
Bilmeden oluverir **Hâlik** ismine mazhar.

Eğer onda bu idrâk olsaydı her an zinde,
Fâsılasız kalırdı Peygamber'in izinde!

Ganiyy-i Muhtefî bu beyitlerinde "*Hilkat Sırrı*"nı daha iyi fehm edebilmek ve henüz zâhirî varlık hâline ulaşmamış olan eşyânın *Amâ'* daki gerçeğinin nasıl olabileceğinin idrâkine erişebilmek üzere kil örneğini veriyor. Kil yumuşak ve şekil verilebilen bir toprak çeşididir; çömlek, testi, vazo vs. gibi ev eşyâlarının yapımında kullanılır. Kil, çömlekçi ustasının elinde önce bir kitle/hamur hâlindedir. Ve bu hâli ile içinde nice çömleği gizlese, potansiyel olarak tutsa /saklasa da hiçbir anlamı yoktur. Çünkü dışarıdan/zâhirden bakan göz kilin içerisini/bâtınını göremez. Ne zaman ki çömlekçi hayâlinde, aklında, ilminde canlandırdığı çömlek şekillerini yapmaya başlar ve onları kalıba döker; işte o anda kilin bâtınında var olan nesnelere açığa çıkarak görülür. Çömlekçinin bu fiili Cenâb-ı Hakk'ın bu âlemi nasıl yarattığı konusunda insana, benzetim yoluyla, kaba bir fikir verebilir.

Hâlik ismi Cenâb-ı Hakk'ın sayısız güzel isimlerinden (Esmâ'ü-l Hüsnâ) birisidir ve mânâ olarak "*takdîrine uygun olarak yaratan*" demektir. Bu da bize şunu göstermektedir ki; varlık sahnesinde gerçekleşen her olay çeşitli İlâhî isimlerin birer tecellîsidir. Ve bu İlâhî isimler, Hakk'ın iç yapısının bir gereği olarak rastgele değil aksine belirli bir takım doğrultularda daha ezelde tesbit edilmiş "*A'yân-ı Sâbiteler*" den kaynaklanır. Tıpkı çömlekçinin ilminde çömleğin şekli nasıl sâbitse ve kesinleşmiş, kararlaştırılmışsa "*A'yân- Sâbite*" de Gayb Âlemi'nde ezelden beri mevcûd olan gerçeklerdir (Hakkâik'dir) ve kevnî âlemde izhâr edilen her şey *ilk tecellî* tarafından üretilmiş olan ezeli gerçeklere uygun olarak vuku bulur.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, son iki beytinde de bu gerçekliğe dikkat çekiyor ve bu yaratılış idrâkinin her ân zinde olmasının kişiyi Peygamber'in izinde, bir anlamda O'nun getirdiği vizyonda sürekli tutacağını söylüyor. Ama ne var ki; çoğu insân yaptığı tüm işlerde "*bilmeden*" Allâh'ın bir çok isminin mazharı olmasına rağmen bu idrâki yakalayamıyor ve gaflet içerisinde yaşamaya devam ediyor.

1. Dersin Kıssadan Hissesi

Bu 1. Ders'den idrâk edilmesi gereken en önemli husus, çömlekçinin işlediği kil kitlesi misâlinden de anlaşıldığı gibi: tanık olduğumuz *zâhir*'in *bilfiil* ortaya koymakta, idrâkimize sunmakta olduğu olguların ötesinde yâni zâhirin *bâtın*'ında *bilkuvve* mevcûd olan başka olguların da bulunduğudur. Bunların idrâki ve bu idrâkin zinde tutulması bizi Cenâb-ı Peygamber Efendimiz'in izinden ayırmayacaktır.

* * *

II. DERS

İ K R A'

Söyle! **ikra'**, Kur'ân'da, yalnız "Oku!" emri mi?
Böyle mi yorumlamak gerekir bu terimi?

Bir kerre sor kendine "okumak"dan kasıt ne?
Okurken neyle sâdık kalacaksın sen metne?

Mutlak bir metin gerek, harflerden müteşekkil;
Önce, gözünle olur harfler zihnine nakil.

Bu mürekkebe eşkâl de yorumlanır aklınla;
İdrâkine yerleşen medlûlleri sen anla!

Setreder cümle harfi tulû' ederek medlûl,
Harfleri de örterek idrâke eder hulûl.

Bu mükevvenât dahî kıraat edilmeli!
Fakat meçhûlse harfler, medlûlü olmaz celî.

Bu âlemin harfleri, bil ki, Esmâ'ül-Hüsnâ!
Bunların terkîbinin mânâ'sı da müstesnâ.

Nasıl ki okuyanda harfleri sırlar medlûl,
Zâhirler de Esmâ'yı fehmetmemekle mâlûl.

Bir metnin kıraati harflerle mümkün ancak;
İdrâkse harfe değil, medlûle açar kucak.

Nefs-i emmâre yalnız eşyâya nazâr eder.
Harfler misâli, Esmâ, gözden silinir gider.

Nebî'nin vasfındandır bu elif-bâ'yı bilmek;
Aslında, **ikra'** emri: "Harfi idrâk et!" demek.

Bundan nâşî Nebî de Rab'ba dua ederdi:
"Eşyâ Hakkında benim ilmimi arttır!" derdi.

İlm-i hurûf İsâ'da celî olan ilimdi;
Bu ilim İsâ-meşreb evliyânındır şimdi.

Yâ **Rabbî**, bu fakîri müdrîk-i Esmâ'dan kıl!
Fehmetsin **Rûh**'um **Sen**'i, eşyânı da bu Akıl.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

İkra': "Oku" anlamında, Kur'ân vahyinin başlangıcını teşkil eden "Alak Sûresi"nin ilk sözcüğüdür. "Oku, yaratan Rabb'inin adıyla! O, insânı bir yumurta hücrelerinden yarattı. Oku, Rabbin sonsuz kerem sâhibidir." (Alak/1-3) Âyette geçen "Oku" emri, bir dış kaynaktan, burada Kur'ân mesajından alınan sözleri veyâ düşünceleri, yüksek sesle olsun veyâ olmasın, ama anlamak niyetiyle bilinçli olarak zihnine nakşetmeyi ifâde eder.

Kasıt: Niyet

Sâdık: (1) Doğru, gerçek; (2) Bağlılık

Müteşekkil: Meydana gelmiş, olmuş, şekillenmiş, şekillenen.

Nakil: Taşıma.

Mürekkeb: İki veyâ daha çok şeylerin karışmasından meydana gelen. Bileşik.

Eşkâl: Biçimler, sûretler, şekiller, tarzlar.

Kırâat: Okuma.

İdrâk: Algılama.

Meçhûl: Bilinmeyen

Medlûl: Delil getirilmiş şey. Gösterilen şey. Bir kelimedenden veyâ bir işâretten anlaşılan.

Setr etmek: Kapamak, gizlemek, örtmek.

Cümle: Bütün, hep.

Tulû': Doğma, doğuş.

Hulûl: Bir nesnenin içine nüfûz etme , girme.

Mükevvenât: Oluş âlemi, Cenâb-ı Hakk'ın "**Kün!**" (Ol!) emrine tâbî her şeyin oluşturduğu âlem.

Celî: Parıldiyarak kendini belli eden, açık, meydanda, belli.

Terkîb: Birkaç şeyden meydana getirilmiş şey. Birkaç şeyi birleştirip karışık bir şey meydana getirme.

Mânâ: Anlam, iç yüz.

Müstesnâ: (1) Ayrı tutulan; (2) Kural dışı bırakılan; (3) Benzerlerinden üstün.

Sırr: Gizli tutulan, kimseye söylenmeyen şey.

Zâhir: Görünen, zuhûrda olan, dış yüz. Ez-Zâhir: "*Kendini kullarının idrâkine tecellîleri aracılığıyla gösteren.*"

Fehmetmemek: Hemen kavrayamamak.

Mâlûl: İletli, sakat.

Nefs-i Emmâre: Kötülüğü emredecî nefis anlamına Arapça bir tamlama. *Kâşânî*, bu nefsin, bedenî tabiata meylettigini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yâni insanı, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) nesnelere meylettiren şeye/kuvvete *nefs-i emmâre* denir. *Yûsuf Sûresi*'nin 53.âyetinde bu nefse işâret edilmiştir: "*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, zira nefis, kötülüğü emreder...*" Nefs-i Emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş huyların kaynağıdır.

Nazar: (1) Bakma, göz atma; (2) İtibar; (3) İltifat.

Vasıf: Nitelik, özellik, bir kimsenin veyâ şeyin taşıdığı hal.

Elif-bâ: (1) Yirmisekiz harften ibâret olan Arap alfabesi; (2) Bir şeyin başlangıcı.

Nâşî: (1) Ötürü, dolayı; (2) Sebebiyle.

İlm-i Hurûf: Harfler ilmi.

İsâ-meşrep: Hz. İsâ'nın tavrını, neş'esini yansıtan.

Evliyâ: Velî kelimesinin çoğulu.

Fakîr: Kendinde gördüğü her şeyi, kendinin değil, Allâh'a ait ve Allâh tarafından olduğunu bilen ve bu bilinci zinde tutan kimsenin niteliği.

Müdrîk: İdrâk eden, anlayan.

II. DERSİN YORUMU

1-6. Beyitler:

Söyle! **ikra'**, Kur'ân'da, yalnız "Oku!" emri mi?
Böyle mi yorumlamak gerekir bu terimi?

Bir kerre sor kendine "okumak"dan kasıt ne?
Okurken neyle sâdık kalacaksın sen metne?

Mutlak bir metin gerek, harflerden müteşekkil;
Önce, gözünle olur harfler zihnine nakil.

Bu mürekkebe eşkâl de yorumlanır aklınla;
İdrâkine yerleşen medlûlleri sen anla!

Setreder cümle harfi tulû' ederek medlûl,
Harfleri de örterek idrâke eder hulûl.

Bu mükevvenât dahî kıraat edilmeli!
Fakat meçhûlse harfler, medlûlü olmaz celfi.

Ganiyy-i Muhtefî bu nefesine, *Alak Sûresi'* nin ilk âyetinde geçen *ikra'* yâni *oku* emrine dikkat çekerek başlıyor ve bu terimin salt okumanın ötesinde ne anlama geldiğini ve nasıl yorumlanması gerektiğini kendimize sormamızı istiyor.

Bilindiği gibi *Alak Sûresi'* nin ilk beş âyeti Kur'ân vahyinin başlangıcını teşkil etmektedir. Hz. Peygamber kırk yaşlarındaydı ve kendi ifâdesi ile "*yalnızlık ona câzib geliyordu*". Bu nedenle zaman zaman Mekke yakınındaki *Hira Dağı* mağarasında inzivâyâ çekiliyor, uzun tefekkür ve dualarla kendini ibâdete veriyordu. Bir gece âniden *Vahiy Meleği* yanında belirdi ve ona "*Oku!*" dedi. Hz. Peygamber, ilkin gerçek bir metni okumasının istendiğini zannetti ki ümmî olduğundan o talebi yerine getirmesi mümkün değildi. Bu gerekçeyle "*Ben okuyamam!*" dedi. Bunun üzerine, kendi sözleriyle: "Melek beni yakaladı ve kendine çekti, öyle ki bütün gücüm kaybolup gitti; sonra beni bıraktı ve "*Oku!*" dedi. Ben: "*Okuyamam*" diye cevap verdim. Sonra beni yeniden yakaladı ve kendine çekti; sonra beni bıraktı ve dedi: "*Oku!*". Ben tekrar cevap verdim: "*Okuyamam*"... Sonra beni üçüncü defa yakaladı ve kendine çekti ve tekrar bıraktı ve dedi: "*Yaratan Rabb'inin adıyla oku! O insanı bir hücreden yaratır. Oku, Rabbin cömertlerin cömertidir...*" Böylece Hz. Peygamber, âni bir aydınlanma ile, "*okumaya*", yâni Allâh'ın insana mesajını almaya ve anlamaya çağrıldığını farketti. Aslında daha sonra da üzerinde duracağımız gibi Hz. Peygamber'den istenen "*hem kendi kuşattığı âlemin, hem de kendini kuşatan âlemin âyetlerini okuması*" daha öz bir deyişle "*eşyânın gerçeğini*" kavramasıydı.

Şüphesiz okuma eyleminin gerçekleşmesi için harflerden oluşmuş bir metnin var olması gereklidir. Çünkü, mânâlar ancak *harf elbisesine* bürünerek gözümüzün aracılığı ile zihnimize ulaşırlar. Sonra da bu harflerden oluşmuş şekilleri aklımız aracılığıyla yorumlayarak mânâları idrâkimize yerleştiririz. Yâni anlamlar zihnimize

yalnızca harflerden oluşmuş kelimelerle taşınır. Ne var ki harfler bu kadar önemli işlev yerine getirirler de, alışkanlığımızdan kaynaklanan bir tavırla zihnimiz harflerle değil, onlardan doğan mânâ ile meşgûldür. Okuma sırasında sanki harfler görünmez olur ve ön plâna, kendileri yerine, işaret ettikleri anlamlar yâni medlûlleri çıkar.

Bu ilk beş nefeste "*harf- mânâ*" örneği ile sûret-sûret/dış-öz/kabuk- iç/Zâhir-Bâtın ilişkisine atıfta bulunan Ganiyy-i Muhtefî, 6. beyitinde yaratılmış tüm varlığın da bir yazılı metin gibi düşünülmesi ve okunması gerektiğine dikkati çekiyor. Ama uyarı niteliğinde şu soruları sormaktan da geri durmuyor. "*Varlık nasıl okunacaktır? Varlığın harfleri nedir?* Çünkü biliyor ki; harf gizliyse mânâ da gizlidir. Veyâ başka bir deyişle, harf tanınmıyorsa anlamın açığa çıkarılması mümkün değildir.

7-10. Beyitler

Bu âlemin harfleri, bil ki, Esmâ'ül-Hüsnâ!
Bunların terkibinin mânâ'sı da müstesnâ.

Nasıl ki okuyanda harfleri sırlar medlûl,
Zâhirler de Esmâ'yı fehmetmemekle mâlûl.

Bir metnin kıraati harflerle mümkün ancak;
İdrâkse harfe değil, medlûle açar kucak.

Nefs-i emmâre yalnız eşyâya nazâr eder.
Harfler misâli, Esmâ, gözden silinir gider.

Ganiyy-i Muhtefî 6. beyitte sorduğu sorunun cevabını hemen 7. beyitin başında veriyor ve bu âlemin harflerinin *Esmâ'ü-l Hüsnâ* yâni Allâh'ın güzel isimleri olduğunu söylüyor. *İsim* kelimesinin çoğulu olan *esmâ'* ile "*en güzel*" anlamındaki *hüsnâ* kelimelerinin birleşmesinden oluşan *Esmâ'ü-l Hüsnâ* deyimini kelime anlamıyla en güzel isimler demektir. Ancak Kur'ân, *Esmâ'ü-l Hüsnâ* ile Allâh'ın yalnız isimlerini değil, aynı anda sıfatlarını da vermektedir. *Esmâ'ü-l Hüsnâ*, Allâh'ın isim-sıfatlarını ifâde için kullanılmaktadır.

Esmâ'ü-l Hüsnâ deyimini Kur'ân'da *A'raf/180*, *İsrâ/110*, *Tâhâ/8* ve *Haşr/24* olmak üzere tam dört âyette geçmektedir. Bu âyetler içerisinde *İsrâ/110* konumuz açısından ilginç bir sözcüğü içerisinde taşımaktadır. Önce âyeti verelim: "*De ki: İster Allâh'a dua edin ister Rahmân'a dua edin, hangisine dua ederseniz edin neticede bütün güzel isimler (Esmâ'ü-l Hüsnâ) O'na aittir.*" Bu âyette yer alan "*eyyen*" sözcüğü "*her ne şekil olursa olsun*" anlamında kullanılmıştır. Bu da bize Ganiyy-i Muhtefî'nin de işaret ettiği gibi, tüm varlığın ve evrende meydana gelen her olayın Allâh'ın güzel isimlerinin birer *yansıması/tecellîsi/kelimesi/harfi* olduğunu açıkça göstermektedir. Ama bunlara da takılı kalmamak, bu harflerden oluşan kelimelerin içerdiği anlamları idrâk etmekle yükümlü olduğumuzu unutmamalıyız.

Nefs-i Emmâre, kötülüğü emredici nefis anlamına Arapça bir tamlamadır ve bu ifâde Kur'ân'da *Yûsuf Sûresi*'nde geçmektedir: "*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, çünkü nefis, kötülüğü emredicidir.*" (Yûsuf/53) Bir tanım vermek gerekirse

Nefs-i Emmâre'yi şöyle târif edebiliriz: "*Bedenî hazlara eğilimli, lezzet ve şehvetle emreden, kalbi süflî (aşağılık, alçak) yöne çeken kuvvet*". Nefs-i Emmâre'de ön plâna çıkan özellikleri şöyle sıralamamız mümkündür: Cimrilik, hırs, haset, kin, alaycılık, kibir, şehvet, şöret, gaflet, gazab, dedikodu, gıybet... vs. Nefs-i Emmâre hiçbir kayıt ve hesap tanımaz. İki şeye şiddetle sarılır ve onları besler: *hevâ* ve *bencillik* (enâniyet). Hevâ, bedenî îcaplara yönelip, yüce oluştardan nefret etmek ve süflî oluşlara koşmak meylini ifâde eder. *Enâniyete* gelince onu "*kula ait her şeyin kendisine izâfe edildiği bir keyfiyet*" olarak tanımlayabiliriz. Enâniyet, emmâre mertebesindeki nefsin benliği putlaştırarak insanoğluna oynadığı en büyük oyundur. Nihâyet öyle bir an gelir ki, insan yalnızca kendisinin değil, çevresindeki şeylerin de yaratıcısı olduğunu düşünmeye başlar. (Zuhruf/51-52; Bakara/258)

Ganiyy-i Muhtefî 10. beyitte *nefs-i emmâre*'nin bir başka yönünü daha göstermekte ve bu nefsin yüzünün/nazarının yalnızca eşyâya dönük olduğunu söylemektedir. Bu nedenle olacak ki, bu nefis veyâ böyle bir nefsin sâhipleri eşyânın ötesini göremezler ve nesnelere dünyasının maddî ilişkiler âzında yaşamlarını sürdürürler. Onlar Kur'ân'ın deyişi ile "*kör*"dürler ama bu körlük maddî değil mânevî bir körlüğe işâret etmektedir. Böyle olduğu içindir de sâdece *zâhir* ile meşgûl olmak, onları *Esmâ'ü-l Hüsnâ*'yı göremez hâle getirir. Eğer eşyâyı gördükleri gibi eşyânın işâret ettiği mânâyı da anlayabilselerdi şairin söylediği şu gerçeklikle karşı karşıya kalacaklardı: "*Bir Kitabullâh'ı a'zâmdır serâser³ kâinat/ Hangi harfî yoklasan mânâsı hep Al-lâh çıkar.*"

11-14. Beyitler

Nebî'nin vafından bu elif-bâ'yı bilmek;
Aslında, **İkra'** emri: "Harfî idrâk et!" demek.

Bundan nâşî Nebî de Rab'ba dua ederdi:
"Eşyâ Hakkında benim ilmimi arttır!" derdi.

İlim-i hurûf İsâ'da celî olan ilimdi;
Bu ilim İsâ-meşreb evliyânındır şimdi.

Yâ **Rabbî**, bu fakîri müdrîk-i Esmâ'dan kıl!
Fehmetsin **Rûh**'um **Sen**'i, eşyânı da bu Akıl.

H.z. Âdem'den başlayan *H.z. Muhammed* (SAV)'e kadar uzanan nebîler zincirinin her halkası insânlara varlığın harflerini öğretmek üzere gönderilmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında her nebî insanlığın mürebbîsidir. Bu mürebbîlik kemâl noktasında *H.z. Peygamber*'le noktalanmıştır. *H.z. Peygamber* en büyük mürebbîdir. Çünkü O, belli bir kavime ve bölgeye değil, tüm insânlığa gönderilmiş ve bu gerçeklik: "*Muhakkak ki Biz Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik*" (Enbiyâ/107) âyetiyle vurgulanmıştır.

³ Baştan başa, büsbütün

Âlem Arapça bir sözcüktür; kâinat, güneş sistemi ve çevresindeki dönen gezegenler topluluğu, cihan, dünyâ, bütün varlıklar, mahlûkat, insânlar, halk, cemaat, cemiyet, çevre vs. gibi kelime anlamları vardır. İrfânî dilde ise, Allâh'ın yarattığının tümü olan Mükevvenât'a **Âlem** denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi onunla Allâh'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir. Çünkü âlem kelimesi "*bilmek*" masdarından türemiştir.

Daha önceden de ifâde ettiğimiz gibi âlem; *âyetlerden/kelimelerden/ harflerden* oluşmuştur.(Kehf/109) Bu âlemin en büyük harfi ise *insânın kendisidir*. İşte Ganiyy-i Muhtefî, 11. beyitinde "*elif-bâ'yı bilmek Nebî'nin özelliklerindedir*" derken bir anlamda Hakîkatin başlangıcının insânın kendini tanımasından başladığını da imâ ediyor. Böylece *Hira Mağarası*'ndaki "*İkra'/Oku*" emrinin yazılı bir metni okumanın ötesinde "*Harfi idrâk et*" yâni "*hem varlığını, hem de varlığın aracılığı ile kâinatın/yaratılışın/eşyânın sırlarını çöz*" mânâsına geldiğini anlamış oluyoruz.

Fakat Hz. Peygamber bir başka gerçekliğin daha farkındaydı. O da, insanın ilminin ancak Allâh'ın ona verdiği ölçüyle sınırlı olduğuydu. İlmin kökeni ve ilmin asıl sâhibi, ilmi ezelf ve ebedî olup her şeyi kuşatan ve Zât'ına da *İlim sıfatını* lâıyk görmüş olan Allâh'dır. *Bakara Sûresi*'nin 255.âyeti bu gerçekliği şöyle verir: "*(İnsânlar) O'nun ilminden ancak (gene) O'nun izin verdiği kadarını kuşatabilirler.*" Bu nedenden ötürü Hz. Peygamber'in (SAV), ümmetine de bu konuda bir örnek teşkil etmesi açısından, Rabb'ine sürekli "*Rabb'im eşyâ hakkındaki ilmimi arttır!*" diye dua etmiş olduğu hadîs kitaplarında yazılıdır. Ayrıca Kur'ân'da *Tâhâ/114* âyetinde de Cenâb-ı Peygamber'e: "...Rabb'im ilmimi arttır de!" diye bir uyarı yer almaktadır. Peygamber Efendimiz "*Eşyânın, Hakk'ı hem imâ ettiğini hem de gözlerden gizlemekte olduğunu*" *bilmekteydi*. Bu yüzden eşyâ Hakkında öğrenilecek her harf Yaratıcı'ya açılan bir kapı, Hakîkate giden bir köprüdür. Belki de bu nedenle Hz. Ali (KV) şöyle demişti: "*Bana bir harf öğretenin kölesi olurum.*"

Ganiyy-i Muhtefî 13. beyitte *Harfler İlmi* ile Hz. *İsâ* arasında bir ilişki kurmakta ve bu ilmin Hz. *İsâ*'da kâmil anlamda tecelli ettiğini, açığa çıktığını söylemektedir. Daha sonra da bu ilmin peygamberler sonrası çağda –günümüzde de– *İsâ* tavırlı Allâh Dostları'nda devam ettiğini ilâve etmektedir. Bu nefeste karşımıza iki soru çıkmaktadır. 1) Harfler ilmi ile Hz. *İsâ* arasındaki bağıntı ve bu bağıntının ne anlama geldiği; 2) *İsâ*-meşreb evliyâ ile nasıl bir velînin kastedildiği? Şimdi bu sorulara cevap aramaya çalışalım.

Kur'ân'a baktığımızda Yaratıcı Kudret olan Allâh'ın, Hz. *İsâ*'yı bize "*kelimetün-minallâh*" yâni "*Allâh tarafından bir kelime*" olarak tanıttığını görmekteyiz. Bu ifâde birbirine benzer bir şekilde *Âl-i İmrân Sûresi*'nin 39 ve 45. âyetlerinde yer almaktadır. Harflerin heceleri, hecelerin ise kelimeleri oluşturduğunu düşündüğümüzde "*Allâh'ın kelimesi*" olarak nitelendirilen Hz. *İsâ*'nın "*Harfler İlmi*" konusunda özel bir konumunun olduğu anlaşılmış olur. Bir başka özellik de Hz. *İsâ*'nın yaratılmasında, alışılmış sebep olan babanın bulunmaması, O'nun varoluşunu "*Kün/Ol*" kelimesine isnad etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu da Hz. *İsâ*'nın vücûdunu/varlığını/yaratılışını "*Kün/Ol*" kelimesi ile özdeş hâline getirmiştir. Başka bir de-

yişle bu kelimenin tesiri/yansıması/tecellîsi Hz. İsâ'nın yaratılışında daha açık, dolaysız ve daha mükemmeldir.

Hz. İsâ aynı zamanda Allâh'ın "*Hayy*" İsmi'nin de belirgin bir tecellîgâhıdır. Çamurdan kuşlara veyâ ölümlere nefes vererek onları (Allâh'ın izni ile) diriltmiş olması gösterdiği mucizeler arasındadır. Bu anlamda Hz. İsâ "*Rûhullah*"tır. Kelimelere de rûh veren mânâlarıdır ve mânâlar kelimelerin batinında saklıdır. İşte Hz. İsâ, yaratılışındaki "*Lâtif*"lik nedeniyle kelimelerin/harflerin rûhuna nüfuz etmede, batinını/Hakikatini keşfetmede ileri bir derecededir. Bu da O'nda "*Harfler İlmi*"ni açığa çıkarmıştır.

Tevhîd Mertebeleri açısından baktığımızda ise Hz. İsâ'nın makâmı "*Makâm-ı Cem*"dir. Aynı zamanda "*Bekâ*" mertebelerinin de birincisi olan "*Makâm-ı Cem*" Hakikat makâmıdır ve bu makâmda Hakk zâhir, halk bâttir. Bu makâma "*Rûh*" makâmı da denir. Ganiyy-i Muhtefî, -daha sonra da üzerinde genişçe duracağımız bir beyitinde- bu makâma ulaşanların özelliklerini anlatırken şu açıklamaları yapar:

Hakk'ın Kelime'sidir; evsâfı Rûhullah'tır;
Eğer temyîz edersen, en emîn bir penâhdır⁴!

Bu makâmda çözümler İsâ'nın tüm esrârı;
Olur zîrâ, Sırrü-s Sır, Rûh'un aslî makarrı.

Anlaşılan odur ki; Hakikat gözüyle veyâ rûh gözüyle bakıldığında harflerden oluşmuş varlık/eşyâ insânın gözünden kaybolur ve bu harflerin rûhu sayılan mânâlar açığa çıkar. Sanki bir anlamda eşyâ aynalaşmış, sûretler kaybolmuş, *Mısrî Niyâzi*'nin dediği gibi: "*Harf libâsından⁵ soyunan nokta-i uryâna⁶ bak*" hakikati meydana çıkmıştır. İşte harflerin ilmini bilmek eşyânın sakladığı Esmâ'ü-l Hüsnâ gerçeğini okumak demektir ve bu gerçeği remzeden peygamber de Hz. İsâ (AS)'dır.

Harfler ilminin zamanımızda *İsâ-meşrep* evliyânın olduğu gerçeğine gelince bu konuda şu tesbitleri yapmak mümkündür. Her kâmil insanda farklı peygamberlere ait olan özel tavrın "*bir zevk*" olarak öne çıktığı ve yoğun yaşandığı tasavvuf kitaplarında yer almaktadır. Musâ-meşreb (tavr-ı Musâ), Yahya-meşreb (tavr-ı Yahya) veyâ İbrahim-meşreb (tavr-ı İbrahim) gibi. *Meşreb* sözlük anlamıyla; yaratılış, fitrat, huy, ahlâk anlamlarına gelen bir sözcüktür. Cenâb-ı Hakk, Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar insanlığa gönderdiği peygamberleri, insanlığın tekâmül seyrine uygun olarak, özel bir misyon veyâ başka bir deyişle özel bir vizyon ile donatmıştır. Her peygamberde ayrı bir hikmet olarak ortaya çıkan bu yeteneklerin, "*Allâh'ın kubbeleri altında saklı/sırlı olan evliyâda*" da farklı vasıflar olarak görülmesi doğaldır. Bu nedenle Ganiyy-i Muhtefî Hz. İsâ'ya ait olan *İlm-i Hurûf* un (Harfler İlmi) *İsâ-Meşreb* evliyâda olduğunu söylemektedir.

II. Dersin son beyiti ise bir niyâz ile son bulmaktadır. Bu yakarıştta Ganiyy-i

⁴ Penâh: Bir şeyin sığınağı, koruyucusu, dayanağı.

⁵ Libâs: Elbise.

⁶ Uryân: Çıplak.

Muhtefî, Rabbinden, "*fakîr*⁷" olarak nitelendirdiği kendisini "*müdrîk-i esmâ*"dan yâni bir anlamda varlığın harfleri olan Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın hakîkatini idrâk eden kullardan kılmasını istemektedir. Böylece *Rûh*'u eşyânın bâtını kavrarken, *aklı* da eşyânın sûreti/zâhiri ile yetinecektir. Bu da bize aklın sınırının başlangıç ve sonunu göstermekte, eşyânın Hakîkatine ait bilginin gündelik akılla (*Akl-ı Meâş ile*) değil, bu aklın üstünde *vehbî*⁸ bir akılla (*Akl-ı Meâd ile*) anlaşılabilceğini öğretmektedir. *Akl-Meâd*, irfan ve ilimle terbiye olan, âhireti düşünen, geleceği ve bâtını kavrayan akıldır. Yalnız *Akl-ı Meâd* sâhiplerinin *-râsîhûn*'un⁹- bakışları Hz. *İsâ*'da olduğu gibi, olayların ve eşyânın zâhirini delip geçen, bâtına erişen, vâsıtasız bir biçimde *Hakîkat*'larını kavrayan ve bu *Hakîkat*'e göre davranan bir bakıştır.

II. Dersin Kıssadan Hissesi

Zâhir ile Bâtın arasındaki farkı iyice algılayabilmek için uygun bir örnek de bir metni oluşturan cümleler, sözcükler ve harfler ile metnin medlûlü arasındaki ilişkidir. Alfabeyi bilmeyen bir kimse, bütün harfler önünde olmasına rağmen, yazılı bir metnin ne demek istediğini anlayamaz. Bununla beraber Türkçe'de bütün metinler hep 29 harfin terkîbiyle oluşur. Bu açıdan bakıldığında bütün metinler 29 harfin farklı ve girift tecellîlerinden başka bir şey değildir. Mükevvenât'ın alfabesi de Esmâ'ü-l Hüsnâ'dır. Bu İlâhî Alfabeyi bilmeyen bir kimse de Mükevvenât'ın medlûlünü, yâni ne demek istediğini anlayamaz. Bu açıdan da bütün Mükevvenât Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın tecellîlerinden başka bir şey değildir.

* * *

⁷ Fakîr: Tasavvufî literatürde kişinin hiçbir şeye mâlik ve sâhip olmadığına şuurunda olması, her şeyin gerçek mâlik ve sâhibinin Allâh olduğunu idrâk etmesi. "Ey insanlar sizler fakîrsiniz, Allâh'a muhtaçsınız." (Fatır/15)

⁸ Vehbî: Allâh vergisi.

⁹ Râsîhûn: İlimde rûsûh sâhibi kişiler. (Âl-i İmrân/7)

III. DERS

A'YÂN-I SÂBİTE

A'yân zâhir kılınmakta hükmüyle ilâhi İsm'in;
Sebep, A'yân-ı Sâbite, tüm istidâdına cismin.

Kuludur tâbî' olduğu İsm'in, bil ki her bir varlık;
Rab' bını bu İsim'le tanır, bununla çekmez darlık.

Hakk ilminde hâlimiz a'yân-ı sâbiteyle belli;
Böyle bir istidâd bizi kul kılar **Rab'**ba temelli.

Ayndaki istidâdın zuhûra geliş şekli bizde
Hakk ilminde sâbittir, vücûda büründüğümüzde.

Hakk'ın vücûdundadır, bil tecellîsi mevcûdâtın;
Ne aynı ne gayrıdır; **Hakk** olur, bunda, yalnız **Bâtın**.

Bu "*Nefes*" te geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

A'yân-ı Sâbite: (Değişmeyen, sâbit kalan kaynak) Eşyânın varlığa büründürülmesinden önce Hakk'ın ilminde mâhiyeti, ve varlığa büründürüldükten sonraki kader ve kazâsının yazılı olduğu bir çeşit dosya.

İstidâd: Kâbiliyet, yetenek.

Tâbî: (1) Birinin arkası sıra giden, ona uyan. (2) Boyun eğen, bağlı kalan; birinin emri altında bulunan.

Zuhûr: Görünme, meydana çıkma, başgösterme, ortaya çıkma.

Vücûd: Varlık.

Mevcûdât: Var olan şeyler, Mükevvenât'.

Gayrı: Ayrı, başka.

Bâtın: (1) İç, iç yüz, gizli. (2) Kendi'ni Şehâdet Âlemi aracılığıyla gizleyen.

III. DERSİN YORUMU

İlk beyit:

A'yân zâhir kılınmakta hükmüyle ilâhi İsmîn;
Sebeup: A'yân-ı Sâbite, tüm istidâdına cismin.

A'yân-ı Sâbite, lûgat anlamıyla *değişmeyen, sâbit kalan kaynak* demek olup eşyânın varlığa büründürülmesinden önce Hakk'ın ilminde: 1) mâhiyetinin, ve 2) varlığa büründürüldükten sonraki kader ve kazâsının yazılı olduğu bir çeşit dosyadır. Bir şeyin varlığı başka, mahiyeti başkadır. A'yân-ı Sâbite, dış âlemde var olan eşyânın Allâh'ın ilmindeki mâhiyetleri, gizli hakikatleridir. Veyâ başka bir tanımla; eşyânın görünür hâle gelmeden önce Allâh'ın ilminde bilgi olarak mevcûdiyetleridir. Bunların var olması tıpkı kavramların insânın zihninde var olması gibidir. A'yân-ı Sâbite, "*Hisler aracılığıyla algılanabilen âlem (Şehâdet Âlemi) ile Hakk arasında yer alan bir varlık alanıdır*".

Daha önce 1. Ders'in açıklamasında da işâret ettiğimiz gibi *Hakk*'ın kendini izhâr etmek zorunda oluşu O'nun Zât'ına ait bâtinî bir özelliktir ve bu bakımdan *Hakk*; hareketsiz "Tek" (*Ahad*) değil, kendisini izhâr ve tafsîl etmeye (ayrışmaya) meyleden dinamik bir "Tek" (*Vâhid*) dir. Hakk zâhiren ve şeksiz-şüphesiz "Tek" dir, ama bâtinen ve bilkuvve *Kesret*'tir.

Böyle olunca *Hakk*'ın kendini izhârı *tecellî*'nin hem birinci ve hem de ikinci merhalelerinde bâzı *sâbit motifler* uyarınca vuku bulur. Hakk, *ilk tecellî* merhalesinde, kendini rastgele değil aksine belirli bir takım doğrultularda tafsîl eder. Bu doğrultular (*ya da tecellî kanalları*) Hakk'ın Zât'ının gereği olarak daha ezelde tesbit edilmiştir. Bununla beraber bütün bunlar aslında *İlâhî Bilinç*'de vuku bulduğundan, A'yân-ı Sâbite de *Gayb Âlemi*'nde ezelden beri mevcûd olan gerçeklerdir (*Hakâik'tir*).

Ve *Hakk*'ın tecellîsinin ikinci merhalesini, yâni Hakk'ın *Şehâdet Âlemi*'ndeki ferdî nesnelere tecellîsinin şeklini kesin olarak belirleyenler de işte bu gerçeklerdir. Hakk'ın kendini kevnî âlemde izhâr etmesi, burada da rastgele bir biçimde değil fakat *ilk tecellî* tarafından üretilmiş olan *ezelî gerçeklere* (A'yân-ı Sâbite'ye) uygun olarak vuku bulur. Başka bir deyişle A'yân-ı Sâbite, "*Hakk'ın kendisini kevnî âlemde nasıl izhâr edeceğini de belirlemektedir*."

A'yân- Sâbite'nin açıklanması aynı zamanda yaratma ve dış âlemin de açıklanması mânasına gelir. Dış âlemde mevcûd ve zâhir olan eşyânın esas itibariyle kendine has müstakil bir varlığı yoktur. Bu yönüyle bu şeylerin "yok" (ma'dûm) olduğuna inanılır. Bunların görünen varlıkları gerçekte *Hakk*'ın varlığının değişik sûretlerde tecellîlerinden ibârettir. Zira tek ve biricik varlık O'nun varlığı olduğundan diğer şeylerin varlıkları mecazîdir, görünürdedir. Eşyânın birbirinden farklı oluşu, ayrı ayrı varlıklara sâhip olmasından değil, *A'yân-ı Sâbite*'lerinin farklı oluşundandır. Varlıkta birlik mevcûttur ve çokluk *A'yân-ı Sâbite*'den ileri gelmektedir.

A'yân- Sâbite, bir anlamda, *varlıkların modelleri ve kalıplarıdır*. Belli bir şeyin şekli, çeşitli ve değişik aynalara aynı anda farklı biçimlerde yansiyarak bir çokluk meydana getirdiği gibi, bir ayna durumundaki A'yân-ı Sâbite'ye akseden *Hakk*'ın varlığı da böyle bir çokluk meydana getirir. Çokluk vehîm ve hayâl olarak vardır; birlik ise gerçek olarak mevcuttur.

Belli bir top kumaştan farklı elbiseler meydana getirilebilir. Bu elbiselerin hepsi varlık olarak bir ve aynıdır, çünkü aynı kumaştan yapılmıştır. Farklılık şekillerden ileri gelmektedir. Şekilleri farklı kılan, modelleri ve kalıpları yâni ayn-ı sâbite-leridir. Kalıplar, hiçbir zaman elbiselerde var olmadıkları halde onlara şekil verirler. Bunun gibi, dış âlemdeki bütün varlıkları farklı şekillere sokup çokluğun ortaya çıkmasına sebep olan A'yân-ı Sâbite de hiçbir zaman dış âlemde var olmaz. Dış âlemde görünen A'yân-ı Sâbite değil onun şekilleri, halleri, hükümleri, ayırıcı nitelikleri, belli özellikleri, fiilleri ve eserleridir. A'yân-ı Sâbite'nin kendisi bîatın, sûreti zâhirdir.

Eşyâ ve hadîselerin a'yân-ı sâbitelerini Allâh'tan başka kimse bilemez. Bu özelliği itibariyle A'yân-ı Sâbite'ye "*Gaybın anahtarları*" veyâ "*Kader'in Sırrı*" adı da verilir. İnsânın bunları bilmesi mümkün olsa kaderi ve geleceği de bilmiş olurdu. Bunun için Allâh A'yân-ı Sâbite sahâsını insânlara kapatmış, onun bilgisini kendisine tahsis etmiştir. Çok nâdir hallerde nebî ve velîlerin bir kısmına bazı a'yân-ı sâbite-lerin gösterilmesi mümkündür.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, 3. Ders'in bu ilk beyitinde yüzeysel olarak değindiğimiz "*anlatımı ve idrâk edilmesi zor olan bu gerçekleri*" iki satıra sığdırmakta ve cisimlerin tüm alıcılığına ve kabul ediciliğine A'yân-ı Sâbite'nin neden olduğunu söylemektedir. Gerçekten de, İlâhî Zât'ta potansiyel olarak mevcûd bulunan *mümknâttan*¹⁰ başka bir şey olmayan A'yân-ı Sâbite'ler âlemin mümkün nesnelere/cisimleri üzerinde belirleyici bir güç icrâ ederler ve bunlar mümkün nesnelere/cisimlerin cevherleri yâni Hakikatleridir. Ve bütün mümkün nesnelere/cisimlerin her birisi de, kevnî âlemde (yaratılmış, görünen âlem), kendi aynının icâbına (gereğine) uygun olarak kuvveden fiile çıkmaktadır.

2-3. Beyitler:

Kuludur tâbî' olduğu İsm'in, bil ki her bir varlık;
Rabb'ını bu İsim'le tanır, bununla çekmez darlık.

Hakk ilminde hâlimiz A'yân-ı Sâbiteyle belli;
Böyle bir istidâd bizi kul kılar **Rabb**'a temelli.

¹⁰ Mümknât; İlâhî Bilinç'te olması kesin kararlaştırılmış ama henüz zuhûra gelmemiş, zâhiren var olmamış şeylerdir. Bunların zuhûra gelmesinin zamanla ilgisi vardır ve zuhûrun bilgisi/zamanı Allâh'tan başkasının nüfûz edemeyeceği bir Sır'dır.

Ganiyy-i Muhtefî, ilk beyitinde varlık sahnesindeki tüm cisimlerin, ilâhî ilimde sâbit oldukları şekilde yâni *A'yân-ı Sâbite'lerinin* Hakk'ın ilminde ve zâtında bulunduğ u hâl üzere zuhûr ettiklerini söylemişti. Şimdi ise 2. beyitte çok önemli bir başka gerçeğe daha dikkat çekerek ve her bir varlığın, tâbî olduğ u ismin "*kulu*" olduğ unu ve *Rabb'*ını bu isimle tanıdığını dile getirmektedir. Şüphesiz buradaki isimlerin Esmâ'ü-l Hüsnâ yâni Allâh'ın güzel isimleri, "*kulu olmanın*" da; bu isimlere muhatap olan varlığın, bu isimlerin oluşturduğ u "*kompozisyon kalıbının/kabının*" dışına çıkamaması ve sürekli bu isimlerin *etkisi/denetimi/rızâsı* altında olduğ u unutulmamalıdır.

Bu ilişki, *Rubûbiyet* ilişkisidir yâni *ferdin Allâh ile olan şahsî/özel münâsebetine* işâret etmektedir. Her fert *Rabb'*ini bu özel ilişkinin oluşturduğ u isimler aracılığı ile tanır. Her ferdin *Hakk* ilminde *A'yân-ı Sâbitesi* ile bilinen hâli farklı olduğ undan bu hâlin görünür âlemdeki tecellisinin oluşturduğ u Rubûbiyet de farklı olacaktır. Bu şu anlama gelmektedir: "*Her varlığın izâfî olarak Rabb'i farklıdır*". Başka bir ifade ile söylemeye çalışırsak; "*Her kulun Rabb'i, o kulun istîdâdına/yetenegine/ alıcılığına tekâbül eden Hakk'ın isimler açısından bir vechesidir.*"

Hakk her somut varlıkta tecellî ettiğ i zaman, bu tecellîsi o varlığın istîdâdının (kabının) vaz etmiş olduğ u doğal sınırlar dolayısıyla ancak belirli bir *İsim* aracılığıyla vuku bulur. Bu nedenle her varlığın Allâh'a bağıllığı ancak kendi *özel Rabb'*inin sûreti aracılığıyla olur. İşte Ganiyy-i Muhtefî'nin "*her varlık Rabb'ini tâbî' olduğ u isimle tanır*" demesi bu noktayı anlatmak içindir.

Aynı zamanda, 3. beyitte de vurgulandığı gibi, bu durum o varlığı *Rabb'a devamlı/temelli* kul kılmaktadır. Bu da bize gerçekten de her varlığın *Rabb'*inin rızâsını kazanmış olduğ unu gösterir. *Rabb'*inin kendisinden râzî olmadığı hiçbir nesne yoktur: Çünkü, her nesne *Rabb'in Rabb'liğinin* bekâsı için en uygun şeyi oluşturur. Ama burada önemli bir nokta vardır: "*Her varlığın Rabb'inin rızâsını kazanmış olması, mutlak sûrette, her varlığın başkasının Rabb'inin rızâsını da kazanmış olmasını gerekli kılmaz.*"

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki: *Hakk* hiçbir zaman kendisini, âlemdeki varlıkların herhangi birinde aslî *Bir'liği* (*Ahadiyyet'i*), yâni bütün İsimlerini ihtivâ eden (kapsayan) birlik yönünden izhâr etmez. Her ayrı varlık, her belirli ânda, pekçok *İsim*den bir tekini seçip ayırmakta ve seçilen bu *İsim* de tıpkı onun *Rabb'i* imiş gibi davranmaktadır.

4-5. Beyitler:

Ayndaki istidâdın zuhûra geliş şekli bizde
Hakk ilminde sâbittir, vücûda büründüğümüzde.

Hakk'ın vücûdudur, bil tecellîsi mevcûdâtın;
Ne aynı ne gayrıdır; **Hakk** olur, bunda, yalnız **Bâtın**.

Daha önce de farklı cümlelerle ifâde ettiğimiz gibi; A'yân-ı Sâbite yâni "*Hakk'ta gizli olan ontolojik imkânların tecellî eden sûretleri*" bilfiil var olmak için beklemekte olan *kablar*'dır. Ve bu kablar, *Hakk*'ın ilk tecellîsinin (*Feyz-i Akdes*¹¹) sonucu olarak ezeli ve bozulmayan bir belirli "*istîdada*" sâhiptir. Bu, *Hakk*'ın sünneti olduğundan *Hakk* bunu değiştirmez. Buna göre *Hakk*, her kabı ikinci tecellîsinin (*Feyz-i Mukaddes*¹²) bir mahalli (*tecellîgâhı*) kılmakla kendisini, kabın ezeli *istîdâdı*-na uygun bir biçimde sınırlandırıp kayıt altına almaktadır. Bu yolla *Hakk* şuhûdi tecellîsinde sonsuz değişken sûretlere bürünmektedir. Bu sûretlerin tümü ise *Kevnî Âlem*'i (Mükevvenât'ı) oluşturmaktadır.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, teorik ve genel bir şekilde özetlemeye çalıştığımız bu gerçeğe 4. beyitinde dikkat çekiyor ve her varlığın zuhûra gelmeden önce *Hakk* ilmindeki *istidâdının* sâbit olduğunu söylüyor. Şüphesiz bu nefesin en önemli açılımı *istidâd* kelimesinde saklıdır. Bir şeyin *istidâdı* şu anlama gelmektedir: "İlâhî hikmetin gereği olarak Allâh herhangi bir mahalli *Rahmânî Nefesini* kabûl edecek şekilde hazırlar. Bu ise, hazırlanmış olan bu sûrette, ezelden ebede kadar süren tecellî feyzinin kabûlü için *istidâdın* hâsıl olması demektir."

Anlaşılan odur ki; âlemde mevcûd her şeyin şimdiki sûreti onun hakkında ezelde tâyin edilmiş (sâbit kılınmış) olanın nihaî bir sonucu olmaktadır. Başka bir ifâde ile söylemeye çalışırsak: *İlâhî İsimler*'e uygun olarak *Şehâdet Âlemi*'nde (*görünen âlemde*) vuku bulan tecellî, her hâl için, tecellîgâhın istîdâdına tâbîdir. Bu türden tecellî *İlâhî İsimler*'in zuhûr ettikleri tecellîgâhlardan başka şey olmayan kablarla değişir. Bu bakımdan da bu türden tecellî hiçbir şeye bağlı olmayan temel tecellîden (*yâni Hakk'ın Zât'ından Zât'ına vuku bulan tecellîsinden*) tümüyle farklıdır.

5. ve son beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, görünen âlemdeki her varlık tecellîsinin aslında *Hakk*'ın varlığında olduğu gerçeğini bir kez daha yinelemektedir. Bu cümleyi, görünen varlıkların gerçekte *Hakk*'ın varlığının değişik mertebe ve sûretlerdeki tecellîlerinden (*yansımalarından*) ibâret olduğu şeklinde de kurmamız mümkündür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Eğer bu nokta

¹¹ Feyz-i Akdes, *Hakk*'ın tecellîsindeki ilk merhaleyi temsil etmektedir. Bu, *Hakk*'ın kendisini henüz vücûd bulmamış olan eşyâya değil Zât'ından Zât'ına ilk tecellîsidir. Batı felsefesine has modern terminoloji açısından bu, *Hakk*'da kendi hakkındaki bilincin bir çeşit dışı vuruşudur. Aynı zamanda Feyz-i Akdes, mutlak sûrette *Gayb* (yâni Bilinmeyen-Bilinmeyen) olan *Hakk*'ın "*Gizli Hazine*" hâlini terk ederek bilinmeyi arzuladığını beyân eden meşhur Kudsî Hadîs'de tasvir olunana karşılık gelmektedir. Öz bir ifâde ile Feyz-i Akdes; "*Zât'ın kendinden kendine vuku bulan ezeli tecellîsidir*".

¹² Feyz-i Mukaddes: *Hakk*'ın kendini somut *Varlık* âleminde *Kesret*'in sonsuz değişken sûretleri şeklinde izhâr etmesidir. Daha açık bir deyimle, *Feyz-i Mukaddes*'in yalnız cevherleri yönüyle değil fakat sıfatları, fiilleri ve olayları da göz önünde tutarak hepsini eşyâ diye isimlendirdiğimiz nesnelere varlığa büründürülmesine delâlet ettiğini söyleyebiliriz. *Feyz-i Mukaddes*, Feyz-i Akdes ile varlık kazanmış olan A'yân-ı Sâbitelerin, idrâk olunabilir varlıklar (*mâkulât*) hâlini terkederek, hislerle idrâk olunan eşyâya nüfûz edip yayılmalarının ve böylece de hislerle idrâk olunan âlemin *bilfiil* mevcûd olmasının sebebidir.

anlaşılmazsa insân *Hakk*'a karşı takınması gereken doğru ve isâbetli tutumu gösteremez. Sonunda da *panteizm*'den¹³ *antropomorfizm*'e¹⁴ kadar uzanan bir dizi yanlışlıklara ve yakıştırmalara düşebilir. Bu nokta "*tenzîh ile teşbîh'i tevhîd edememe yâni birleyememe*" noktasıdır.

Nezehe fiilinden türemiş olan Tenzîh, Allah'ın yaratılmış olan herhangi bir şeyle mukâyese edilmesinin temelde ve kesinlikle mümkün olmadığına, O'nun varlığının yaratılmışlara ait bütün niteliklerin üstünde oluşunun bir beyânıdır. Kısacası ilâhî erişilmezliğin, aşkınlığın bir beyânıdır. *Teşbîh* ise; "*bir şeyi başka bir şeye benzer kılmak ya da telâkki etmek*" anlamına gelen "*şebehe*" fiilinden türetilmiştir ve "*Allah'ı yaratılmış şeylere benzetmek*" anlamında kullanılmaktadır.

İnsân, *Hakk*'ı idrâk edişinde, yalnızca teşbîhe başvurursa müşrikliğe düşmüş olur. Teşbîhi gözardı edip de kuvvetle tenzîhi yeğlerse, bu sefer de bütün yaratılmış âlemin ilâhî tabîyatını inkâr etmiş olur. İlke kabul edilmesi gereken en doğru tutum şudur: "*Sen ne O'sun ve ne de O değilsin*¹⁵; *ve sen O'nu mutlak bir sûrette kayıttan ârî ve fakat hem de her şeyin aslında, derûnî cevherinde kayıtlanmış olarak görürsün*"

Hakk'ı teşbîh eden bir kimse O'nu belirli bir sûretle sınırlandırmış olur; ve sâbit bir sûret içinde tahdit edilmiş olan herhangi bir şey de bir mahlûktan başka bir şey değildir. Buradan da görmekteyiz ki bu tahdit edici sınırların (*yâni eşyânın*) bütünü, her ne kadar *Hakk*'tan gayri değilse de, gene de bizâtih *Hakk* değildir. Bunun sebebi de ferdî bütün sûretlerde kendini izhâr eden *Vâhid*'in bütün bu sûretlerin bir araya gelmesinden farklı bir şey olmasıdır.

İşte Ganiyy-i Muhtefî'nin de "Ne aynı ne gayridir; *Hakk* olur, bunda, yalnız *Bâtın*." beyitinde de anlatmak istediği budur. *Hakk* her mahlûkatta (yaratılmışta) bu mahlûkun istidâdına uygun olarak görünür. Bu kapsamda O, ferdî aklın istidâdı uyarınca idrâki mümkün olan her şeyde kendini gösteren *Zâhir*'dir. Ve bu da (*yâni her aklın özel istidâdı da*) O'nun sınırındadır.

Fakat *Hakk* kezâ *Bâtın*'dır da; (ve bu kapsamda O) akıl için, kendi istidâdının koyduğu sınırın ötesine asla geçebilir değildir. Eğer akıl, düşünce aracılığı ile kendi doğal sınırının ötesine gitmek isterse, *yâni aklın kendisinin idrâkından nelerin silinmiş olduğunu anlamak isterse*, kalp de yolunu şaşırır. Bundan gerçek ârifler müstesnâ olup onların idrâkine sınır yoktur. Bunlar Allâh'ın cevherini düşünce ve tefekkür yoluyla değil fakat Allâh tarafından anlayanlardır. Bunların idrâki için hiçbir şey bân (yâni saklı) değildir. Ve bunlar, âlemin *Hakk*'ın Vechi ya da Sûreti olduğunu, *yâni bunun kendisini görünürde Zâhir* ismiyle gösterenin bânî gerçeği olduğunu bilirler.

¹³ Panteizm: Bir bütün olarak kavranan evrenin Allâh ile özdeş olduğu öğretisi. Başka bir tanımla Allâh'ın dünya ile ilgili olumlu ve organik ilişkisi bakımından aşkın değil de, içkin olduğunu öne süren anlayış ya da görüş.

¹⁴ Antropomorfizm: Allâh'a cismânî ve beşerî nitelikler yakıştırmak veyâ Allâh'ın doğrudan doğruya beşere benzediğini iddia etmek.

¹⁵ Aşağıdaki "Ayna" başlıklı nefese ve yorumuna bakınız.

Zirâ *Îlâhî Hakikat*, mutlaklığı açısından, asla bir "*O-luk*" (hüviyyet) olamaz. Kur'ân'da "*O Allâh'dır, Tek'dir*" (*Huvallahu Ahad*) sözlerinde örneği görüldüğü gibi, "*mutlaklığın*" bizâtihâ bir kayıt olması hâlinin getirdiği bir kayıt koyma ise istisnâî bir hâldir.

Îlâhî Hakikat olarak *Îlâhî Hakikat*'e gelince bu, her ne kadar *Îlâhî İsimlerin* koydukları kayıtlarla (*bilkuvve*) kayıtlanmışsa da, her türlü kayıttan tamâmiyle âzâdedir. (*Şu hâlde bilfiil bir Hüviyyet değildir*)

3. Dersin Bu Bölümünün Kıssadan Hissesi

Eşyânın bir varlığa büründürüldükten sonra zaman ve mekân içinde Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın nasıl bir terkîbiyle nasıl bir tekâmül geçireceği, Ezel'de, a'yân-ı sâbite denilen bir çeşit dosyalara kaydedilerek tesbit edilmiştir. Bunlar eşyânın kaderinin dosyalarıdır. Bunların tümü Levh-i Mahfûz'u ve bu dosyaların zaman içindeki zuhuru da eşyânın kazâsını oluşturur.

* * *

Şimdi 3. dersin ikinci bölümünü oluşturan nefesin yorumuna geçelim:

A Y N A

Aynaya baktığında görmektesin kendini.
Lâkin, bu idrâk sırlar vehminin de fendini.

Ayna içine nasıl ediyorsun ki rihlet?
Sen misin aynadaki tecellî? Bir tahlil et!

İki boyutlu ancak, fehmeyle ki, gördüğün;
Sense üç boyutlusun. Burda, işte, kördüğüm!

Sağ elini kullansan, aynadaki solaktır.
Bunun sırrı aynanın sırrına muallâktır.

Şu hâlde bu tecellî aynın değildir senin.
Ama gayrın da değil! İdrâk et, derin derin!

İşte sana bir misâl, mantıka da aykırı;
Zîrâ, bir şey: bir şeyin ya aynıdır, ya gayrı!

Akl-ı Meâş'a göre yoktur bir üçüncü hâl.
Bu örneğin fehmi de bu Akl'a göre muhâl.

İşte **Hakk** da bu Kevn'i Kendi'ne seçti mir'ât.
Bu aynada seyretti tecellisini kat kat.

Bu kapsamda mahlûkat aynı olamaz **Hakk**'ın.
Ama gayrı da değil! **Rab**'bim, şu işe bakın!

İnce bir idrâktir bu. Sakın kaymasın ayak!
"Panteizm"e düşmeden fehmedilsin bu siyâk.

Kevn **Hakk**'ın aynasıdır, nereye bakarsan bak!
İnsanı ârif kılan bu sibaktır, bu sibak!

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Lâkin: Ama, ancak, fakat, şu kadar var ki.

İdrâk: Algılama.

Sırlamak: Saklamak, örtmek, gizlemek.

Vehim: Kuruntu.

Fend: Hile, tuzak.

Rihlet: (1)Taşınma, göçme; (2) Ölme

Tahlîl İnceleme, çözümlenme, analiz.

Muallâk: (1) Bağlı; (2) Sürümcemede kalmış iş.

Gayrı: Ayrı, başka , diğer.

Akl-ı Meâş: Gündelik akıl, aklın en alt tabakası, dünyada geçim işini düşünen akıl.

Muhâl: İmkânsız, mümkün olmayan.

Kevn: Kâinat, âlem.

Mir'ât: Ayna.

Mahlûkat: Yaratılmış şeyler, canlılar.

Siyâk. Sözün gelişi, ifâde şekli.

Sibâk: (1) Bağ, bağlantı; (2) Bir şeyin geçmiş.

1-4. Beyitler:

Aynaya baktığında görmektesin kendini.
Lâkin, bu idrâk sırlar vehminin de fendini.

Ayna içine nasıl ediyorsun ki rihlet?
Sen misin aynadaki tecellî? Bir tahlil et!

İki boyutlu ancak, fehmeyle ki, gördüğün;
Sense üç boyutlusun. Burda, işte, kördüğüm!

Sağ elini kullansan, aynadaki solaktır.
Bunun sırrı aynanın sırrına muallâktır.

Bir kudsî hadîste Cenâb-ı Hakk "*gizli bir hazîne*" olduğunu ve "*bilinmeyi*" istediğini söylemektedir. Fakat şu da kaçınılmaz bir gerçektir ki insânoğlunun *Hakk*'ı bilebilmesi ancak O'nun *tecellîleri aracılığıyla* mümkündür. Hakk'ın *Zât*'ını bilmek muhâldir. Başka bir deyişle ifâdeye çalışırsak *Hakk* ancak "*tecellîlerinin büründüğü sûretlerde*" bilinir ve görülür. Etrafımızdaki her şey ilâhî tecellînin çeşitli sûretleridir. Bu nedenle *tecellî* kavramı önemli bir anahtar kavramdır ve bu kavram anlaşılmadan "*İnsan Hakk'ı hangi sûrette bilebilir?*" sorusuna cevap verilemez. *Hakk*'ın varlığa tecellîsinin nasıllığını ise insana idrâk ettirmede kendisinden yararlanan en önemli sembol *ayna* sembolüdür.

İşte Ganiyy-i Muhtefî de, 1-4. beyitlerinde *insan-ayna* ilişkisi üzerinde durmakta ve bu örnekten hareketle *insânın Hakk'ı müşâhadesi ile Hakk'ın zâtî tecellîsi arasındaki bağıntıya* dikkat çekmektedir.

Bilindiği gibi aynalar nesnelere sùretlerini yansıtırlar. Ama bâzen onları gerçekte oldukları gibi yansıtırlar, bâzen de az ya da çok değişmiş ya da dönüşmüş olarak gösterirler. Nitekim büyük bir cisim dışbükey küresel bir aynada küçük, iç bükey silindirik bir aynada (*eğer cisim ayna ile odak doğrusu arasında bulunmakta ise*) uzun ve hareket hâlindeki bir aynada da hareket hâlinde görünür. Ayna bâzen -*özellikle içbükey bir ayna söz konusu olduğunda ve cisim de aynaya aynanın odak noktasından daha uzak bir konumda bulunuyorsa*- kendi özel yapısından dolayı cisim tepetaklak gösterebilir. Bu takdirde -*her ne kadar tepetaklak görünüyorsa da*- aynaya bakanın soluna sùretinin solu, sağına da sağ tekâbüle eder. Çoğu kere ise -*söz konusu aynanın düzlemsel ayna olması hâlinde*- bakanın sağ, aynada görünenin solu olur. Aslında aynaya bakan ile aynada görünen arasında, mecâzî mânâda değil de cisimler söz konusu olduğunda bile, birinin *üç-boyutlu* olmasına karşılık, aynadaki sùretin *iki-boyutlu* olarak tecellî etmesi bakımından büyük ve aşılması mümkün olmayan bir fark bulunmaktadır. Özetle söylemek gerekirse; aynaya yansıyan görüntü aslı ne kadar hatırlatsa da gerçekte *aslından çok şey yitirmiş* bir görüntüdür.

Ganiyy-i Muhtefî, aynaların bu aldatıcı ve yanıltıcı konumlarını idrâk etmenin ancak aynaların sırrını çözmeye bağlı olduğunu 4. beyitte söylemektedir. Acaba sözünü ettiği bu sır ne olabilir? Deneye açık düşüncemiz bizi şu noktaya getirmekte-

dir: Bizler bir ayna içerisindeki sûretlere ya da kendi sûretlerimize baktığımızda, bu sûretleri ya da kendi sûretlerimizi aynada gördüğümüzü bildiğimiz hâlde aynanın kendisini göremeyiz. Sırf görünebilir oldukları için, eşyânın ayna içindeki sûretleri ya da hayâlleri bizim nazarımızla aynanın arasına girmekte ve tıpkı gözlerimizden *aynayı saklayan bir perde* imiş gibi hareket etmektedirler.

Hakk, "*bilinsin diye*" kendini âleme izhâr eder (*gösterir*). Lâkin kendini her ferdî şeyin mevcûd olan eğilimine (*istîdâdına*) uygun ve onun gereği olarak izhâr eder. Ve *Hakk*'ın kendini izhâr ettiği odak noktası (*mihrak*) yâni tecellîsinin eriştiği nesne (*tecelligâhu*) kendine bir bilinç bahşedilmiş bir insân ise, bu, nefsinde kendini izhâr edenin, aslında, *Hakk* olduğunu sezgisel bir bilgiyle zevkan idrâk eder. Ve nihâyet bu, kendi zâtî istîdâdının emrettiği özel bir sûretteki *Hakk* olduğundan onun kendi nefsinde gördüğü de *Hakk*'a yansıyan kendi öz sûretinden başka bir şey değildir. O *Hakk*'ın *Zât*'ını asla göremez. Akli, ona sırf burada ilâhi ayna olmasından ötürü kendi zâtî sûretinin görünmekte olduğunu, fakat bütün bu bilincine rağmen aynanın kendini göremeyeceğini söyler; o yalnızca kendi nefsinin görmekte. Bu gerçeklik, tıpkı bu maddî âlemde bir aynaya bakmakta olan bir kimse misâli gibidir. Âlemdeki maddî ve rûhanî şeyler bir taraftan ilâhî tecellînin çeşitli sûretleri olmakta; diğer taraftan da, *Hakk*'ın (*eksiksiz*) bir zâtî tecellîsine engel olan perdeler gibi davranmaktadır. Bunlar Allâh'ı örtmekte ve beşerin O'nu doğrudan doğruya görmesine izin vermemektedirler. Zâten Ganiyy-i Muhtefî'nin de işâret yoluyla anlatmak istediği budur.

5-7. Beyitler:

Şu hâlde bu tecellî aynın değildir senin.
Ama gayrın da değil! İdrâk et, derin derin!

İşte sana bir misâl, mantıka da aykırı;
Zîrâ, bir şey: bir şeyin ya aynıdır, ya gayrı!

Akl-ı Meâş'a göre yoktur bir üçüncü hâl.
Bu örneğin fehmi de bu Akl'a göre muhâl.

Ganiyy-i Muhtefî, 5-7. beyitlerinde Akl-ı Meâş'ın dayandığı iki-değerli Mantık'daki temel ilkelerden biri olan ve "*bir şey; bir şeyin ya aynıdır, ya da gayrı*" şeklinde ifâde edilen "Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı" ilkesine değinmekte ve bu ilkenin aynadaki görüntü söz konusu olduğunda geçerliliğini yitirdiğine dikkati çekmektedir.

Nitekim beni tanıyan bir kimse, benim bir aynada yansıyan sûretimi görse: "Aaa, bu Necmettin!" diyerek beni hemen teşhis eder; ama aynada tecellî eden sûretim/görüntüm ile ben, gerçekte, aynı mıyız? Beni şeksiz şüphesiz teşhis etmeğe yarayan aynadaki tecellîm hiç kuşkusuz benim aynım değildir. Çünkü benim üç boyutlu bir cisim olmama rağmen aynadaki tecellîm yalnızca iki boyutludur. Ayrıca ben sağ elimi yukarı kaldırdığımda da aynada tecellî eden görüntüm sol elini yukarı kaldırmaktadır. Bu bakımdan aynadaki tecellîm benim ne gayrımdır (çünkü şeksiz şüphesiz

siz teşhis edilmemi sağlamaktadır) ve ne de aynıdır. Bu açıdan da bu durum Mantık'daki "Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı" ilkesine aykırı bir hâl ihdâs etmektedir.

8-11. Beyitler:

İşte **Hakk** da bu Kevn'i Kendi'ne seçti mir'ât.
Bu aynada seyretti tecellisini kat kat.

Bu kapsamda mahlûkat aynı olamaz **Hakk**'ın.
Ama gayrı da değil! **Rab**'bim, şu işe bakın!

İnce bir idrâktir bu. Sakın kaymasın ayak!
"Panteizm"e düşmeden fehmedilsin bu siyâk.

Kevn **Hakk**'ın aynasıdır, nereye bakarsan bak!
İnsanı ârif kılan bu sibaktır, bu sibak!

Daha önce *Hakk*'ın âlemin aynasında *Kendini* seyretmek arzusunun (*meşîyyet'inin*) olduğunu ve *Kendine* has *Sıfatlar*'ın tecellî sûretlerinde *Kendini* müşâhede etmek (*seyretmek*) istediğini söylemiştik. Başka bir ifâde ile anlatırsak; "*Hakk Teâlâ, Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın tecellîlerini görmeyi*" ya da "*Hakk Teâlâ kendi tecellîlerini görmeyi*" dileyince *âlem aynasını* yaratmıştır. Aslında Yaratıcı Arzu *Îlâhî İsimler*'in (*Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın*) yâni *Îlâhî Sıfatlar*'ın aslî batınî gayretinden zuhur etmiştir. Mutlak bir ihtiyaçsızlık hâli ile vasıflanmış olan *Hakk* kendiliğinden ve kendi için herhangi bir yaratma fiiline gerek duymaz. Âlemin varlığına, yaratılmış âleme ihtiyaç duyan (*yâni bu âlemi gerektiren*) hep *Esmâ'ü-l Hüsnâ*'dır. Âlemin gerekliliği *Esmâ'ü-l Hüsnâ*'nın tabîatı gereğidir, çünkü bunlar ancak somut varlıklarla kuvveden fiile çıkabilmektedirler ve bu somut varlıklar olmadığı zaman da yalnızca *Hakk*'ın ilminde mestûr (gizli) kalmaktadırlar. Ganiyy-i Muhteffi, 8. beyitte bu gerçekliğe dikkat çekmekte ve bu âlemi *Zât'ına* ayna olarak seçen *Hakk*'ın bu aynada zuhûr eden Kesret'teki tecellisini seyrettiğini söylemektedir.

Bu bilgilerden sonra karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır. "*Acaba Hakk'ın âlem aracılığıyla Kendisini seyretmesi nasıl mümkün olmaktadır?*" *Hakk*'ın, *Kendini* içinde seyredibilsin diye âlemi yarattığını söylemiştik. Ama bu âlemin en belirgin özelliği ondaki her bir mevcûdun Allâh'ın özel bir ve yalnızca bir vechesini temsil etmesidir. Bu temsilde bunun tümünün kesin sınırları, ve parçalarının birbirlerine belirgin irtibatları bulunmaz; ve görünüş itibarıyla de yalnızca münferit (*ayrı/tekbaşına*) noktaların oluşturduğu gevşek bir küme gibidir. Sanki bir çeşit bulutsu bir ayna gibidir.

Daha öz bir ifâde ile söylersek, İnsân'ın dışındaki her bir varlık *Hakk Teâlâ*'nın ancak *bir vechesini* yansıtır. Bunlar bir araya *cem*' edilip de bütün âlemi teşkil ettikleri zaman ancak *Hakk'ın Bilinci*'ne tekâbül eden bir büyük bütün teşkil ederler. Bu anlamda, hiç şüphesiz, âlem "*bir*"dir ama (*bizâtihi*) bilinci olmadığından tam ve gerçek bir *vahdet* teşkil etmez. Diğer bütün yaratılmışların tersine, İnsân minyatür bir biçimde bütün *Îlâhî İsimler*'i kendinde izhâr eder ve bu bakımdan da *Îlâhî İsimler*'in vahdetini olduğu gibi yansıtabilen mûcizevî bir aynadır. İnsânın bu *cem*'

etme özelliği yâni bütün sıfatları kendinde toplaması bakımından *Hakk* en mükemmel bir biçimde *İnsân*'da tecellî eder. Bu tecellî de ancak insânlardan *İnsân-ı Kâmil*'de vuku bulur, çünkü ancak o *Hakk*'ın en mükemmel tecellîsinin mazharıdır.

Bir başka deyişle: Allâh'ın Kendini içinde seyretmek üzere yaratmış olduğu *İnsân* her bir nesneyi gerçekten de olduğu gibi yansıtan iyi cilâlanmış kusursuz bir aynadır. Aslına bakılacak olursa *İnsân*, daha çok, âlem denilen bu aynanın bizâtihî cilâsıdır. Ve bu Âlemi Allâh Kendini içinde seyredebilsin diye yaratmıştır.¹⁶ Bütün bu ucu bucağı olmayan âleme yayılmış, dağıtılmış olan somut nesnelere ise *İnsân* denilen bu noktasal odakta cem ve tevhîd edilmektedirler. Bütün girift ayrıntılarıyla tüm âlemin yapısı apaçık ve parçalarıyla birbirleriyle iyice irtibatlandırılmış bir minyatür şeklinde *İnsân*'da yansımaktadır.

Hakk, içinde Kendisinin görüneceği bir tecellîgâhın (*mahallin*) sağladığı özel bir sûret altında *Zât*'ını *Zât*'ına görünür kıldı. Eğer böyle bir mahal ve de *Hakk*'ın tecellîsi olmasaydı, O'na bu yoldan görünür olan bir şey aslâ görünmezdi. *İnsân*'ın yaratılışından önce *Hakk* Teâlâ bu âlemin tümünü kendisinde rûh bulunmayan bir cesed gibi yaratmıştı. Bundan dolayı da cilâlanmamış bir ayna gibiydi. Bu durum, Âlem denilen aynanın cilâlanmasını gerekli kıldı. Bunun için *Hakk* Teâlâ *İnsân*'a Rûh'undan üfürdü ve meleklerle de "O'na secde edin!" diyerek onu yaratılmışların en şerefli-si kıldı. (Hicr/29-29, Secde78-9, Sâd/71-72). Böylece *İnsân* da bu aynanın cilâsının temeli ve bu sûretin de rûhu oldu. Bu mânâda *İnsân* *Hakk*'ın *Sûreti*'dir. Ve bu özelliğinden ötürü de *İnsân* *Hakk*'ın yeryüzündeki *Halîfesi* olabilir.

İnsân'ın *Halîfe* olarak adlandırılması yaratılışındaki *cem*' etme ve Hakîkatlerin hepsini kuşatma yeteneğine sâhip olmasından dolayıdır. Gözbebeği insân için ne ise *İnsân* da Allâh için odur. Ve (*İnsân*) görmek ile (*basar ile*) eş anlamlı tutulmuştur. Çünkü Arapça'da gözbebeğine "gözdeki insân" denilir. İşte bunun için "*insân*" denilmiştir. *Zîrâ* *Hakk* Teâlâ yarattıklarına onun aracılığıyla bakar ve rahmet eder.

9-10. beyitlerde Ganiyy-i Muhtefî önemli bir uyarı yapmakta ve *Hakk*'ın aynası olan âlemin/mahlûkatın "*Hakk*'ın aynası olamayacağı ama gayri da düşünülme-yeyeceğini" ve bu iki zıt ifâdeyi/hâli anlamının ise *ince bir idrâkten* geçtiğini belirtmektedir. Ve uyarısını sürdürerek, eğer bu birbirine zıt(mış) gibi görünen iki hâl (tenzîh ve teşbîh) *Tevhîd* edilemezse insânın ayağının kayacağını ve hatta *panteizme* düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını anlatmaktadır.

Panteizm, Yunanca "*her şey*" demek olan "*pan*" ile Allâh'ın ismi olan "*teos*" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş ve sonuna da *izm* takısını alarak felsefî bir ekolün adı olmuştur. Allâh'ın bütün eşyâdan ibâret olduğuna inanan bu ekol, Allâh ile âlemi aynı şey olarak görmektedir.

¹⁶ Bk. Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, Çeviren: A.Y.Özemre, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı, 1998, sayfa: 313.

Ama biz biliyoruz ki; âlemin vücûdu (*varlığı*) vardır fakat bu vücûd bizâtihi mutlak Vücûd değil bir *izâfî vücûd*'dur (*vücûd-i izâfî'dir*) yâni çeşitli şekil ve sûretlerle belirlenmiş ve sınırlandırılmış olan *Vücûd*'dur. Ama ne kadar belirlenmiş ve sınırlandırılmış olursa olsun, *vücûd-i izâfî* de, eninde sonunda, *mutlak Vücûd*'un doğrudan doğruya bir yansımasıdır. Bu, zâtî tecellîlerin tecellî ettiği yerler (*tecellîgâhları*) tarafından belirlenmiş ve özelleştirilmiş olarak *Hakk*'ın mümkün varlıklarda tecellî etmiş olmasıyla *Hakk Teâlâ*'nın sûretidir. Öz bir ifâde ile: "*Vücûd-i izâfî, Vücûd-i Mutlak'ın izâfî taayünler aynasında yansıyan sûretidir.*"

Daha önce 1-4. beyitlerin açıklaması yaparken şöyle bir cümle kullanmıştık: Ayna nesnelere sûretini yansıtır. Bâzen onları gerçekte oldukları gibi yansıtır. Ama pek çok hâlde de aynadan yansıyan nesne az ya da çok değişmiş ya da dönüşmüş olarak görünür. Bir aynada görünen hayâl, oraya yansıyan nesnenin kendisi değildir ama o nesneyi temsîl eder. Nasıl çeşitli aynalara yansıyan bir mumun alevi elimizi yakmıyorsa ve yine aynaların tümünün kırılması ile mum kendi gerçekliğinden bir şey kaybetmiyorsa *Hakk*'ın da varlık aynasındaki tecellîsini buna benzetebiliriz. "*Evet, aynadaki hayâl mumdur ve mumu temsil etmektedir*" ama yakmayacak kadar aslından çok şey kaybetmiştir. Bunun yanında "*Hayır, bu hâyal mum değildir*" de diyemeyiz. Çünkü gölge varsa aslı da var demektir ve bu hayâl aslına benzemektedir.

Son olarak 11. beyitte Ganiyy-i Muhtefî bir kez daha âlemin *Hakk*'ın aynası olduğunu hatırlatıyor ve insânı "*ârif*" kılan bakışın *Hakk*'ın tecellîlerini varlık aynasında seyreden ama O'nu o varlıkla *sınırlandırmayan/kayıtlamayan/ dondurma-yan* bakış olduğunu vurguluyor. Ganiyy-i Muhtefî bir başka beyitinde de sözünü ettiğimiz bu gerçeği şöyle dile getirmektedir:

Kaç nehre, kaç göle yansımaka dolunay?
Bakma sen bu kesrete; **Allah: Ahad, Allah:Hayy!**

Ayın binlerce aksi raksederken sulara,
Ay tekdir; ammâ aksi, kesir olur şuurda.

Buna bakıp sen "**Tek**"i görme "çokluk" olarak;
Şaşılıktan kurtul da kalsın şirk senden irak!

3. Dersin İkinci Nefes'inin Kıssadan Hissesi

Cenâb-ı *Hakk*'ın Mükevvenât'taki tecellîleri tıpkı bir insanın aynadaki tecellîsi gibidir. Aynadaki görüntünün kime ait olduğunu bilmek için görüntünün sâhibini bilmek gerekir. Mükevvenât'taki görüntünün neyin yansıması olduğunu bilmek için de bu görüntünün sâhibini teşhis eden özel bir İlim gerekir. Buna *İlm-i Ledün* denir. Ayrıca, nasıl ki aynadaki görüntü o görüntünün ait olduğu kişinin aynı da gayrı da değilse Mükevvenât'ta tecellî eden Zât da o tecellînin ne aynı ve ne de gayrıdır.

* * *

IV. DERS

A'RÂZ VE HÜVIYYET

Bir parçacık balmumu: özel kokusu olan,
Yumuşakça ve sarı, hem kolayca yoğrulan

Bir cisimdir ki sonlu, sınırlı hacma mâlik;
Onu emrâza karşı eczâ da kılmış **Hâlik**.

İyice cıvıklaşır ısıtırsan sen bunu,
Hacmı artar, aklaşır rengi de enikonu.

Görünüş de değişir değişince tüm a'râz;
Ama, hüviyyet için, bu asla olmaz maraz.

O, hüviyyeti mahfûz, gene bir balmumudur.
Biraz daha ısıtsan bir sıvı eder sūdûr.

Buharlaşır, daha çok ısıtsan: sıvı kalmaz.
Buhar hâlinde bile hüviyyet tâdil olmaz.

Buna benzer bir misâl için düşün insanı!
Yaşlansa, hasta olsa ya da azalsa kanı,

Ameliyât da olsa, hattâ taşısa protez,
İnsanlığı değişmez! Elhak, muhkemdir bu tez!

Şu hâlde a'râz ile hüviyyet ayrı şeymiş.
A'râzın gizlediği hüviyyeti kim bilmış?

Bir şeyin a'râzı çok ama hüviyyeti bir!
Bunu idrâk etmeli olmadan mütekebbir.

Mâdem ki bu a'râzın ardında hüviyyet var,
Ve a'râz perdeleri olmakta sana duvar,

Bir kere de sormalı: "Görünen bu âlemin
Nedir ki hüviyyeti ve dayandığı zemin?"

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Araz: (çoğulu: **a'râz**). (1) İşâret, belirti; (2) Felsefî anlamda, kendi kendine varlık bulamayıp, başka bir cevherle meydana gelen hâl ve keyfiyet; (3) Zâtî ve fitrî olmayıp iğreti ve değişmesi mümkün olan hâl ve sıfat.

Hüviyyet: Mâhiyet, hakikat, asıl.

Mâlik: Sâhip.

Emrâz: Hastalıklar, illetler.

Eczâ: İlâç.

Hâlik: Yaratan, yoktan var eden, yaratıcı, Allâh.

Cıvık: İyice erimemiş, lüzûcî, katı ile sıvı arasında bir hâl.

Enikonu: İnceden inceye, gereği gibi, lâyıkı vechile, âdetâ, hatırı sayılır derecede, epeyice, (*Osmanlıca'sı: arîz amîk*).

Maraz (*Çoğulu: emrâz*): Hastalık, dert, belâ, tahammülü zor hâl.

Mahfûz: Saklı, gizli, korunmuş, gözetilmiş.

Südûr: Meydana çıkma, olma.

Tâdil: Değişiklik.

Elhak: Hakîkaten.

Muhkem: (1) Bir hükme dayanan; (2) Sağlam, metîn, kuvvetli.

Tez: Savunulan, ortaya konulan düşünce, görüş.

Mütekebbir: Kibirli.

IV. DERSİN YORUMU

1-6. Beyitler:

Bir parçacık balmumu: özel kokusu olan,
Yumuşakça ve sarı, hem kolayca yoğrulan

Bir cisimdir ki sonlu, sınırlı hacma mâlik;
Onu emrâza karşı eczâ da kılmış **Hâlik**.

İyice cıvıklaşır ısıtırsan sen bunu,
Hacmı artar, aklaşır rengi de enikonu.

Görünüş de değişir değişince tüm a'râz;
Ama, hüviyet için, bu asla olmaz maraz.

O, hüviyeti mahfûz, gene bir balmumdur.
Biraz daha ısıtsan bir sıvı eder südûr.

Buharlaşır, daha çok ısıtsan: sıvı kalmaz.
Buhar hâlinde bile hüviyet tâdil olmaz.

Ganiyy-i Muhtefî'nin "*A'râz ve Hüviyyet*" adını taşıyan bu nefesi sürekli değişenle, hiç değişmeyen insana farketirebilmek, bir çokluk âlemi olarak bulunduğumuz/yaşadığımız bu âlemin görünen çeşitli nesnelere ardındaki Hakîkati insâna idrâk ettirebilmek, bunu yaparken de insânın Hakîkatine kapı aralamak amacını taşımaktadır. Daha öz bir ifâde ile söylersek; "*renkten renge, kalıptan kalıba giren geçici/iğreti Sıfat'ın bânındaki Cevher'e*" işâret etmektedir.

Daha önce de söylediğimiz gibi mânâ âlemine ait olan gerçekleri fehm ve idrâk edebilmek onları ancak bildiğimiz/gördüğümüz bu âlemin nesnelere tekâbüle ettirmek sûretiyle mümkündür. İşte Ganiyy-i Muhtefî'de bu beyitinde "*balmumu*" örneğini seçmekte ve bize bu nesnenin ısıyla gerçekleşen değişim seyrini anlatarak "*A'râz ile Hüviyyet*" in ayrı şeyler olduğuna ışık tutmaktadır.

Balmumu kolay yoğrulan, yumuşak, sarı ve özel kokusu olan, aynı zamanda sonlu, sınırlı bir hacmi bulunan bir nesnedir. Hâtta çeşitli hastalıklara karşı doğal bir ilâç olarak da kullanılmaktadır.

Ganiyy-i Muhtefî, bu nesnenin ısıtıldığında önce cıvıklaştığını, renginin aklaştığını ve hacminin de arttığını söylemekte ama görünüşteki bu değişmelere rağmen *aslî gerçeğinde* bir değişim olmadığını, dıştaki bu değişimin balmumunun *hâkikatine/bânına* bir etki yapmadığını, onun saklı, gizli ve korunmuş olduğunu yâni bütün bu değişimlere rağmen balmumunun gene balmumu olarak kaldığını vurgulamaktadır. Daha sonra Ganiyy-i Muhtefî, balmumunun daha da ısıtıldığında artık sıvı hâlini terkedip buharlaştığını, buhar hâlinde bile *asliyetinden/ hüviyyetinden* bir şey kaybetmediğini, bu değişimin yalnızca *a'râzda/dışta/zâhirde* olduğunu belirtmektedir. Ama ne var ki, insânların gözleri daha çok zâhirdeki değişme ve gelişmelerle meşgûl olduğundan, *a'râz'*ın yâni *geçici/iğreti/aldatıcı/ sanal perdelerin* (bir anlamda eşyânın) ardındaki gerçeği/hüviyyeti derhâl fehm, idrâk ve temyîz edememektirler.

7-12. Beyitler:

Buna benzer bir misâl için düşün insanı!
Yaşlansa, hasta olsa ya da azalsa kanı,

Ameliyât da olsa, hattâ taşisa protez,
İnsanlığı değişmez! Elhak, muhkemdir bu tez!

Şu hâlde a'râz ile hüviyyet ayrı şeymiş.
A'râzın gizlediği hüviyyeti kim bilmiş?

Bir şeyin a'râzı çok ama hüviyyeti bir!
Bunu idrâk etmeli olmadan mütekebbir.

Mâdem ki bu a'râzın ardında hüviyyet var,
Ve a'râz perdeleri olmakta sana duvar,

Bir kere de sormalı: "Görünen bu âlemin
Nedir ki hüviyeti ve dayandığı zemin?"

Ganiyy-i Muhtefî, bu beyitlerde ise verdiği *balmumu* örneği ile *insânı* karşılaştırmamızı istemekte ve insândaki yaşlılık, hastalık sonucu oluşan tüm değişmelerin *-hâtta ameliyât olsa da, protez taşısa da-* onun insânlığını değiştirmedeğini ve bunların hepsinin de *a'râzda/zâhirde* olduğunu anlatmaktadır. Anlaşılan odur ki, *"a'râz ile hüviyet ayrı şeylerdir"* ve *"Bir şeyin a'râzı çok ama hüviyeti birdir!"* Tıpkı buhar, sıvı, buz veyâ kar olarak değişik isimler olsa da *suyun* hüviyetinin/ aslî cevherinin değişmediği gibi.

A'râzın gizlediği hüviyeti ancak Allâh'ın lütfettiği ölçüde peygamberler ve onların ilminden nasiplenmiş Allâh dostları bilebilir. Ne var ki, bu bilgi bile sınırlıdır. Çünkü Allâh, *"ilminin künhünü/özünü/aslını,tamamını –peygamberler de dahil hiç kimseye vermemiştir."* Öyleyse insâna düşen, yeteneği ve gayreti doğrultusunda *kibire* düşmeden kendisine duvar olan *a'râzın* ardındaki *hüviyeti* keşfetmeye çalışmasıdır. Kibir, insânın temyîz sâhibi olmasına mâni olur. Çünkü kibir sâhibi olan insânlar gördükleri eşyâyı ve ulaştıkları sınırlı ilmi *nihâi/son Hakikat* zannederler ve buna körü körüne inanırlar. Bu da onların gözlerini köreltir ve eşyânın arkasındaki *hüviyeti* göremez olurlar.

Ganiyy-i Muhtefî, son olarak Hakikat yolcuları için hayatî ve kaçınılmaz olan şu soruyu insânın kendisine sormasını istemektedir: *"Görünen bu âlemin hüviyeti ve dayandığı zemin nedir?"* İşte bu sorunun cevabını bulanlar, *"nasıl âşık, sevgilisini hangi elbise ile görürse görsün mutlaka tanır, Hakk'ı da her gördüğü kisvede tanıyabilen âriflerdir."*

IV. Dersin Kıssadan Hissesi

Ârif kişi Mükevvenât'taki sıfatlarla yâni a'râzla idrâki kamaşmayan, bunların ardındaki hüviyeti yâni eşyânın bu a'râzdan bağımsız olan hakikatini idrâkinde zinde tutabilen kimsedir.

* * *

V. DERS

MÜREKKEP İLE HARFLER

Mürekkep, kalem ile, harflere şekil verir.
Bu şekiller cem' olup heceleri belirtir.

Hecelerin cem'i de kelimeyi doğurur.
Kelimeler yan yana bir cümleyi yoğurur.

Cümle, sana, mâ'nâlı ya da mâ'nâsız gelir.
Bununla ya bir hayır ya da bir şer dirilir.

Yorum senin! Bakarsan, yalnızca bu mâ'nâya,
Mürekkep de, gözünde, duhûl eder fenâya.

Bu dizili harflerle uyanan vehim, hayâl,
Tahrîk eder yorumu, mürekkep olur muhâl.

Ammâ sen bu evhâmdan edersen sarf-ı nazar,
Mürekkep de tümüyle yoruma olur mezar.

Mürekkeptir bâtını hurûfâtın, yorumun!
Ekvâna bak bir de sen; düşün, nedir durumun?

Emsâlidir mürekkep, bil, Vücûd-i Mutlak'ın.
Yorumlarken eşyâyı, sen, kâmil tavır takın!

Görür isen eşyâyı, fehmi zordur Vücûd'un.
Yönelmekse Vahdet'e, sönüşüdür mevcûdun.

Bunu iyi fehmet ki temyiz olsun rakik;
Ve meşrebin de "alâ târîk-i ehl-i tahkik"!

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Cem' olmak: Toplanmak, bir araya gelmek.

Duhûl: İçeri girme, içine girme.

Fenâ: (1) Yok olma, zevâl bulma, adem; (2) İnsân'ın zâtının Hakk'ın Zât'ında eriyerek aslına kavuşması.

Tahrîk: Harekete geçirme, uyandırma, oynatma, kımıldatma, işletme.

Hurûfat: Harfler.

Muhâl: Mümkün olmayan, imkânsız şey.

Evhâm: Zanlar, kuşkular, kuruntular.

Sarf-ı nazar: Vazgeçme.

Ekvân: Varlıklar, âlemler.

Emsâl: Örnekler.

Vücûd-i Mutlak: Mutlak Varlık.

Kâmil: Kemâle ermiş, olgun, âlim, bilgin, geniş bilgili.

Fehm: Anlama, anlayış.

Mevcûd: Var olan, hazır olan.

Temyîz: Ayırma, seçme.

Rakîk: İnce.

Meşreb: Yaratılış, tavır, huy.

Alâ târîk-i ehl-i tahkîk: Tahkîki yeğleyenlerin yoluna uygun.

V. DERSİN YORUMU

1-7. Beyitler

Mürekkep, kalem ile, harflere şekil verir.
Bu şekiller cem' olup heceleri belirtir.

Hecelerin cem'i de kelimeyi doğurur.
Kelimeler yan yana bir cümleyi yoğurur.

Cümle, sana, mâ'nâlı ya da mâ'nâsız gelir.
Bununla ya bir hayır ya da bir şer dirilir.

Yorum senin! Bakarsan, yalnızca bu mâ'nâya,
Mürekkep de, gözünde, duhûl eder fenâya.

Bu dizili harflerle uyanan vehim, hayâl,
Tahrîk eder yorumu, mürekkep olur muhâl.

Ammâ sen bu evhâmdan edersen sarf-ı nazar,
Mürekkep de tümüyle yoruma olur mezar.

Mürekkeptir bâtını hurûfâtın, yorumun!
Ekvâna bak bir de sen; düşün, nedir durumun?

Ganiyy-i Muhtefî, eşyâyı yorumlamada olgun bir idrâkin, ince bir anlayışın insânda nasıl geliştireceğini bu beyitinde *Mürekkep ile Harfler* arasındaki ilişkiden yola çıkarak anlatmaya çalışmaktadır. Seçilen örneğin hergün okuma-yazma olgusuyla bir çok kez karşıya karşıya gelen insânın zihninde çarpıcı bir uyanışa vesile olacağı ve metafizik bir hayrete dönüşeceği kesindir.

Bilindiği gibi cümleler kelimelerden, kelimeler hecelerden, heceler de harflerin bir araya gelmesinden kurulur. Harfler ise şeklini *kalem*'den işleyen mürekkebe borçludur. Eğer bir kalemin içinde veyâ ucunda mürekkep yoksa beyaz bir kağıdın üzerine ne yazarsak yazalım bir şey görünmeyecektir. Bu da bize mürekkebin *asıl* olduğunu göstermektedir.

Bizler cümleyi okuduğumuzda, bu cümleden anlamlı ya da anlamsız yorumlar çıkarırız. Bu yorumların sonucu da hayra ya da şerre kaynaklık eder. Ama bütün bunları yaparken görülen gerçek odur ki, aklımıza hiçbir zaman mürekkep gelmez, sanki mürekkep gözümüzden silinmiş veyâ kaybolmuştur. Aslında bunun böyle olmadığını biliriz, çünkü o olmasa yazı da olmayacak ama alışkanlıklarımız ve zihnimizin çalışma yöntemi daha çok dizili harflerle uyanan anlamlarla meşgûldür.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, gözü sâdece zâhire takılı insâna gerçeğin yalnızca harflerden zihnimize taşınan manâlar olmadığını hatırlatıyor ve asıl yorumlanması ve gözardı edilmemesi gereken gerçeğin harflerin bânını teşkil eden *mürekkep* olduğunu söylüyor. Sonra *harflerin dünyası* ile *varlıklar dünyası* arasında karşılıklı bir benzeşme kuruyor ve insânı yaşadığı âleme bir de bu gözle bakmaya, durumunu değerlendirmeye dâvet ediyor.

8-10. Beyitler:

Emsâlidir mürekkep, bil, Vücûd-i Mutlak'ın.
Yorumlarken eşyâyı, sen, kâmil tavır takın!

Görür isen eşyâyı, fehmi zordur Vücûd'un.
Yönelmekse Vahdet'e, sönüşüdür mevcûdun.

Bunu iyi fehmet ki temyiziniz olsun rakik;
Ve meşrebin de "alâ târik-i ehl-i tahkik"!

Bu beyitlerinde Ganiyy-i Muhtefî, harflerin bânını nasıl *Mürekkep* teşkil ediyorsa, görünen şu âleminde bânını da *Mutlak Varlık* olarak *Hakk*'ın teşkil ettiğini söylüyor ve eşyânın çokluk (kesret) perdesine takılan insânın *Vahdet*'e yönelmesinin zorluğuna işâret ediyor. Ama bu zorluk aşılması mümkün olmayan bir zorluk değildir. Bunun yolu da insânın *taklit* den *tahkik*'e geçmesidir. Taklit ehli olmak; bir şeyi araştırmasız, delilsiz kabullenmek, yalnız zâhir ile yetinerek "*neden, niçin ve nasıl?*" sorularına cevap aramadan "*öyleyse öyledir*" mantığıyla kör bir teslimiyete râzı olmak demektir. Tasavvufî terminolojide ise taklit; hâl ve makâm ehlinin sözlerini söy-

lemek, ancak ahlâklarıyla ahlâklanmamak, olgun olmadığı hâlde onlar gibi gözükmeğe çalışmaktır.

Tahkik ehli olmak ise; sâdece zâhirle yetinmeyip zâhirin arkasındaki bâtını araştırmak, gerçeği elde etmek üzere bütün gücünü ve gayretini zorlamak, her şeyde *Hikmet*'i aramak demektir. Ancak tahkik ehli olanlar *kesrete* aldanmayıp, o kesretin ardındaki *vahdeti* idrâk edebilirler. Başka bir ifâde ile söylersek; tahkik ehli olanlar "*Kelime-i Tevhîd*'i *Kelime-i Şehâdet*'e" dönüştürenlerdir. Bu bağlamda Ganiyy-i Muhtefî "*Kelime-i Tevhîd ile Kelime-i Şehâdet Arasındaki Mâhiyet Farkı*" başlıklı bir başka nefesinde de bu konuya temas ederek

Kelime-i Tevhîd'le meşgûl olsan bir zaman,
Bunun zikriyle başlar sende **taklîdi îman**.

Tahkiki îman ancak Velî'de olan bir nur;
Kelime-i Şehâdet böyle idrâk olunur.

demektedir.

Görünen bu âlemin arkasında *Mutlak Varlık* olarak *Hakk* vardır. Daha da ötesi bütün âlem *Zâhir* ve *Bâtın* olan *Hakk*'ın tecellîlerinden bir tecellîdir. Âlemde gördüğümüz her şey kendi başına bir varlığa sâhip değildir. Onların varlığı tıpkı gölgenin varlığı gibi ödünç, aldaticı bir varlıktır ve *Hakk*'ın varlığı sâyesinde var olurlar. *Mutlak Varlığı* algılamamız, tıpkı prizmadan geçen ışığı algılamamıza benzer. Bir çok farklı renklerin olmasına rağmen, sâdece *ışığı* görürüz, çünkü varolan sâdece ışıktır. Bu nedenle sergiledikleri özellikler ve tesirlerinden dolayı *Hakk*'ın tecellîsine mazhar olan yerlerin çokluğu bizi şaşırtmamalıdır. Bu çokluğun arkasında görünen sâdece *Mutlak Varlık*'ın birliğidir.

5. Dersin Kıssadan Hissesi

Türkçe'de bütün metinlerin hep 29 harfin terkîbiyle oluştuğuna daha önce dikkat çekilmişti. Bu açıdan bakıldığında bütün metinler 29 harfin farklı ve girift tecellîlerinden başka bir şey değildir. Fakat harflerin sûretlerinin belirlenmesini sağlayan da mürekkeptir. Bu açıdan bakıldığında harflerin bâtının mürekkebin teşkil etmesi gibi görünen şu âlemin bâtını da *Mutlak varlık* olarak *Hakk*'dır.

* * *

VI. DERS

DÜKKÂN

İki türlü bakılır bir dükkân vitrinine;
Cama bakarsan ardı gelemes idrâkine.

Vitrinin içindeki eşyâyı seçse idrâk,
Bu sefer de cam kalır fehm-ü idrâkden ırak.

Zâhire itibârın bâtını gözden siler;
Bâtına meclûbiyet, bil ki zâhiri eler.

Vahdeti idrâk muhâl, a'râza takılırsan;
Kaplarsa seni Vahdet, kesret de olmaz tasan.

Hem kesrette Vahdet'i, hem Vahdet'te kesreti
Müdrîk kıl bizi **Yâ Rab!** Lûtfet bize Hikmet'i.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Dükkân: Küçük mağaza, içinde öteberi satılan mekân, yer.

İdrâk: Algılama.

Fehm-ü idrâkden ırak: Anlayış ve algılamadan uzak.

Meclûbiyet: Tutkunluk, takılmışlık.

Kesrette vahdet: Çoklukta birlik, yâni halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allâh'ı unutmamak, O'nu hatırlamak ve zikretmek demektir.

Müdrîk: Anlayan, akli eren, kavrayan.

Hikmet: Eşyânın ve olayların esrârını ve bâtınını fehmetme ya da bunları örnekler getirerek tebliğ etme yeteneği.

VI. DERSİN ŞERHİ.

1-5. beyitler:

İki türlü bakılır bir dükkân vitrinine;
Cama bakarsan ardı gelemes idrâkine.

Vitrinin içindeki eşyâyı seçse idrâk,
Bu sefer de cam kalır fehm-ü idrâkden ırak.

Zâhire itibârın bâtını gözden siler;
Bâtına meclûbiyet, bil ki zâhiri eler.

Vahdeti idrâk muhâl, a'râza takılırsan;
Kaplarsa seni Vahdet, kesret de olmaz tasan.

Hem kesrette Vahdet'i, hem Vahdet'te kesreti
Müdrîk kıl bizi **Yâ Rab!** Lûtfet bize Hikmet'i.

Ganiyy-i Muhtefî, *Dükkân* adlı bu nefesinde irfânî dilde çok kullanılan *Zâhir-Bâtın* ve *Vahdet-Kesret* kavramlarına dikkatimizi çekiyor ve bu kavramlar arasındaki ilişkiyi idrâkin ancak Allâh'ın bir lûtfu olan *Hikmet* ile mümkün olabileceğinin altını çiziyor. Bunu yaparken de bu idrâkin uyanışına yardımda bulunacak bir örnek olarak dükkân vitrinini veriyor.

Hepimiz pek çok kez gözlemişizdir. Özellikle sezon sonlarında birçok iş yeri vitrinlerinin camlarına reklâm amaçlı "*indirim, ucuzluk, kampanya*" vs. gibi uzaktan insanların dikkatini çeken çeşitli yazılar yazarlar. Gözümüze çarpan bu vitrinlerin yanına yaklaştığımızda ve camın iç tarafına baktığımızda, yakın olduğumuz camın ve üzerindeki çarpıcı yazıların artık hiç farkına varmayız. Çünkü vitrin içindeki eşyâ ile meşgûl olan zihnimizden artık cam silinmiş ve var olmasına rağmen sanki gözümüzden kaybolmuştur. Aslında buna hiç dikkat etmeyiz, üzerinde hiç düşünmeyiz bile, zihnimiz bunu otomatik bir alışkanlıkla yapar. Bu örnekten de anlaşılıyor ki; insân idrâkinin yaratılışından gelen doğal bir zorunlulukla aynı anda "*hem içi, hem dışı*" veyâ "*hem yakını, hem uzağı*" görebilmesi/ seçebilmesi/kavrayabilmesi imkânsızdır.

İşte bunun gibi *Hakk'*ın tecellîlerinin bir aynası olan bu âlemin de *zâhir* ve *bâtın* yâni görünen ve görünmeyen iki vechesi vardır. İçinde yaşadığımız bu âlem *Şehadet Âlemi'*dir; yâni görünen bir âlemdir ve bu âlemin yapısı *çokluk*'tan oluşmuştur. Bu çokluk/kesret *Vâhid'*in zâtî isimleri ve taayyünleri aracılığı ile kendini izhâr etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle *Hakk'*ın sayısız *sınırlı* sûretleri olarak karşımıza çıkan eşyâ gözümüzü kamaştırmamalı "*mahlûkatın Hakk'da müşâhede edilmesi*" olarak değerlendirilmelidir. Buna "*Vahdet'te kesreti görmek*" de diyebiliriz ve aynı zamanda bu, tasavvufî literatürde *Fark* makâmına denk düşmektedir.

"*Kesrette Vahdet'i görmek*" ise; zâhiri, yaratılmışları göz önünde tutmaksızın dikkati yalnızca *Hakk'*a yönelmek demektir ve "*Hakk, zâhiren görünen her şeyin, bâtunen, Rûhu'dur.*" Bu tıpkı bir Karagöz perdesinin arkası gibidir. Perdenin önü *Kesret*, arkası ise *Vahdet'*tir. Perdenin yalnız önünü görenlerin gözü *Hacîvad'*a, *Karagöz'e*, *Zenne'ye*, *Bebe Rûhî'ye*, *Tuzsuz Bekir'e*, vb... takılıdır ve perdenin ardı akıllarına gelmez. Perdenin arkasını bilenler ise sahnenin önünde olsalar bile bütün bu çokluğun ardındaki gerçeği yâni "*Kesrette vahdet'i*" idrâk etmenin zevki ve mutlulu-

ğu içerisinde dirler¹⁷. Gözlerinden halk silinmiş, yalnızca *Hakk* kalmıştır. Bu makâmın tasavvufî literatürdeki karşılığı da "*Cem*" dir.

Fakat ideal olan yalnızca ne "*kesrette Vahdet'i*", ne de "*Vahdet'te kesreti*" görmek değil bunların her ikisini birleştirecek/toplayacak bir anlamda "*cem'ül cem*" edecek bir kemâl bakışına erişmektir. Bu da Ganiyy-i Muhtefî'nin işâret ettiği gibi *Hikmet*'ten geçmektedir. Sâdece *hikmet* sâhipleri akıllarını isâbet ve dirâyetle kullanıp, varlığın sırrını yakalamada ve eşyâyı olması gereken yere koymada yetenek, ferâset ve bâsiret sâhipleridir. Bu nedenle olacak ki, *Niyazî Mısrî* şöyle demektedir:

"*Kesreti vahdette görmek, vahdeti kesrette hem,
Bir ilimdir ol ki cümle irfân andadır.*"

Sâhibi belli olmayan bir başka şiir de sözünü ettiğimiz bu gerçeği şöyle dile getirmektedir:

"*Bu kesret ayn-ı vahdettir bak ey nazar ehli,
Görünür sûreti yüzbin ve lâkin birdir ash.*"

Mi'râc, kesrette Vahdet'i görmenin en mükemmeli, *Mi'râc*'tan tekrar insânların dünyasına dönmek de Vahdet'de kesreti müşâhedenin zirvesidir. Bize düşense yine *Niyazî Mısrî*'nin dilinden şöyle niyâz etmektir:

"*Her nere varsam yakar bu cânımı aşk âteşi,
Yana yana külli pür nâr olmuşum Yâ Rab meded.*

*Vahdet ilinde seninle yâr idim noldu bana,
Kesret içre bend-i ağıyâr olmuşum Yâ Rab meded.*"

VI. Dersin Kıssadan Hissesi

Tıpkı gözü dükkânın vitrininin camekânına takılıp da vitrinin içini görmeyen ama dükkâna yaklaştığı (*kurbîyyet kesbettiği*) zaman da vitrinin camekânının idrâkinden yoksun olan kişi gibi, insan da bu Mükevvenât'ın a'râzına (*Kesret'e*) takıldığı zaman Zât'ı ve Zât'a kurbîyyet kesbettiğinde de a'râzı göremez. Hakîm kimse odur ki istediği zaman idrâkine Kesret'i, istediği zaman da idrâkine Vahdet'i hâkim kıldırabilsin.

* * *

¹⁷ Bu konuda aydınlatıcı bir okuma parçası olarak Ahmed Yüksel Özemre'nin *Gel de Çık İşin İçinden!* isimli kitabının II. Bölümü: *Karagöz* başlıklı hâtırasını tavsiye ederim; *Seyran Yayınları*, 2. Baskı, s.18-27, İstanbul 1998.

VII. DERS

VAHDET-İ VÜCÛD

Âriyet isimlere kafanı takma sakın!
Zîrâ **Hakk** sana, bil ki, şah damarından yakın!

Donmuş suya "buz" dersen, bu, âriyet isimdir.
Sende "benlik" vehmini sağlayansa cisimdir.

Aslına bakarsan buz düpedüz sudur ancak.
Bir düşün! Kim, bu cismin ardında açmış sancak?

Esmâ' tecellîsiyle aldatma sen kendini!
Fehmeyle **Zât**'ını da yok et vehmin fendini!

Bu idrâkî Mi'râcla mutlak saîd olursun;
Bir gün gelir **Hakk'ı** da Hakk-el-yakîn bulursun.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Vahdet-i Vücûd: Arapça, varlığın birliği demektir. Allâh'tan başka varlık olmadığının idrâk ve şuuruna sâhip olmak, bilmek. Vahdet-i Vücûd'u zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibâret bulunduğunu, Hakk ve O'nun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin bulunmadığını bilir. Her şey, o Bir'in çeşitli şe'nlerinden (*realitelerinden*), görünüşlerinden, tecellîlerinden ibârettir.

Âriyet: Ödünç, iğreti.

Şah damarı: Bu damar insân anatomisinin en hayatî damarlarından birisidir ve boyun bölgesinde bulunmaktadır. Fakat buradaki anlamı *Kaf Sûresi*'nin 16. âyetinden gelmekte ve Allâh'ın, aslında, insâna fevkalâde yakın olduğuna işâret etmektedir. "And olsun ki, insânı Biz yarattık ve nefsinin ona neyi fısıldamakta olduğunu biliriz. *Biz ona şah damarından daha yakınız.*" (Kaf/16)

Esmâ' tecellîsi: Allah'ın isimlerinin tecellîsi.

Fend: Aldatmaca, hiyle.

Mi'râc: Rûh'un, daha bu Dünyâ hayatında iken, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna ve harîmine kabûl edilmesiyle kişinin Allâh'ın Dostu (Velîyullâh) olması olayı.

Saîd: (1) Mutlu, huzurlu; (2) Âhiretini hazırlamış kimse.

Hakk-el yakîn: Bir olay ya da bir nesne hakkındaki en son bilgiyi yaşayarak öğrenmek sûretiyle elde edilen ya da başka bir deyimle bir olayı ya da bir nesneyi

beşerin değil Cenâb-ı Hakk'ın lûtfettiği, Zât'ına has bakışla idrâk etmek sûretiyle erişilen kesinlik.

VII. DERSİN YORUMU

1-3. Beyitler:

Âriyet isimlere kafanı takma sakın!
Zîrâ **Hakk** sana, bil ki, şah damarından yakın!

Donmuş suya "buz" dersen, bu, âriyet isimdir.
Sende "benlik" vehmini sağlayansa cisimdir.

Aslına bakarsan buz düpedüz sudur ancak.
Bir düşün! Kim, bu cismin ardında açmış sancak?

Ganiyy-i Muhtefî'nin bu nefesi, *Kur'ân*'ın ifâdesiyle insâna "*şah damarından daha yakın*" olan *Hakk*'ın, varlıkla olan ilişkisi ve bu ilişkinin nasıllığına yönelik idrâkin uyanışına ait uyarı ve tavsiyeleri içermektedir. Yine bu nefes, "*Esmâ' Tecellîsi*"nin insânı aldatan vehmine dikkat çekmekte ve insânı, iğreti isimlerin câzibesine kapılmaksızın o isimlerin ardındaki Hakîkatın keşfine dâvet etmektedir.

Varlık sahnesinde yer almış canlı ve cansız, görülen ve görülmeyen her nesnenin bir ve hattâ birden çok ismi vardır. Bizler bu isimler aracılığı ile eşyâyı tanır, onları birbirinden farklı kılızır. Verilen bu isimler her ne kadar takıldıkları nesnelere işâret etseler de, o nesnenin tüm Hakîkatını yansıtmazlar. Çünkü o isimler olmasa da nesnelere vardır ve var olmaya devam edeceklerdir. *Kur'ân*, "*her şeyin isminin Âdem'e öğretildiğini*" söyler. (Bakara/31) Buradan Âdem ile bütün insân soyunun kasedilmiş olduğu, "*tüm isimler bilgisi*"nin de mantıkî tanımlama ve dolayısıyla kavramsal düşünme melekesine delâlet ettiği sonucu çıkarılabilir/düşünülebilir. (A'râf/11)

Yaratıcı Kudret olan Allâh da kendini bize isimleri ile tanıtmaktadır ve Allâh'ın isimlerine, en güzel isimler anlamında Esmâ'ü-l Hüsnâ adı verilir. Bütün varlık Cenâb-ı Hakk'ın tecellîleri olmaları nedeniyle bir Esmâ'ü-l Hüsnâ resm-i geçidi sergilemektedir. Genel olarak *Kur'ân*'ın Allâh'ın 99 ismini ihtivâ ettiği kabul edilse de, *Hakk*'ın âlem ile mümkün olabilen bağıntılarının sonsuzluğu yâni *Îlâhî Tecellî*'nin sayısızlığı sonucu *Îlâhî İsimler* de sonsuzdur.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, 1-3. nefeslerde varlığa takılan isimlere aldanmamamızı, "*donmuş suya buz dememiz*" örneğinde olduğu bu isimlerin *iğreti isimler* olduğunu, asıl görülmesi gerekenin cismin arkası/ardı yâni bir anlamda delâlet ettiği mânâ olduğunu anlatmaya çalışıyor. Ve insânın bunu nasıl gerçekleştireceğinin metodunu da şöyle gösteriyor.

4-5. Beyitler:

Esmâ' tecellîsiyle aldatma sen kendini!
Fehmeyle **Zât**'ını da yok et vehmin fendini!

Bu idrâkî Mi'râcla mutlak saîd olursun;
Bir gün gelir **Hakk**'ı da Hakk-el-yakîn bulursun.

Ganiyy-i Muhtefî, insânın önce *vehmin* hiylelerini yok etmekle işe başlamasını önermektedir. *Vehim* ya da başka bir ifâde ile kuruntu: gerçekte var olmayan bir şeye varlık atfetmek *marazı*'dır. Yine *vehim*, inceleme ve muhakeme yeteneklerini durduran ve insânı *kendi hayâlinde* tutsak kılan bir hapistir. *Vehm*'in en zor izâle edileni "*Benlik*" vehmidir ve bunu da üreten beşerin nefsidir. Beşer, nefsinin hevâ ve hevesini söndürürse hem bütün görünen şeylerin (*zâhir*'in) hem de kendi benliğinin yalnızca hayâl ve vehim olduğunu idrâk eder. İşte Ganiyy-i Muhtefî 4. beyitinde bu gerçeğe dikkat çekiyor ve *Esmâ' Tecellîsi* ile, bir anlamda *Zâhir* ile insânın kendini aldatmadan *Zât*'ını yâni *bâtınını/müsemmâ*'sını keşfederek cisminin ona verdiği vehimden kurtulmasını öneriyor.

Bir ismin *müsemmâsı* ile (yâni o isim aracılığıyla isimlendirilmiş olan şey ile) *aynı olup olmadığı* konusu İslâmî Teoloji'nin tartıştığı temel konulardan biridir. Şimdi bu tartışmaya şerhini yapmaya çalıştığımız nefesin (*Vahdet-i Vücûd*) işâret ettiği mânâ ölçüsünde biraz değinelim.

Varlık âleminde hiçbir şey yoktur ki *Ahadiyyet*'e delâlet etmesin ve Hayâlde de hiçbir şey yoktur ki *Kesret*'e delâlet etmesin. Kesrete saplanıp kalan kimse âlem ile, İlâhî isimler ile ve âlemin isimleri ile uğraşır. Hâlbuki *Ahadiyyet*'e meyleden kimsede ise *Hakk* hakkındaki idrâk baskın olur. Buradaki Hakk Ulûhiyyet'i (ilâhlığı) ve onun kevnî sûretler yönünden değil fakat âlemin tümünden ganî ve bağımsız olan *Zât*'ı itibâriyle telâkki olunan *Hakk*'tır.

İlâhi İsimler, değişmez bir biçimde dâima *Hakk*'a işâret ederler. Her isim *Hakk*'ın tecellî bakımından, O'na mahsûs özel bir vechesi ya da özel bir sûretidir. Ve bu anlamda her İsim *Zât* ile özdeşdir. Başka bir deyimle, "*bağıntılarının (nisbetlerinin) gerçekleri*"dirler. Yâni bütün İlâhi isimler *Tek Olan Hakk*'ın âleme olan nisbetleri (bağıntıları) olup bu yönden hepsi de *İlâhî Tecellî*'nin sebep olduğu çeşitli özel bağıntılar açısından müşâhede edilen *İlâhî Zât*'tır.

Fakat farklı bir açıdan *İsimler*, imâ ettikleri *Zât*'a bağlı olmaksızın da bizâtihi göz önüne alınabilirler. Başka bir deyimle, bunlara bağımsız *Sıfatlar* gözü ile de bakmak mümkündür. Bu türlü telâkki oldukları takdirde her İsim, kendisini diğer İsimler'den farklı kılan kendi Hakîkatine mâliktir. Ve bu itibarla da bir İsim *müsemmâsından gayrı* olmuş olur.

Daha öz bir ifâde ile anlatmaya çalışırsak: Her İsim hem *Zât*'a ve hem de İsmi olduğu ve İsmi'nin özellikle zorunlu kıldığı özel anlama delâlet eder. Şu hâlde her bir İsim *Zât*'a delâlet ettiği sürece bütün İsimleri ihtivâ eder, fakat kendine has olan mânâyâ delâlet ettiği sürece de İlâhi İsimler'den farklıdır. Kısaca İsim, *Zât* yönünden

müsemmâsı ile aynı fakat kendi husûsî mânâsı ise müsemmâsından farklıdır. Yâni tıpkı ayna misâlinde de görmüş olduğumuz gibi: İsim ne Zât'ın gayrıdır ve ne de Zât'ın aynıdır.

Kendine lâıyk görmüş olduğu *Ganiyy* ismine uygun olarak Hakk, *Zât*'ı itibâriyle âlemden ganî olduğunu, yâni ona hiçbir ihtiyacı olmadığını ifâde etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken şudur ki; "*âlemden ganî olmak ile İlâhî İsimler'den ganî olmak ayrı şeylerdir.*" İsimler Hakk'ın mahlûkata destek olduğu bağıntılardır. Bunların varlığı mahlûkat sebebiyle ve onların menfaati gereğidir. *Zât*'ın kendisi ise, bu gibi bağıntılar olmadığı takdirde bâkî olmayacak bir şey değildir. *İsimlere muhtaç olan Hakk değil, mahlûk olan âlemdir.*

Şu hâlde Kesret'e yönelik yanları bakımından İlâhî İsimler kesin olarak Hakk'dan *gayrı* olup Hakk da bunlara karşı bağımsızlığını muhafaza eder. Fakat *Zât*'a yönelik yanlarıyla İlâhî İsimlerin tümü, eninde sonunda Hakk'a ircâ edilebilmeleri dolayısıyla, *Tek*'dirler. Ve ikinci veche itibâriyle de İsimler Mertebesindeki Hakk da tıpkı mutlaklığı mertebesinde olduğu gibi *Tek*'dir (*Ahad*'dir).

İşte Ganiyy-i Muhteffi, 5. nefesinde böyle bir "*idrâk uyanışını*" gerçekleştirenin "*Hakk-el yâkîn*" olmasa bile "*ilm-el yâkîn*"¹⁸ olarak *Mi'râc*'ı zevkettiğini ve bu mutluluk ve huzurun da gerçek *Hakk-el yâkîn* "*Mi'râc*"ın müjdecisi olduğunu vurguluyor.

VII. Dersin Kıssadan Hissesi

İğreti isimlere itibar eden, kendine hükmeden Vehm'in esîri olur. Bilge kişiler dahi çoğu kez kendilerini İsimlerin tecellîleriyle avuturlar. Asıl amaç isimlerin ardındaki Hakikat'i fehm, keşf ve idrâk etmek olmalıdır.

* * *

¹⁸ İlme'l-yâkîn: Bilgiye ve delile dayanan kesin bilgi.

VIII. DERS

REALİZM VE VAHDET-İ VÜCÛD

"Gerçek" denilen mechûl farklı idrâk olunur;
Kıstasıdır idrâkin "Akıl" denilen şuur.

Bir göz atın etrâfa: kesrette her şey farklı.
Ama tâciz etmiyor bu fark **Gündelik Akıl**.

Buna göre: her şeyin bir hüviyeti vardır.
Hüviyete göre de a'râz olmakta sâdır.

Asıl olan: hüviyet; a'râz ise geçici;
A'râza meclûb akıl, bundan nâşî, seçici.

Seçmek, zâten, kesreti müş'irdir. Anla bunu!
Hasletidir bu aklın, farklı görmek topunu.

Gündelik Akıl aslen zaaf ile mâlûldür.
A'râzın temyizinde yanılışı mebzûldür.

"Şu dal incedir"de, dal: **hüviyet**; ince: **a'râz**.
Görünürde: **dal** kadîm; **ince**, yalnızca, garaz.

A'râzla vasfedilir hüviyet nokta nokta;
Varlık da **bir** sıfat ki a'râzdan sayılmakta.

Gerçek, bu çerçevede fehmedilirse şâyet,
Realizm adınadır bu bâbdaki rivâyet.

Bir başka idrâkteyse alınır **Vücûd** öne.
Tek Varlık bu **Vücûd**'dur. İdrâk döner bu yöne.

Olur **Akl-ı Meâd**'ın işi bu özel idrâk;
Vücûd'un fehâmeti ancak bununla berrâk.

Bâtın'ı setrederken bu mevhûm hüviyetler
Vasfederler **Vücûd**'u, âşikâr, birer birer.

Yalnızca **Vücûd** olur aslî Hüviyet bunda;
A'râzdır diğerleri, bil, eninde sonunda.

Tek kadîm gerçek: **Vücûd**; gayrısıysa hep hâdis.
Bu idrâke vüsûl zor: beşer, vehminde hapis!

Bu yüksek fehâmete **Vahdet-i Vücûd** denir;
Bu idrâkin hâмили olur serâpâ münir.

Realizm idrâkinde eşyâ apaçık zâhir;
Buna, **Gündelik Akıl** olmaktadır müzâhir.

Vahdet-i Vücûd'daysa eşyâ yalnızca hayâl!
Nefis, fakat, Gerçeği çarpıtmağa pek meyyâl.

İdrâk-i Hakkîkat'da, avâm: bakar-kör, hasîr!
Akl-ı Meâd sâhibi **Ulûelbâb**'dır basîr.

Aslında **Vücûd** hiç de gizlemiyor Kendini;
Müdrîkdir **Akl-ı Meâd** tüm eşyânın fendini.

Sen **Akl-ı Meâd**'la bak: kesrette Vahdet'i gör!
Gündelik Akl'a tapan hem şaşıldır, hem de kör.

Zâhirden ibârettir, avâlim, bilâ ilim;
Oysa Havas bilir ki salt a'râzdır avâlim.

İki kutup: **Realizm** ile **Vahdet-i Vücûd**.
Bu idrâk ile beşer **İnsân** olur ve mescûd.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Realizm: Görünen gerçekliği (*realite*'yi, *şe'niyyet*'i) en uç Hakîkatmiş gibi algılayan felsefî görüş ekolü.

Mechûl: Bilinmeyen.

Kıstas: Ölçü.

Şuûr: Kendi varlığımız hakkında bizi bilgilendiren olayları muğlâk ya da gerektiği gibi açık bir biçimde idrâk etme yeteneği.

Tâciz: Rahatsız etme, sıkıntı verme, tedirgin etme.

Gündelik akıl: Buna *Akl-ı Meâş* adı da verilir. Eşyâ ile sınırlı akıl, aklın en alt tabakası, dünyada geçim işini düşünen akıl.

Sâdır: Çıkan, meydana gelen.

Meclûb: Tutkun.

Nâşî: Ötürü, dolayı, sebebi ile.

Müş'ir: İşâret eden, haber veren, bildiren.

Haslet: İnsânın yaratılışındaki huy, tabîat, mizâc.

Zaaf: Zayıflık, kuvvetsizlik.

Mâlûl: İletli, hastalıklı, sakat.

Temyîz: Ayırma, seçme,

Mebzûl: Çok, bol.

Kadîm: (1) Eski; (2) Öncesi bilinmeyen şey; (3) Başlangıcı olmayan, öteden beri mevcûd bulunan.

Garaz: Hedef, gâye, maksat, meyil, istek.

Vasîf: Nitelik, bir kimsenin veyâ bir şeyin taşıdığı hak, sıfat.

Bâb: Konu, kısım, bölüm, kapı.

Rivâyet: Söylenti, bir haber, söz ve hadîsenin hikâyesi.

Akl-ı Meâd: (1) Hakk'ın lûtfettiği Hikmet ve İrfan'ın eseri olan, eşyânın ve bu eşyâdan esinlenerek zihnimizde oluşmuş olan tasarımlarının zâhirî Realite'sinin ardında bulunan bâtinî Hakîkat'ı vâsıtasız bir biçimde fehm ve idrâk etmeyi mümkün kılan Akıl.

Berrâk: Nurlu, pek parlak, duru, açık.

Setretmek: Örtmek, kapamak, gizlemek.

Mevhûm: Aslı, esâsı yokken zihinde kurulmuş olan, kuruntuya dayanan, hayâl ürünü.

Âşikâr: Belli, açık, meydanda.

Hadîs: Sonradan meydana gelen, yeni çıkan.

Vüsûl: Varma, erişme, yetişme, kavuşma.

Hâmil: Taşıyıcı, sâhip.

Serâpâ: Tümüyle, bütün, hep.

Münîr: Nûrlu, ışık veren, parlak.

Müzâhir: Yardımcı, taraflı çıkan, yardım eden, koruyan.

Meyyâl: Eğilimli, düşkün.

Avâm: Halktan ilmi irfânı kıt olan kimse, Hakîkate tam erememiş, halkın ekseriyeti.

Hasîr: Feri gitmiş, donuklaşmış.

Ulûlelbâb: Akıllarını dirâyetle ve isâbetle kullanmasını bilenler.

Basîr: Hakîkatleri anlayan, görüp anlayan.

Müdrîk: İdrâk eden, anlayan, anlamış, akli ermiş.

Avâlim: Âlemler.

Bilâ ilim: İlimsiz.

Havas: Seçkinler, üstün bilgi sâhipleri.

Salt: Yalnızca, sâde.

Mescûd: Secde edilmiş.

VIII. DERSİN YORUMU

1-9. beyitler:

"Gerçek" denilen mechûl farklı idrâk olunur;
Kıstasıdır idrâkin "Akıl" denilen şuûr.

Bir göz atın etrâfa: kesrette her şey farklı.
Ama tâciz etmiyor bu fark **Gündelik Akıl**.

Buna göre: her şeyin bir hüviyeti vardır.
Hüviyete göre de a'râz olmakta sâdir.

Asıl olan: hüviyet; a'râz ise geçici;
A'râza meclûb akıl, bundan nâşî, seçici.

Seçmek, zâten, kesreti müş'irdir. Anla bunu!
Hasletidir bu aklın, farklı görmek topunu.

Gündelik Akıl aslen zaaf ile mâlûldür.
A'râzın temyizinde yanılışı mebzûldür.

"Şu dal incedir"de, dal: **hüviyet**; ince: **a'râz**.
Görünürde: **dal** kadîm; **ince**, yalnızca, garaz.

A'râzla vafedilir hüviyet nokta nokta;
Varlık da **bir** sıfat ki a'râzdan sayılmakta.

Gerçek, bu çerçevede fehmedilirse şâyet,
Realizm adınadır bu bâbdaki rivâyet.

Ganiyy-i Muhtefî, bu beyitinde önce *hüviyet* ile *a'râz* konusuna değinmekte, sonra akıl gerçeği üzerinde durarak *Gündelik Akıl* ile *Akl-ı Meâd*'ı karşılaştırmakta, sonunda da *dünyâyı/varlığı/ eşyâyı* yorumlamada iki ayrı kutbu oluşturan *Realizm* ile *Vahdet-i Vücûd* arasındaki idrâk farkını göstermeye çalışmaktadır.

Kur'ân'da: *Akl*'ın: 1) düşünmek için, 2) ibret almak için, 3) öğüt almak için, 4) hidâyete ermek için, 5) cehâlette kalmamak için, 6) (gönül yönünden) kör, sağır ve dilsiz olmamak için, ve özellikle de 7) Kur'ân'ın mânâsının anlaşılması için, ne kıymetli ve "*o olmazsa olmaz*" bir yardımcı olduğuna dair pekçok âyet vardır.

Akıl iki türlü kullanılabilir: Biri insânı felâkete, diğeri ise Hakikatların keşfine sevkedebilir. Eğer insân aklını, onun her şeyden üstün ve her şeyin ona musahhar olduğu vehmiyle kullanırsa bu vehimdeki gizli şirk ona felâket getirir. Eğer aklını usûlüne ve Kur'ân'ın rûhuna uygun olarak "*aklın asla hükümrân olmadığı, aksine, Hakk'ı (Gerçeği) fehm, idrâk, temyîz ve teslim etmek yönünden ancak ve ancak hâdim olabileceğinin idrâki*" ile kullanırsa, bu da onu Hakikatların keşfine sevkedebilir. Bu hususda müslümanı temkine sevkeden rehberlerden birisi: "*Şüphesiz yok ki (insânlar) Allâh'ın ilminden bir şeyi ancak O'nun izniyle kuşatırlar (kavrarlar)*" (Bakara/255) âyeti olmalıdır.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, Kur'ânî bu gerçeğe dayanarak iki türlü akl'a dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi *Gündelik Akıl* yâni *Akl-ı Meâş*'tır. *Akl-ı Meâş*, yüzü eşyâya dönük veyâ başka bir deyişle eşyânın zâhiri ile sınırlı olan akıldır. Bu aklın konusu *fiziksel realitelere* bağlı *çokluk/kesret* alanı ile ilgilenmekte ve bu çokluğun varlık verdiği eşyâların farklılığı onu rahatsız etmemektedir. Çünkü *seçmek, farklı görmek* bu aklın varoluş sebebidir. *Gündelik akıl realite'yi görünen son hakikat* olarak algılar ve realitenin ardındaki Hakikat'ın varlığını teslim etse bile o Hakikata aslâ nüfûz edemez. Bu nedenle güçlü gibi gözükene bu özelliği aslında onun en zayıf yönünü teşkil etmektedir.

Realite, *Şe'niyet* demektir. Ve bu anlamda *Mutlak Varlık*'ın önemli bir işlevine işâret etmektedir. Kur'ân, Rabbü-l Âlemiyn'in ef'âlinden söz ederken: "Küllü yevmin hüve fî şe'n", yâni: "*O her an realitenin içindedir*" (Rahmân/29) ifâdesini kullanmaktadır. Ama ne var ki bir çok tefsirde bu âyet Türkçe'ye çevrilirken "*O her an yeni bir iştedir*" şeklinde bir anlam kaydırmasına uğratılmıştır. (Rahmân/29) âyetindeki îkaz, aslında, "Eğer Rabb'ınıza kurbîyyet kesbetmek istiyorsanız sizin için bu kurbîyyetin anahtarı fiziksel realitedir" demektir. Bu itibarla ârif kişiye düşen, *realite*'nin bir ve tek olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın sürekli olarak bu realitede tecellî etmekte olduğunu fehm, keşf, idrâk ve temyîz etmesidir.

Ama ne var ki *Gündelik Akıl*, asıl olana (*Hüviyyet'e*) değil de, bu *asıl*'dan çıkan, meydana gelen *iğreti/değişken* hâl ve sıfatlara *tâbi/tutkun* olduğundan "*Kadîm*"

ile *Garaz*'ı "yâni *ezelî Hakikat ile bu Hakikatten neşet edenî*" birbirinden ayırt edememekte, bir anlamda "*Zât'ın Sıfat'la nokta nokta vasfedildiğini*" anlamamaktadır.

Ganiyy-i Muhtefî, bu noktada konunun daha iyi anlaşılması için "*şu dal incedir*" ifâdesini örnek olarak vermekte ve bu ifâdede geçen *dal*'ın "*Kadîm ve Hüviyyet*"e, *ince*'nin ise "*A'râz ve Garaz*"a karşılık geldiğini söyleyerek, "*varlığın da bir sıfat olarak a'râz'dan sayılması*" gerektiğini hatırlatmaktadır. Ve buraya kadar anlatılanların, hâlâ *Gündelik Akıl*'la düşünölmeye ısrar edilecek olursa bu görüş tarzına *Realizm* adı verilmekte olduğunu da ilâve etmektedir. Karmaşık gibi görünen bütün bu yazılanları tek bir cümlede toplamak gerekirse: "*Realite, görünen gerçektir. Realizm ise görünen bu gerçeği son Hakikat olarak algılayıp, onunla yetinmektir*".

10-22. Beyitler:

Bir başka idrâkteyse alınır **Vücûd** öne.
Tek Varlık bu **Vücûd**'dur. İdrâk döner bu yöne.

Olur **Akl-ı Meâd**'ın işi bu özel idrâk;
Vücûd'un fehâmeti ancak bununla berrâk.

Bâtın'ı setrederken bu mevhûm hüviyyetler
Vasfederler **Vücûd**'u, âşikâr, birer birer.

Yalnızca **Vücûd** olur aslî Hüviyyet bunda;
A'râzdır diğerleri, bil, eninde sonunda.

Tek kadîm gerçek: **Vücûd**; gayrısıysa hep hâdis.
Bu idrâke vüsûl zor: beşer, vehminde hapis!

Bu yüksek fehâmete **Vahdet-i Vücûd** denir;
Bu idrâkin hâmili olur serâpâ münir.

Realizm idrâkinde eşyâ apaçık zâhir;
Buna, **Gündelik Akıl** olmaktadır müzâhir.

Vahdet-i Vücûd'daysa eşyâ yalnızca hayâl!
Nefis, fakat, Gerçeği çarpıtmağa pek meyyâl.

İdrâk-i Hakkîkat'da, avâm: bakar-kör, hasîr!
Akl-ı Meâd sâhibi **Ulûlelbâb**'dır basîr.

Aslında **Vücûd** hiç de gizlemiyor Kendini;
Müdrîkdir **Akl-ı Meâd** tüm eşyânın fendini.

Sen **Akl-ı Meâd**'la bak: kesrette Vahdet'i gör!
Gündelik Akıl'a tapan hem şaşıldır, hem de kör.

Zâhirden ibârettir, avâlim, bilâ ilim;
Oysa Havas bilir ki salt a'râzdır avâlim.

İki kutup: **Realizm** ile **Vahdet-i Vücûd**.
Bu idrâk ile beşer **İnsân** olur ve mescûd.

Ganiyy-i Muhtefî, 9. beyitten itibâren yeni bir *özel idrâki* dikkatimize sunmakta ve bu idrâki besleyen/oluşturan, bu idrâke kaynaklık eden aklın *Akl-ı Meâd* olduğunu söylemektedir. Ve ancak bu akılla insânın *eşyânın/ a'râz'* in kendinde oluşturduğu yanılığdan/vesveseden/kuruntudan kurtulabileceğini, *ezelî* tek gerçeğin *Hakk'* in varlığı olduğunu ve onun dışındakilerin varlığının *O'* ndan emânet alınmış *iğreti/geçici varlıklar* (hadîs) olduğunu anlayabileceğini açıklamaktadır.

Akl-ı Meâd, eşyânın ve bu eşyâdan esinlenerek zihnimizde oluşmuş olan tasarımlarının *zâhirî Realite'* sinin ardında bulunan *bâtınî Hakikat'* ı vâsıtasız bir biçimde fehm ve idrâk etmeyi mümkün kılan akıldır. Böyle bir akla sâhip olan kişiler "*Ulülelbâb*"dır yâni onlar akıllarını isâbetle ve dirâyetle kullanmasını bilenlerdir. Onların bütün olaylara ve eşyâya bakışı bunların zâhirini delip geçen, bâtınına erişen, vâsıtasız bir biçimde *Hakikat'* larını kavrayan ve bu Hakîkate göre davranan bir bakıştır.

Böyle bir bakışa ulaşanlar "*Varlığın Birliği*"ni idrâk ettiklerinden baştanbaşa *Nûr* kesilmişlerdir. Ve baktıkları her şeyde zâhirin *zihinde/nefiste* oluşturduğu *hayâl* perdelerini kaldırarak aslında hiç de kendini gizlemeyen "*Mutlak Varlık*"ı teşhis edip, kesrette *Vahdet'*i yaşamamanın zevkini ve neş'esini sürmüşlerdir. İşte ancak bu idrâkin/zevkin sâhipleri *beşer* mertebesinden *İnsân* mertebesine geçmişler ve sonunda da "*eşyânın isimlerini öğrenen ve onlardan haber veren babaları Hz. Âdem'e melekler nasıl secde etmişlerse*" onlar da aynı secdeye/hürmete/saygıya lâyük konuma yükseleşmişlerdir.

VIII. Dersin Kıssadan Hissesi

Akl-ı Meâş denilen, beşere has Gündelik Aklın en büyük yanılığlarından biri: görünen gerçeği yâni Şehâdet Âlemi'ni ve bu âlemin a'râzını nihaî Hakikat olarak algılayıp onunla yetinmesidir. Aslında bütün bu Şehâdet Âlemi Bâtın'ı idrâkden setreden, ketmeden büyük bir nefsânî vehimden başka bir şey değildir. Bunu idrâk ise ancak Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir lûtfu olan Akl-ı Meâd sâyesinde olur. Akl-ı Meâd sâhibi olanlar bütün bu Şehâdet Âlemi'nin hiylelerini temyîz ederler.

* * *

IX. DERS

TEVHÎD-İ EF'ÂL

Senin mi fiillerin? Nedir bu gizli kibir?
Ef'âlin **Hakk**'ka ait; tövbe et, tekbir getir!

Nefsinin vehmidir, bil, fâil olduğun sanmak;
Kendini **Rab** olarak görmeğe kalmış ramak!

Ef'âlini hikmetle yaratan **Rab**'dır ancak;
Bu idrâk ile sen de saf kulluğa aç kucak.

Vermedikçe **Rab**'bına ef'âlini bittemyiz,
Olur musun ef'âlin künhünü hiç mümeyyiz?

"**Lâ fâile illAllah**" Tevhîd-i Ef'âl'dir, bil!
Bu idrâkle sâlikde ifnâ olunur fiil.

Karagöz perdesinde bir sûretsin, bakar-kör;
Sen, ef'âli yaratan **O Ulu Üstâdı** gör!

Olur cüz'î irâde, perdesi basîretin;
Kezâ muharrikidir, nefis denen meretin.

Bu cüz'î irâdeyi söküp atsan fehminden,
Geriye ne kalırdı, bak bakalım, kendinden?

Pâdişah huzûrunda emre müheyyâ bir er,
Sultânî irâdeye tâbi' olarak bekler.

Kendi irâdesiyle bir iş yapması muhâl.
Meslûbû-l irâdedir; huzûrda câri bu hâl.

Hakk huzûrunda olmaz irâde emâresi!
Bu, cebr-i izafî ki edebin irâesi.

Huzurda bulunana **ârif** olunur ıtlak;
O'nun tâbi' olduğu cebr de cebr-i mutlak.

Var sen cebr-i mutlaka tâbîliğini fehmet;
Ef'âli de **Hakk**'dan bil; bu fakr ile bul rahmet!

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Tevhîd-i Ef'âl: Fiillerin birliği. Tevhîd mertebelerinin birincisi, Uruc (*mâne-vî yükselme*) sürecinin ilk basamağı ve Fenâ Kavsi'nin ilk durağıdır. Eşyâda sâdir olan fiillerin aslî fâilinin Hakk olduğu bilincinin uyanması ve bu bilincin hâl edinilmesi demektir.

Ef'âl: Fiillerin çoğulu, işler, ameller.

Fâil: (1) İşleyen, yapan; (2) Bir fiilin anlattığı işi yapan.

Ramak: Pek az şey.

Bittemyâz: Seçerek, ayırtederek.

Küh: Bir şeyin aslı, Hakîkati, özü, temeli, kökü.

Mümeyyiz: Seçen, ayıran.

Lâ fâile illAllâh: Allâh'tan başka fâil yoktur.

Sâlik: Mânevî bir yola giren.

İfnâ: Yok etme, tüketme.

Cüz-î irâde: Kişinin arzu ve fiillerini gerçekleştiren fâilin yalnızca kendi olduğu inancı.

Basîret: Önden görüş, sezîş, gönül uyanıklığı.

Muharrîk: (1) Tahrîk eden, harekete geçiren, oynatan; (2) Kışkırtan, ayartan, dürten.

Meret: İri ve çirkin şey, sevimsiz ve münâsebetsiz.

Müheyyâ: Hazır.

Sultânî irâde: Cenâb-ı Hakk'ın İrâdesi.

Tâbi': Uyan, boyun eğen, bağlı kalan, birinin emri altında bulunan.

Muhâl: Mümkün olmayan, imkânsız.

Meslûbü-l irâde: İrâdesi alınmış, elinde bir şey olmayan.

Huzûr: Hâzır bulunma.

Cârî: (1) Cereyân eden, akan, geçen; (2) Geçerli.

Emâre: Belirti, iz, eser, ipucu, eser, nişan, âlamet.

Cebr-i izafî: Bağlı bulunduğu şeye göre değişen bir zorlayıcılık, mecbur kalış, seçeneği düşündürmeyen bir güç, seçme özgürlüğünü kullandırmayan zorlayıcı durum.

Îrâe: Gösterme, işâret etme.

Ârif: İrfân sâhibi, mârifete kavuşmuş kimse, velî.

İtlak: Salıverme, koyuverme, bırakılma.

Cebir: Zor, zorlama.

Cebr-i Mutlak: Tek zorunlu güç, kaçınılmaz zorlayıcılık.

IX. DERSİN YORUMU:

1-5. Beyitler:

Senin mi fiillerin? Nedir bu gizli kibir?
Ef'âlin **Hakk**'ka ait; tövbe et, tekbir getir!

Nefsinin vehmidir, bil, fâil olduğun sanmak;
Kendini **Rabb** olarak görmeğe kalmış ramak!

Ef'âlini hikmetle yaratan **Rabb**'dır ancak;
Bu idrâk ile sen de saf kulluğa aç kucak.

Vermedikçe **Rabb**'ına ef'âlini bittemyiz,
Olur musun ef'âlin künhünü hiç mümeyyiz?

"**Lâ fâile illâilâh**" Tevhîd-i Ef'âl'dir, bil!
Bu idrâkle sâlikde ifnâ olunur fiil.

Merâtib-i Tevhîd yâni Tevhîd Mertebeleri altıdır. "Merâtib-i Tevhîd Sülûku" en alt noktası Beşeriyet ve en üst noktası da Tevhîd-i Zât diye isimlendirilen bir çember gibi düşünülür. Bu çemberin Beşeriyet durağından itibaren başlayan *Yükseliş Kavsi*: Tevhîd-i Ef'al, Tevhîd-i Sıfat ve Tevhîd-i Zât mertebelerini kapsar; bunlara *Fenâ Mertebeleri* denir. Bu çemberin *İniş Kavsi* ise: Cem', Hazretü-l Cem' ve Cemmü-l Cem' mertebelerini kapsar; bunlara da *Bekâ Mertebeleri* denir. Bu iki kavis tamamlanınca Cemmü-l Cem' mertebesi ile Beşeriyet durağı çakışır. Sâlik böylece hareket noktasına geri dönmüş olur. Ama bu dönüşte sâliğin elde ettiği idrâk ile salt beşer seviyesinde yâni bu mânevî yolculuğun başındaki idrâki arasında pek büyük bir fark vardır. Ganiyy-i Muhtefî'nin *Merâtib-i Tevhîd Risâlesi*'ndeki gâyesi bu mânevî yolcuğa fikrî bir hazırlığı gerçekleştirdikten sonra Fenâ ve Bekâ mertebelerinin mâhiyetlerini açıklamaktır.

Ganiyy-i Muhtefî, bu nefesinde işte "*Fenâ*¹⁹ *Mertebeleri*"nin birincisi olan "*Tevhîd-i Ef'âl*" yâni "*Fiillerin Birliği*" üzerinde durmakta ve "*Lâ fâile İllAllâh*" idrâkini zevk etmenin yolunu ve yordamını telkîn etmektedir. "*Lâ fâile İllAllâh*" Türkçe karşılığı ile "*Allâh'tan başka fâil yoktur*" demektir ve bununla kişinin kendi fiillerinin fâili/yaratıcısı olmadığı ve görünen tüm fiillerinin aslında *Hakk*'a ait olduğu gerçeği idrâk ettirilmek istenmektedir. Yine Ganiyy-i Muhtefî, insânın kendi fiillerinin fâili olduğunu sanmasının, aslında, nefsin insana oynadığı bir oyun olduğuna dikkati çekmekte ve bu vehmin insanın kendisini neredeyse *Rabb* olarak görmeye sevk edebileceğini vurgulamaktadır. Bu vehimden kurtuluşun insanın kendisine izâfe edilen fiillerden soyunarak, bu fiillerin aidiyetinin eninde sonunda kendisinin değil *Rabb*'ın olduğunu idrâk etmesiyle mümkün olduğunu telkîn etmektedir.

Tevhîd-i Ef'âl mertebesine şu iki âyet örnek olarak verilir: "*Oysa ki sizi de yaptığınız şeyleri de Allâh yaratmıştır.*"(Saffat/96) Ve "*Âdemoğullarını karada da denizde de Biz taşımışızdır.*"(İsrâ/70)

Kur'ân'ın ilk cümlesi olan "*Besmele*"de ise "*Rahman*" ve "*Rahîm*" isimleriyle sıfatlanan "*Allâh*" ismi, fiili tecellîdir. İnsân başladığı her işe "*Besmele*" ile başlar ve *Rahman* ve *Rahîm* olan *Allâh'tan başka fâil*, yâni yapan ve işleyen olmadığını düşünür ve aynı zamanda kendisini en küçük işlediği işlerden tamamıyla *fânî* (kendisinin işlediği bu işlerde en küçük bir katkısının olmadığını) bilirse, işte bu tecellî *Allâh*'ın insâna olan fiili tecellîsinden ibârettir. Bu tecellîde *Allâh* insâna iş ile tecellî eder. Bu tecellî *Hakikat* yoluna girmenin başlangıcıdır.

Fiillerin fâilinin *Allâh* olduğu telkîni insânın aklına "*böyle bir düşüncede ahlâkî yükümlülüğün nasıl yeri olabilir? Veyâ "İnsândan çıkan kötü fiillerde, yanlış işlerde ahlâken sorumlu olan kimdir ve kim kime karşı sorumludur?"* sorularını getirebilir.

İnsân, Şeriat açısından, kendi fiilerinden sorumludur. Buna rağmen, kendisi, ahlâkî anlamda *fâil-i muhtar*, yâni fiillerini kendisinden başka haricî ya da dahilî herhangi bir belirleyici âmilden bağımsız olarak irâde eden bir fâil değildir. İnsânın fiilleri doğrudan doğruya kendisinden çıkmaktadır ve bu fiiller kendi istidâdıyla ve bu istidâdı idâre eden kânûnlarla belirlenmiştir. Bu kânûnlar (*A'yân-ı Sâbite*) öyle sâbit ve değişmez kânûnlardır ki, *Allâh* bile onları değiştirmez. Her şey *Ezel*'de takdir edilmiştir. Bu hususu Prof.Dr. Ahmed Yüksel Özemre'nin yayınlanmamış "*Kader ve Kazâ'ya İmânı Anlamak*" başlıklı incelemesinden yararlanarak açıklamak istiyoruz:

Mânevî alanda insanın ayağını kaydıran önemli tuzaklardan biri de *Gündelik Akıl*'ın (*Akl-ı Meâş*'ın) "*Kader ve Kazâ*" sırrını, gene *Kader*'in iktizâsı olarak, idrâk etmek için çaba sarfetmesi ve bu konuda vehminin esiri olmasıdır. Oysa insan "*Kader ve Kazâ*"nın sırrını fahmetmekden âcizdir. Nitekim, Cenâb-ı Peygamber Efendimiz de sırf bunun için: "*Bana *Kader*'in sırrından sual etmeyin!*" buyurmuştur.

¹⁹ Fenâ: Yokluk, hiçlik, kulun fiilini görmemesi hâli. İnsânın zâtının *Hakk*'ın *Zât*'ında eriyerek aslına kavuşması. *Tevhîd* mertebelerinde "*Fenâ-i ef'âl*, *Fenâ-i sıfat* ve *Fenâ-i zât*" urûç (yükselme) makâmlarıdır. Bu makâmlar *temkîn* değil, *telvîn* yâni renklenme/boyanma makâmlarıdır. *Fenâ*'nın başı "*Seyri İllallâh*" (*Allâh*'a doğru seyir) ve sonu "*Fenâfillâh*" dır (*Allâh*'da sönme/yok olmadır).

Kader Cenâb-ı Hakk'ın Mükevvenât'ı yaratmadan önce zaman içinde vuku bulacak olan her şeyi Zât'ına has: **1)** Hikmeti ve **2)** Hükümü ile tesbit etmiş olmasıdır. Kazâ ise Cenâb-ı Hakk'ın: "*O!* (*Kün!*)" emri ilâhîsiyle bu Mükevvenât'ı ve zamanı halk etmesinden sonra, bu vuku bulacak olanların zaman içinde Kader'de tesbit edilmiş olan sıralarına göre tecellî edip vuku bulmalarıdır.

Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'den ilgili âyetler ile bir bölük hadîs "Kader ve Kazâ" faslının, **sırrının değil de**, yalnızca **îmânî temelinin anlaşılması** için mealleri ve yorumlarıyla birlikte aşağıya dercedilmiştir:

Âyetler:

- ... Göklerin ve yeryüzünün ve her ikisi arasındakinin mülkü Allâh'ındır. O dilediğini yaratır ve Allâh her şeye kâdirdir. (Mâide/6).

Allâh: Mâlikü-l Mülk'tür; yâni bütün Mükevvenât'ın Hâlikı ve Mâlikidir. Mülkünde bütün tasarruf yetkisi ancak Zât'ına mahsûstur. Dilediğini, dilediği gibi yâni bütün kader ve kazâsı ile birlikte yaratır. Bunu tâyin etmek konusunda yegâne Yetki, Hikmet, İlim, İrâde, Hüküm, Hilkat (Yaratma) ve Kudret'in sâhibi sâdece ve sâdece O'dur.

- Allâh sana bir zarar verirse o zararı O'ndan başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse zâten her şeye gücü yeten de O'dur. O, kullarının üzerinde her türlü tasarrufa sâhiptir. (Enâm/17-18)

*Eğer bir zarara uğradığın zehâbına kapılırsan o zararı Allâh'dan başka giderecek bir zât yoktur. Zararını ortadan kaldırdıklarını **zâhiren** gözlediklerinin hepsi de bil ki Allâh'ın senin hakkında Ezel'de vermiş olduğu Kader hükmüne uygun hareket etmektedirler, ve çoğu da bunun bilincinde değildir. Görünüşe aldanma! Allâh yüce Hikmeti ile bütün Mükevvenât'ın Kader'ini Ezel'de tesbit etmiştir. Görünüşün ardında, aslında, her şeyin gerçek sebebi yalnızca ve yalnızca **O'nun Hükümü'**dür.*

- Şurası gerçektir ki Biz her şeyi **Kader'e** göre yaratırız. (Kamer/49)

Kader bütün bu Mükevvenât Âlemi'nin ilâhî yâni Allâh'a mahsûs olan programıdır. Allâh, her bir nesnenin vücûd âlemindeki zuhûrunun Ezel'de "O!" emriyle yaratmış olduğu bu programa uygun olmasını murâd ve takdîr etmiştir.

- Arzdaki her yürüyen canlının rızıkının sorumluluğu yalnızca Allâh'ın üzerindedir. Allâh onun durduğu yeri de (sonunda) gideceği yeri de bilir. Bunların hepsi de apaçık bir Kitap'da kayıtlıdır. (Hûd/6)

Canlıların maddî ve mânevî rızıklarının sorumluluğu Zât'ına Rezzâk ismini lâyık görmüş olan Allâh'a aittir. Bunların zaman içindeki bütün durum, konum ve rızıkları Allâh tarafından tesbit edilmiş olan Kader kitabında (Levh-i Mahfûz'da) apaçık yazılıdır. Hiç bir canlı bu kitaptaki programın dışında hiç bir şey yapmağa kâdir değildir. Onlar hakkındaki hüküm Ezel'de her şeyi bilen ve Zât'ına Aliym ismini lâyık gören Allâh tarafından verilmiştir.

- Siz yeryüzünde de gökte de (*Allâh'ı*) âciz kılanlardan değilsiniz. Sizin Allâh'dan gayri ne bir dostunuz ve ne de bir yardımcınız vardır. (Anke-bût/22)

Sizler ister vehminizin, ister aklınızın dürtüsüyle ya da Şeriat'a uygun olsun diye bilmecbûriye alacağınız tedbirlerle Allâh'ın takdîrinin önünü kesemez, Ezel'de sizin hakkınızda vermiş olduğu hükmünün tasarrufunda O'nu âciz kılamazsınız. Aslında, bilebilseydiniz ki, aldığınız bütün tedbirler de O'nun Ezel'deki hükmüne uygundur. Ama nefsiniz bunun apaçık idrâkine engel olmaktadır. Ama bilin ki bu engelleme dahi sizin hakkınızda Ezel'de verilmiş olan Kader hükmünden bir cüzdür; başka bir şey de değildir.

- Gaybın anahtarları O'nun indindedir, onları ancak O bilir. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun bilgisi dışında bir yaprak dahi düşmez. Ve yeryüzünün karanlıkları içinde bir tek tâne bile yoktur ki, yaş ve kuru hiç bir şey bulunmaz ki apaçık bir Kitap'da tesbit edilmemiş olsun. (Enâm/59)

Gayb âlemini de Şehâdet âlemini de en ince ayrıntısına kadar bilen Allâh'dır. Çünkü her ikisinin de Hakiym ve Aliym olan Hâlıkı O'dur. O bütün bunları Kader kitabında tesbit etmiştir. O'nun hükmünün dışında tecellî eden hiçbir şey yoktur.

- Ölülerini, hiç kuşkusuz, Biz diriltiriz. Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her işi yazarız. Biz her şeyi bir **öncü**'de yazmışızdır. (Yâsin/12)

Yeryüzünde insan sûretinde fakat kalpleri ölü olanların kalplerini de, bedenleri ölü olarak toprağa girip Cezâ Gününü bekleyenleri de Biz diriltiriz. "Ölmeden evvel ölünüz!" sırrına erdirdiklerimizi huzurumuzda Hayy kılarak diriltiriz de Biz'iz. Bu olcukların hepsi de Mükevvenât'tan önce takdîr ve tesbit etmiş olduğumuz Kader kitabında kayıtlıdır.

- Hiç bir şehir yoktur ki Biz o şehri Kıyâmet'ten önce helâk etmeyelim ya da şiddetli bir azâba uğratmayalım. İşte bu, Kitap'da yazılmış bulunmaktadır. (İsrâ/58)

Biz, "Küllî şey'in hâlikun illâ vechehû" âyetinin mânâsı akıllarını isâbetle ve dirâyetle kullananlar tarafından idrâk edilsin diye, Kader kitabında, Kıyâmet'den önce her bir şehrin kendisi için biçtiğimiz bir vakitte helâk olmasını bir kural olarak vaz etmişizdir.

- Bilmez misin ki Allâh gerçekten de göklerde ve yeryüzünde ne varsa bilir; şüphe yok ki bu, bir Kitap'da bulunmaktadır; şüphe yok ki bu, Allâh için pek kolaydır. (Hacc/70)
- Gökte ve yeryüzünde hiçbir gizli şey yoktur ki apaçık bir Kitap'da bulunmamış olsun. (Neml/75)
- Arzda yürüyen hayvanlar ve iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa ancak hepsi de sizleri andıran topluluklardır. Biz o Kitap'da hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi de haşredilip Rabb'lerinin huzûruna getirilirler. (En'âm/38)

Ezel'den Ebed'e kadar vuku bulacak olan her şey Bizim: Rubûbiyet'imizin, Hikmet'imizin, İlm'imizin, İrâde'mizin, Kudret'imizin, ve Rahmet'imizin eseri olarak eksiksiz olarak hükm ve kayd edilmiş bulunmaktadır. Görünüşe aldanarak cüz'î irâde sâhibi olduklarına îman edenlerin ya da vehimlerinin kendilerini: "İnsan kendi kaderini kendi yaratır" diye avuttuğu insanların Kader'in sırrı hakkındaki nasibsizlikleri de, vukuat karşısındaki isyânları da, bütün insanların haşrı da, Cezâ Gününü de hep Bizim tertib etmiş olduğumuz o Kader Kitabı'nın (Levh-i Mahfûzun) iktizâsıdır.

- Gerçekten de yeryüzünün onlardan neyi eksilttiğini Biz biliriz. (Bu bilgiler de dâhil olmak üzere) Her şeyi zabta geçirip koruyan Kitap ise **Bizim indimizde** bulunmaktadır. (Kaf/4)

Sizin büyüleriniz de, fallarınız da, eşyâ ya da hadîsâtı uğurlu-uğursuz diye sınıflandırmanızdaki vehimleriniz de hiç Bizim indimizdeki bu kitaba te'sir edip de bu Kitab'ın sırlarını sizlere fâş edebilir ya da Ezel'deki takdîrimizi değiştirebilir mi? Ne kadar da bâtil îtikatlarınız var! Hiç değilse bu bâtil îtikatların dahi Levh-i Mahfûz'da sizin hakkınızdaki Hükümün gereği olduğunu bir idrâk edebilseniz!

- Yeryüzüne ya da nefislerinize gelip çatan hiç bir musîbet yoktur ki Biz, onları yaratmadan önce onu, bir Kitap'da tesbit etmemiş olalım. Şüphe yok ki bu, Allâh'a pek kolaydır. (Hadîd/22)

Yeryüzüne ya da nefsinize gelip çatan bir musîbet karşısında haddi hudûdu aşmayın! Şeriat'ın böyle bir durumda gerektirdiğini yapın! Ama görünen sebeplere bakıp da Allâh'ın Fâil-i Mutlak olduğunu unutmayın! Bu musîbetler karşısında Allâh'ın takdîrine teslim olarak: "Allâh, demek ki, böyle takdîr etmiş. Mâlikü-l Mülk O'dur. O dilediğini yapar. Başıma bu gelen de ancak onun Fazl'ındandır (Hâzâ min fadl-ı Rabbî) " diyerek tevekkül edip Hakk'a teslim olun; gerçek Müslümanlar'dan olun:

- De ki: "Bize, Allâh'ın bizim için yazmış olduğundan başkası kesinlikle isâbet etmez. O'dur bizim dostumuz ve inananlar da Allâh'a dayanıp tevekkül etmelidirler." (Tevbe/51)
- Binlerce oldukları hâlde ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allâh onlara "Ölün!" dedi... (Bakara/243)

İnsanların bazı olayların zuhûruna engel olmak üzere aldıkları tedbirler o olayların zuhûruna her zaman engel olmazlar. Eğer Allâh bir kimsenin ölümüne hükmetmiş ise ve o kimse kendi aklınca bulunduğu şehirden çıkıp gitmenin ölüm tehlikesini izâle edeceğine inanır da o şehri terkederse ölüm Kader'deki hükme uygun olarak onu gittiği yerde de bulur. Nitekim bir hadîsde, Cenâb-ı Peygamber Efendimiz: "Allâh bir kulun bir yerde ölmesini takdîr etmişse onun oraya gitmesine sebep olacak bir ihtiyaç (bir sebep) yaratır" demektedir (Tirmizî, Kader:11/C.Uşşak:660)

Hadîsler:

- Bir kul hayrı ve şerri ile **Kader'e** îman etmedikçe tam îman etmiş olmaz. Gene, başına gelecek olan bir şeyin mutlaka geleceğine, gelmeyecek olanın kat'î sûrette gelmeyeceğine inanmadıkça tam îman etmiş olmaz. (Tirmizî, Kader:10/C.Uşşak, **Kütüb-i Sitte'den Seçme Hadîsler**, Yeni Asya, İstanbul 1995, Hadîs No: 662)
- **Kader'e** îman tevhîdin nizâmıdır. (Deylemî, Müstedrek/**Câmiü's Sağîr Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi**, Yeni Asya, İstanbul, 1996, Hadîs No: 1681, Yeni Asya).
- Üç şey îmanın aslındandır: 1) "Lâ ilâhe illâllah" diyen kimseye sıkıntı vermemek, hiçbir günah sebebiyle onu günahla damgalamamak ve hiçbir amelinden dolayı onu İslâm dışına atmamak. 2) Cihâd. Allâh beni peygamber olarak gönderdiği günden itibaren tâ ümmetimin sonu Deccâl ile savaşıncaya kadar devâm edecektir. Ne bir zâlimin zulmü, ne de bir âdil'in adâleti onu ortadan kaldıracaktır. 3) **Kader'e îman**. (Ebû Dâvûd, Cihâd: 33/Câmiü's Sağîr:1849).

- Allâh bir kulun bir yerde ölmesini takdîr etmişse onun oraya gitmesine sebep olacak bir ihtiyaç yaratır. (Tirmizî, Kader:11/C.Uşşak:660)
- Resûlullah bir gün oturmuş ve elindeki deynekle yeri çiziyordu. Bir ara başını kaldırdı ve: "Sizden hiçbirisi yoktur ki Cennet ve Cehennem'deki yeri bilinmesin" buyurdu. Bunun üzerine orada bulunanlar: Yâ Resûlullah, öyle ise niye çalışıyoruz ki? Her şeyi bir kenara bırakıp tevekkül etmeyelim mi?" dediler. Resûlullah dedi ki: "Hayır; çalışınız, kendinizi bırakmayınız! Çünkü herkes ne için yaratılmışsa, o iş kendisine kolay hâle getirilir" buyurdu. Sonra da şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okudu: "**Muhtaç olanların hakkını veren, Allâh'dan korkup emir ve yasaklarına riayet eden ve o en güzel sözü (Kelime-i Tevhîd'i) tasdik eden kimseye gelince ... Biz onu Cennet'e hazırlarız. Allâh'ın hakkını yoksullara vermeyen, sevâbına karşı ilgisiz görünen ve o en güzel sözü (Kelime-i Tevhîd'i) yalanlayanı da en güç olana (yâni Cehennem'e) hazırlarız (Leyl Sûresi/5-10)**". (Buhârî, Kader:4; Müslim, Kader:7; İbni Mâce, Mukaddime:10/C. Uşşak: 654)
- ... Eğer başına kötü bir şey gelirse: "Keşke şunu isteseydim, şunu yapsaydım" deme! Ancak: "Allâh böyle takdîr buyurdu ve O dilediğini yapar" de! Çünkü "keşke" sözü Şeytân'ın işe karışmasına kapı açar. (İbni Mâce, Mukaddime: 10/C.Uşşak: 656)
- Lânet ettiğim altı çeşit kimse vardır ki onlara Allâh ve gelmiş geçmiş bütün peygamberler de lânet etmiştir. Bunlar: 1) Allâh'ın kitabına ilâve yapan, 2) **Allâh'ın Kader'ini tasdik etmeyen**, 3) Allâh'ın alçalttıklarını yükseltmek ve yücelttiklerini de alçaltmak için ceberutlukla insanların başına musallat olan, 4) Mekke haremî dâhilinde yasak olan işleri yapan, 5) Ehl-i Beytim'e zulmeden, ve 6) benim Sünnetimi terkedenlerdir. (Tirmizî, Kader: 17/C. Uşşak: 665).
- Her şeyin bir hakikatı vardır. Kul, başına gelen bir şeyin mutlaka geleceğine, gelmeyen şeyin de gelmesine imkân olmadığını bilmedikçe îmanın hakikatına erişemez. (Ebû Dâvûd, Sünnet:16/Câmiü's Sağîr: 1346, Yeni Asya).
- Bir kişi Resûlullah'a gelerek: "Yaptırdığımız muskaların, tedâvîde kullandığımız ilâçların ve yaptığımız perhizlerin Allâh'ın kaderinden gelecek herhangi bir şeyi geri çevireceği görüşünde misiniz?" diye sordu. Resûl-i Ekrem: "Onlar da Allâh'ın **Kader'**indendir" buyurdu. (Tirmizî, Kader: 2/C.Uşşak: 667).
- Adak Allâh'ın insanoğlu için takdîr ettiğinden başkasını yaklaştırmaz (*yâni hükmettiği kaderi değiştirmez*). Fakat adak bazan **Kadere uygun düşer** de bu da cimrinin vermek istemediği malı vermesine sebep olur. (Müslim, Nezir:7/Câmiü's Sağîr:1227, Yeni Asya).
- Allâh tarafından takdîr edilene râzî olması insanoğlunun mutluluğundan ve Allâh'dan hayır dilemeyi terketmesi de bedbahtlığındandır. Gene, Allâh tarafından kendisine takdîr edilene karşı şikâyetçi olması insanoğlunun bedbahtlığındandır. (Tirmizî, Kader: 15/C.Uşşak:664)
- Allâh'dan (*bir işin*) hayırlısını dilemesi insanoğlunun iyi olduğunun işâretidir. Allâh'ın takdîr ettiğine rızâ göstermesi insanoğlunun iyi olduğunun işâretidir. Allâh'dan (*bir işin*) hayırlısını dilememesi insanoğlunun kötü olduğunun işâretidir. Allâh'ın takdîrine hoşnutsuzluk göstermesi de insanoğlunun kötü olduğunun işâretidir. (Müslim, Müsned:168, Tirmizî, Kader:15, Müslim, Hac:402).

- Allâh bir kulu hakkında bir şey takdîr etmişse, bu takdîrini hiç bir şey geri çeviremez. (İbni Kânî'den/Câmiü's Sağîr: 958, Yeni Asya).

Allâh bir kulun Kader'inde kendisi için bir şeye hükmetmişse O'nun bu hükümünü dua da, adak da, Şeriat'a uygun ya da Şeriat-dışı tedbirler de değiştiremez. Bunların Allâh'ın hükmü üzerinde hiç ama hiçbir tesiri yoktur.

*Bununla beraber kul, Allâh'ın takdîrinin nasıl tecellî edeceğini bilmediği için, ekseriyetle kendi nefesine hoş gelecek bir beklenti içindedir ve dua ve niyâzları da daha çok nefsinin tatmin edecek bir tecellînin vuku bulması yönünde olur (Aslında onun bu beklentisi de, ve dua ve niyâzları da gene Allâh'ın kendisi için Kader'ine yazmış olduğu hükümlerinden başka bir şey değildir). Hâlbuki yukarıdaki bir başka hadîsde de belirtilmiş olduğu vechile bir insan: **1) bir işin hayırlısını dilemek** ve **2) Allâh'ın kendisi için takdîr etmiş olduğu şeyin vukuunda da bu takdîre rızâ göstermek** mecbûriyetindedir. Bu konuda belki de her şartta geçerli olabilecek, efrâdını câmi' ve ağıyârına mânî' olan bir dua: "Yâ Rabbi! Bildiğim ya da bilmediğim her türlü şerden Sana sığınır, bildiğim ya da bilmediğim her türlü hayrı Sen'den niyâz ederim" şeklinde olmalıdır.*

- Fazla kaygılanma! Senin için takdîr edilen olur, rızık olarak yazılan gelir. (Beyhakî'nin Şaâbü-l İman'ından/Câmiü's Sağîr:3873, Yeni Asya).

İnsanın vukuat karşısında ya da beklediği rızık bakımından kaygılanması kendi nefsinin doğal bir tepkisidir. Ancak, insan nefesine hâkim olarak bu konuda aşırıya kaçmamalıdır. İnsanın, Allâh'ın Ezel'de kendisi için vermiş olduğu hükümden başka bir şeyin aslâ vuku bulamayacağını ve takdîr edilmiş olan rızıktan da başka bir rızka aslâ nâil olamayacağını idrâkini zinde tutarak Rabb'ine teslim olması kendisi için daha hayırlıdır.

- Kuş dahi **Kader**'le uçar. (Ömer Fevzi Mardin, Hadîs-i Şerifler, s.101).
- Muhtac olduğunuz şeyleri (*yüz suyu dökmeden, zillate düşmeden*) izzet-i nefis ile isteyiniz. Zîrâ umûrun kâffesi Allâh'ın takdîri ile cereyân eder. (a.g.e.,s.102).
- Üç huy vardır ki onlar kimde bulunursa o, Allâh'ın sevgili has kullarından olur. Bu üç huy: 1) **Kader'in hükmüne râzî olmak**, 2) Allâh'ın haram kıldığı şeylere karşı sabretmek, 3) (*sâdece*) azîz ve celîl olan Allâh'ın zâtı için öfkelenmek. (Deylemî'nin Müsnedü-l Firdevs'inden/Câmiü's-Sağîr: 1835, Yeni Asya).
- Şunlar îmanın zayıflığındandır: 1) Allâh'ı kızdırmak bahâsına insanları râzî etmen, 2) Allâh'ın verdiği rızıktan dolayı insanları övmen, 3) Allâh'ın sana verdiği rızıktan dolayı insanları kötölemen. Bir kimse ne kadar şiddetle isterse istesin, Allâh'ın nasîb etmediği şeyi sana getiremez. Hiç kimsenin hoşnutsuzluğu da Allâh'ın sana verdiğini geri alamaz. Allâh, hikmetiyle ve büyüklüğüyle, huzur ve ferahı: 1) **Kader'e rızâ**'ya, ve 2) kuvvetli îmana; kaygı ve üzüntüyü de: A) şüpheye, ve B) "kaderine itiraz etme"ye yerleştirmiştir. (Ebû Nuaym'ın Hilye'si ve Beyhakî'nin Şî'bü-l İman'ından/Câ-miü's Sağîr: 1389, Yeni Asya).

Bu âyet ve hadîslerden anlaşılmaktadır ki eğer bir kimse bir hâcet için dua eder de o duanın muhtevâsı *bi hikmet-i Hudâ* gerçekleşecek olursa bu duanın, o kimsenin nefesinin kuvvetinin bir emâresi ya da Kader'ini değiştirmiş bir dua olarak değil de: 1) onun, ezelde Cenâb-ı Hak'ın tâyin ve takdîr etmiş olduğu hükme (zâhirde) tesâdüfen paralel düşmüş görünen bir duası, ve kezâ 2) gene ezelde, o kimse için takdîr edilmiş olan hükmün gereği olarak kabûl edilmesi gerekir.

Kazâ'nın zâhirine bakıp da işin aslında bir sebep-sonuç ilişkisinin mevcûd olduğunu vehmetmek vahim bir hatâdır. Cenâb-ı Hakk, Ezel'de, Zât'ını bir sebep-sonuç ilişkisiyle kayıt altına almaksızın Kader'i tâyin etmiştir. **Kader**'de, yalnızca, Cenâbı Hakk'ın (**hikmeti sâdece ve sâdece Zât'na mâlûm olan**) Hükümü vardır. **Bu Hüküm ise:** 1) "**sebeb-sonuç ilişkisi'nden bağımsızdır**; ve 2) bu ilişkinin, insanın nefsinin kendi hayâlinde tahrik ettiği, vehmî zuhûruna da takaddüm eder. Beşerin Akl-ı Meâş'ının kendisine telkîn ettiği sebep-sonuç ilişkisi Kader'in halkedilmesinin temelinde yoktur. Bu ilişki ancak, Kazâ'nın zuhurunda, olayların zaman içinde bir silsile teşkil etmesinin mâkûlemizde (gene de Ezel'deki Kader hükümüne uygun olarak) ihdâs ettiği bir vehimden ibârettir.

Hiç bir işin Kader hükümünün dışında vuku bulmadığı ve kimsenin Kader'in hükümünü değiştiremeyeceği idrâki dâimâ zinde tutulmalıdır.

Bu itibarla, bâzı hareket ve davranışların "uğurlu" ya da "uğursuz" olduğu vehmine, yâni nefsin insana, açık ya da kapalı bir biçimde, telkîn ettiği "**Kader'in hükümünü değiştirebileceği vehmi**"ne kapılmamak gerekir. Bu kabil bir inanç bir tür **şirk-i hafî**den başka bir şey değildir. İnsan bir takım hareket ve davranışlarla ya da mezarlardan, meczublardan, falcı ve cincilerden meded umarak **Kader'i** değiştiremez. Başına ne gelecekse gelecektir.

Bu anlamda **uğurlu sayılabilecek tek şey** insanın kendi nefsinin hiyle ve oyunlarını teşhis ve tesbit etmek hususunda irâde ve idrâk sâhibi olmasıdır. Ayrıca unutulmamalıdır ki Cenâb-ı Peygamber Efendimiz: "*El hayru fi mâ vak'a*" yâni: "Vuku bulanda hayır vardır" ve gene "*Bir işin sonunu sabırla beklemek ibâdetdir*" demiştir. **O hâlde vuku bulanın hayrının tecellî etmesini sabırla ve îmanla beklemek mahzâ edeb ve ibâdet olmaktadır. Böyle bir fırsat, ele geçtiğinde, aslâ hebâ edilmemelidir.**

Beşer, herhangi bir hususta: 1) Şeriat'a, 2) Akl'a ve 3) İlm'e uygun olan bütün gerekli tedbirleri eksiksiz almakla yükümlüdür. Bu tedbirler alınmaksızın Kader'in hükümüne teslimiyet göstermek ise: 1) isâbetli de değildir, 2) Peygamber'in sünnetine uygun bir tavır da değildir.

İnsan Kader'in kendisi hakkındaki **nihaî hükümünü** (yâni Dünyâ'daki hayâtında kazandığı sevab ve günahlar yüzünden Cennet'e mi Cehennem'e mi gideceğini) remil atarak da, zâîçe çıkartarak da, fal açarak da, medyumlar ya da cinler ...vb vâsitasıyla da bilemez. Bununla beraber, insanın Dünya hayatındaki fiilleri Kader'in kendisi hakkındaki nihaî hükümünün ne olacağını şaşmaz bir göstergesidir. Eğer bir insan bütün hayâtında **emr-i bi-l mâ'rûf ve nehy-i ani-l münker'e** uygun hareket ederse bu onun Kader'inde tesbit edilmiş olan nihaî yerin Cennet olduğunun işâretidir.

Bütün bu nedenlerden ötürü, Tevhîd-i Ef'âl zevkine erişen Hakk yolu yolcusu kendi fiillerinin aidiyetini, bunları hiç sorgulamadan, Sâhib-i Aslî'sine iade eder ve bu bakımdan tam bir teslimiyet içinde olur.

6- 13. Beyitler:

Karagöz perdesinde bir sûretsin, bakar-kör;
Sen, ef'âli yaratan **O Ulu Üstâdı** gör!

Olur cüz'î irâde, perdesi basîretin;
Kezâ muharrikidir, nefis denen meretin.

Bu cüz'î irâdeyi söküp atsan fehminden,
Geriye ne kalırdı, bak bakalım, kendinden?

Pâdişah huzûrunda emre müheyyâ bir er,
Sultânî irâdeye tâbi' olarak bekler.

Kendi irâdesiyle bir iş yapması muhâl.
Meslûbû-l irâdedir; huzûrda câri bu hâl.

Hakk huzûrunda olmaz irâde emâresi!
Bu, cebr-i izafî ki edebin irâesi.

Huzurda bulunana **ârif** olunur ıtlak;
O'nun tâbi' olduğu cebir de cebr-i mutlak.

Var sen cebr-i mutlaka tâbîliğini fehmet;
Ef'âlî de **Hakk**'dan bil; bu fakr ile bul rahmet!

Şeriat açısından insanın eylemlerinin/fiillerinin/sorumluluğunun kaynağı olan *cüz'î irâde*, insânın hürriyet probleminde önemli bir köşe taşıdır. Öyle ya bir yerde *fi-il/eylem* varsa, bu fiili niyet safhasında tasarlayan, çeşitli seçenekler/ımkânlar arasından karar kılan ve sonunda uygulamaya koyan bir *özgür irâde* de vardır şüphesiz. Ama Ganiyy-i Muhtefî, Tevhîd-i Ef'âl aşamasına erişmiş olan sâlikin "*Ef'âlî yaratan Rabb'î*" görmesi gerektiğine işâret etmekte ve bu olgunluk aşamasında artık "*Karagöz perdesinde bakar-kör bir sûretten*" farklı bir olgunluk sâhibi olmasına dikkati çekmektedir. Hakk'ın huzûrunda bulunmakta olduğunu idrâk edemeyen ve dolayısıyla da kendisinde bir *cüz'î irâdenin* mevcûd olduğunu vehmeden bir kimse bu vehmiyle aslında Hakk'ın huzurunda bulunmakta olduğunu idrâkinden yoksun olduğunu te'yid etmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Aslında bizler, adına Kader ya da Levh-i Mahfûz denilen muazzam bir ilâhî senaryonun Mükevvenât denilen sahneye konuluşunda rol almış figüranlardan başka neyiz ki? Bu sahnede serbest olduğumuzu iddia ediyoruz, "*Özgürüz, bizim cüz'î irâdemiz var*" diye böbürleniyoruz. Aslında senaryoyu yazıp bize rol verenin yanında bizim *cüz'î irâdemiz* sâdece senaryoda bize düşen rol ile sınırlıdır. O halde, *Büyük Senarist* dışında kimsenin tam bir özgürlüğü yoktur, bütün *İrâde yâni Küllî İrâde* O'na mahsûstır. Bu açıdan bakıldığında *cüz'î irâdemizin*, aslında, nefsimizin bir aldatmacasından başka bir şey olmadığı kolayca fehm edilmektedir.

Halvetî sufîlerinden *Kayserili Mehmet Teyfik* (ölm.1927) müridlerinden birine bir gün emreder: "Git de filân yerde Karagöz oynatılıyormuş, seyret ve gel bana anlat." Mürid gider, seyrederek gelir. *Teyfik Efendi* : "Ne gördün? Anlat hele!" der. Mürid gördüklerini anlatmaya başlar. Büyük insân dinler, dinler ve nihâyet şöyle der: "*Orada görülecek şey şudur: Bütün o hareketleri bir tek el idâre etmektedir. Tıpkı kâinattaki binlerce oluş, geliş ve gidişi bir tek elin idâre ettiği gibi*".

Demek oluyor ki kendimizde vehmetmekte olduğumuz özgürlüğümüz ya da *cüz'î irâdemiz* dahi, aslında Küllî İrâde'nin takdîrinden başka bir şey değildir. Büyük sûfî *Ebû Süleyman Dârânî* (215/830) bu gerçeğe, insânı tanımlarken şöyle temas

ediyor: "*Zâhirine sâhip, bâtını sâhipli; görünüşte hür, gerçekte köle*"²⁰. Bir başka sûfî, Fâtih Türbedârî nâmıyla mâruf *Ahmet Amiş Halvetî* aynı gerçeği: "*İnsân zâhirde muhtar, Hakîkatte mecburdur*" ifâdesiyle dile getirmektedir.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, 8. beyitte yukarıda açıklamaya çalıştığımız; "*özgürlük zannı*" perdesi altında insânı aldatan ve nefsinin azdıran "*cüz'î irâde*"yi zihinden/düşünceden çıkarıp atmadan Tevhîd-i Ef'âl'in gerçekleşemeyeceğini bir kez daha vurgulamakta ve "*cüz'î irâde*"nin Küllî İrâde'nin içerisinde nasıl eridiğini/kaybolduğunu 9-10. beyitlerde verdiği örnekle şöyle anlatmaya çalışmaktadır.

Pâdişâh'ın huzûrunda, ondan gelecek bir emri almaya hazır olarak bekleyen ve Pâdişâh'ın *sultanî irâdesine* boyun eğmiş olarak bulunan bir kişinin kendi irâdesiyle iş yapması mümkün değildir. Aslında *potansiyel* olarak iş yapabilir ama Pâdişâh'ın huzurunda bulunmasının kendisine telkîn ettiği "*Edeb*" onun cüz'î irâdesini elinden almıştır. Böyle bir davranış Ganiyy-i Muhtefî'nin 12. beyitte de belirttiği gibi yalnızca *âriflere* özgü bir ahlâktır ve "*âr*"dan kaynaklanır. Pâdişâh'ın kudretini ârif olan O'nun huzûrunda O'nun mutlak cebrine tâbîdir.

Ganiyy-i Muhtefî'nin verdiği bu örneğin tarihsel bir arka plânı da vardır: *Sultan II. Abdülhamîd* zamanında Üçüncü Devre Melâmîliği'nin pîrî olan *Seyyid Muhammed Nûrul Arab*'ın düşüncelerini kendilerine uygun bulmayan bazı kimseler kendisini Pâdişâha gammazlarlar. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamîd, Seyyid'i İstanbul'a dâvet ederek bizzat kendisinin de dinleyebileceği bir ilmî toplantının Şeyhülislâmın konağında yapılmasını, fakat kendisinin orada bulunacağını Şeyhülislâmdan başka kimsenin bilmemesini irâde eder.

Gerçekten Pâdişâh gelir ve toplantı salonuna açılan kapılardan birinin önüne konulan bir paravanın ardından toplantıyı izler. Bu toplantıya zamanın ileri gelen ulemâsı dâvetlidir. Söz Allâh'ın sıfatlarından başlar sırasıyla kudret, hayat ve ilim gibi sıfatlardan sonra irâde bahsine gelir.

Burada Seyyid Muhammed Nûrul Arab: "*Allâh'ın bütûn kemâl sıfatları insâna cüz'î de olsa yansımıştır. Böyle olunca cüz'î bir irâdenin de insânda bulunması lâzım gelir. Fakat huzûrda bulunanlar cüz'î irâdelerini izhâr edemezler*" der. Dinleyenler bunu "Acaba bir örnekle açıklayamaz mısınız?" demeleri üzerine, *Nûrul Arab* bu sefer keşf ehli olduğunu da izhâr ederek:

"*Bakınız, biz şimdi Pâdişâhın huzûrunda bulunuyoruz. Onun huzûrunda bizim cüz'î irâdemizle her istediğimizi yapabilmemiz mümkün müdür? Onun huzûrunda irâde külliyyen onundur. Bize gel derler, kalkıp geliriz, çıkın gidin derler, çıkar gideriz. Ne zaman huzûr-i şâhânedan çıkarsak, o zaman cüz'î irâdemiz geçerlilik kazanır. Ehlullâh ise her an Allâh'ın huzûrunda bulduklarının idrâkini zinde tuttuklarından, dâima Allâh'ın irâdesiyle hareket ederler. Huzûrdan ayrılmazlar ki irâdelerine*

²⁰ Yaşar Nuri Öztürk, Kur'an-ı Kerim ve Sünete Göre Tasavvuf, S.102, Fatih Yayınevi Matbaası, Birinci Baskı, Ekim, 1979'da Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin Mısır 1929 basımlı *El-Mukâbesât* kitabının 89. sayfasına atfen)

sâhip olsunlar." der. Muhammed Nûrul Arab'ın irâde konusundaki bu sözleri II. Abdülhamîd'i memnun etmiş, kendisinin rahat bırakılmasını ve İstanbul'daki ikâmeti esnâsında en iyi şekilde ağırlanmasını emretmiştir.

Tevhîd-i Ef'âl nefesinin 13. ve son beytini Ganiyy-i Muhtefî, rahmet bulmak isteyenlerin *Îlâhî İrâde*'ye mutlaka boyun eğerek ef'âllerini/fiillerini *Hakk'* a vermelerini ve *fakr*'ı tercih etmelerini söyleyerek bitmektedir. Şüphesiz buradaki *fakr*, yoksulluk anlamında değil, "*El fakrû fahrî*" diyen Hz. *Peygamber*(SAV)'in işâret ettiği gibi hiçbir ârâzın kendisine ait olmadığını idrâk etmiş olan sâlikin nefis ve vehim fakrıdır.

"Hakk kulundan intikâmı yine abdiyle alır,
Bilmeyen ilm-i ledünni, ânı abd etti sanur,
Her işin Hâlık'ı oldur, abd eliyle işlenür,
Sanma ansız bahriyâ âlemde bir çöp debrenür.."

IX. Dersin Kıssadan Hissesi

İnsanı açık şirkten korumağa yönelik nefis tezkiyesinden sonra Hakk yolunun yolcusu (*sâlik*) kendisini bu sefer gizli şirkten de koruyacak olan Merâtib-i Tevhîd'i hiç değilse ilm-el yakîn olarak zevk etmeğe yönelmelidir.

Merâtib-i Tevhîd'in ilk basamağı olan Tevhîd-i Ef'âl'de, sâlikde egemen olan idrâk: *asıl fâilin Cenâb-ı Hakk olduğu idrâkidir*. Bu idrâke erişen sâlik artık hiçbir fiili kendi fiili olarak görmez ve kendisininmiş gibi görünen fiilleri de Cenâb-ı Hakk'a rücû ettirerek o âna kadar fiillerini kendisininmiş gibi görmüş olmasının ortaya koyduğu hafî şirkden O'na sığınır. Bu idrâk sâlike Kader ve Kazâ'ya îmânın temellerini iyice hazmetmesini ve Mükevvenât'a daha bilgece bakmasını sağlar.

* * *

X. DERS

TEVHÎD-İ SIFAT

Nûruna bak Güneş'in! Ne garip bir tecellî!
Sâyesinde bu nûrun, binbir renk mütecellî.

Vâhid işte böylece halketmekte **Kesret**'i;
İnşâallah anlarsın bundaki işâreti!

Esmâ'nın emsâlidir bu renklerin her biri;
Bu idrâk iledir ki olur mürîdân diri.

Nûr-i Zât'in remzidir, Güneş, İlm-i Ledün'de;
İrfân'ın mebdeidir bunu idrâk, bugün de.

Sırr-ı Vahdet'i, mürîd, bu idrâkle fehmeder;
Bu irfânla silinir gönlünden gâm ve keder.

Bu **Nûr** ile nûrlanan eşyâ renk hammalı mı?
Yoksa eşyânın rengi, söyle, kendi malı mı?

Her şey isti'dâdıyla kazanır bu a'râzı;
İsti'dâd nisbetinde olur Esmâ'dan râzı.

Bu evsâf-ı zâhire, yansıyorken Esmâ'dan,
Öz malın olur mu hiç seni kılsa da handan?

"**Lâ mevsûfe illAllah**" Tevhîd-i Sıfat demek;
Sıfatları ifnâya yönelir bütûn emek.

Bundan nâşî sendeki sıfatlar **Hakk**'ındır, bil!
Hakk'ka ver sıfatını da indinde ol mukbil.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Mütecellî: (1) Tecellî eden, görünen, açığa çıkan; (2) Parlak.

Halketmek: Yaratmak.

Mürîdân: Bir mürşide bağlı olan kimseler.

Remz: (1) İşâret, işâretle anlatma, sembol; (2) Gizli ve kapalı bir sûrette söyleme.

İlm-i Ledün: Allâh'ın sırlarına ait mânevî bilgi, gayb ilmi, keşif, Hakikat ilmi, bâtın ilmi.

İrfân: İlâhî bir feyiz olarak Bâtın'ın sırlarını bilme kudreti.

Mebde: Başlangıç, ilmin ilk kısmı.

Evsâf-ı Zâhire: Görünen/dış sıfatlar, açık nitelikler.

Handân: Sevinçli, gülen, güler yüzlü.

Lâ mevsûfe İllAllâh: Sıfatlanan ancak Allâh'tır, Allâh'tan başka sıfatlanan yoktur. Fenâ mertebelerinin ikincisi.

Tevhîd-i Sıfat: Sıfatların birliği.

İfnâ: Yok etme, tüketme.

Nâşî: Ötürü.

Mukbil: Kutlu, bahtiyâr, mutlu, ikballi, mesud.

X. DERSİN YORUMU

1-2. Beyitler.

Nûruna bak Güneş'in! Ne garip bir tecellî!
Sâyesinde bu nûrun, binbir renk mütecellî.

Vâhid işte böylece halketmekte **Kesret**'i;
İnşâallah anlarsın bundaki işâreti!

Tevhîd-i Sıfat, sıfatların birliği demektir ve *Tevhîd Mertebeleri*'nin ikincisidir. Bu makâmın zevki "*Lâ mevsûfe İllAllâh*" cümlesi ile ifâde edilir. Bu mertebeyi idrâk etmeye çalışan kişi "*Tevhîd-i Ef'âl*" de olduğu gibi kendisinde *iğreti/emânet/geçici* olan bütün sıfatları *Hakk*'a vererek üzerinden *ikinci libâsı* da çıkarır ve sıfatlarda *fenâ*'yı yaşar. *Hayat, İlim, İrâde, Kudret, İşitme, Görme, Söz söyleme* sıfatları Allâh'a aittir. Ve bu sıfatlar insâna birer ayna olup, bu aynalarda esas sıfatlanan görülecektir.

İşte Ganiyy-i Muhteffî, "*Tevhîd-i Sıfat*" adlı bu nefesinde sıfatlarda fenâ olmanın nasıl gerçekleşeceğini telkîn ediyor ve bunu yaparken de irfânî dilde çok önemli bir Hakîkati sembolize eden "*Güneş*" örneğini bize vererek idrâkimizi uyandırmaya çalışıyor.

Gece ile gündüzü birbirinden ayıran en önemli unsur "*Işık*"tır. Karanlığın, doğrudan varlığı yoktur. *Işık* ortadan çekilince boy gösterir karanlık; yâni asıl olan *Işık*'tır, karanlık ise *iğreti ve geçicidir*. Geceler insânı *gayb/bâtın* âlemine, gündüzler ise *şehâdet/zâhir* âlemine bağlar. Gece *Vahdet*, gündüz ise *Kesret*'tir.

Çevremizdeki eşyâyı *görebilmemiz/seçebilmemiz/farkedebilmemiz* için *Güneş*'in ışığına ihtiyacımız vardır. Ancak bu ışık ve oluşturduğu renk sâyesinde eşyâları tanır, tanımlar ve birbirinden ayırt edebiliriz. *Renk*, ışığın ayrılmaz bir parçasıdır. Her bir ışık, kendisini belirleyen bir *dalgaboyuna ya da bir frekansa* sâhiptir. Böylece ortaya çeşitli renkler çıkmaktadır. Bu, tıpkı bir prizmayı güneş ışığına doğru tutmaya benzer. Güneş ışığı prizmaya *bir yüzeyden* girdiğinde, karşı yüzeyde bir *gökkuşağı* oluşur. Ancak gökkuşağını oluşturan *yedi renk*, bütün renk spektrumunun (tayfının) sâdece çok küçük bir bölümüdür. Gerçekte her rengin bir çok tonu ve çeşidi vardır. Nesnelere ise, gün ışığını oluşturan renkleri, kendi atomik ya da moleküler özelliklerine bağlı olarak emer ve yansıtırlar. Buna göre gün ışığında yalnızca sarı olarak görünen bir madde üzerine düşen ışığın yalnızca sarı bileşenini yansıtmakta olduğundan sarı renkte görünmektedir. Eğer bir madde, üzerine düşen Güneş ışığının bütün bileşenlerini yansıtırsa o zaman gözümüze beyaz olarak gözükecektir. Bunun aksine gün ışığında üzerine düşen ışığın tümünü emen bir madde de bize siyah olarak görünür.

Bu fiziksel olgulardan yola çıkarak bir benzetim yapacak olursak, Cenâb-ı Hakk'ın Nûr'unu tümüyle yansıtan yâni kendisi bu Nûr'un bütün bileşenlerinin (*Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın*) tecellîgâhı olan zâta İnsân-ı Kâmil denir ve böyle bir zâta izâfe edilen renk de beyazdır. Kezâ Cenâb-ı Hakk'dan gelen bütün Rahmânî esintileri kabûl etmek de ancak peygamberlere mahsûstur. Bundan dolayıdır ki peygamberlere izâfe edilen renk de siyah olur.

Ganiyy-i Muhteff de, 1-2. beyitlerde yukarıda sözünü ettiğimiz önemli bir fizikî gerçeğe dikkati çekiyor ve buradan hareketle "*Vâhid'in eşyânın Kesret'inde nasıl zâhir olduğunu*" anlatmaya çalışıyor. Daha önce de (1. Ders'in *şerhinde*) değindiğimiz gibi Kudûsî bir hadîste kendini "*Gizli Hazîne*" olarak nitelendiren Hakk, aynı hadîsin devamında "*bilinmeyi arzuladığını*" ve bu nedenle de varlığı yarattığını söyler. Bu bilinme arzusu sonucu *Ahadiyyet* mertebesinde ilk tecellî gerçekleşir. Bu tecellî mertebesi de teolojik olarak *Esmâ'* ve *Sıfatlar* mertebesidir. Hakk'ın, mutlaklığından "*nüzûl edip*" de daha reel ve daha somut düzeylerde tecellî etmesi âlemi ortaya çıkartır. Böylece Hakk'ın Nûr'u da Mükevvenât'a yansiyarak kendisini izhâr eder ve "*Bilinen-Bilinebilir*" bir tecellîler manzûmesine dönüşür. *Hakk'*ın *Kesret* olarak kendini gösterdiği bu mertebeye "*Vâhidîyyet*" (Bir'lik) mertebesi adı verilir. Ama buradaki birlik; "*Kesret'in bir bütünü demek olan Vâhid anlamındadır*".

Varlık âlemi maddî nesnelere (cisimlerden) ve maddî olmayan ya da rûhanî varlıklardan ibârettir. Bu her iki nev'i de Hakk'ın büründüğü tecellî sûretleridir. Bu anlamda her şey, ister maddî isterse rûhanî olsun, kendine mahsûs bir tarzda *Hakk'*ı ifşâ eder.

3-5. Beyitler:

Esmâ'nın emsâlidir bu renklerin her biri;
Bu idrâk iledir ki olur mürîdân diri.

Nûr-i Zât'in remzidir, Güneş, İlm-i Ledün'de;
İrfân'ın mebbeidir bunu idrâk, bugün de.

Sırr-ı Vahdet'i, mürîd, bu idrâkle fehmeder;
Bu irfânla silinir gönlünden gâm ve keder.

Nasıl *Güneş*'in nûrunun sâyesinde eşyâ üzerinde binbir renk görünüyor, ortaya çıkıyorsa, Allâh'ın *Zât*'ının *Nûr*'unun da bu âleme *vurması/tecellî* etmesiyle *Esmâ'* kendini varlıkta gösterir. Bu nedenle Ganiyy-i Muhtefî, eşyâdaki renklerin her birinin *Esmâ'*'nın varlıktaki benzeri/eşi/örneği olarak idrâk edilmesi gerektiğini söyler. Ve bu idrâkin/algılamının da (*Hakikat yolcusunu dirilterek*) irfânın başlangıcı olduğunu vurgular. Artık böyle bir kişi, *Vahdet*'in sırrının fehâmetinin olgunlaşmaya başlamış olmasıyla kaos olarak gördüğü ve çokluğundan sıkıldığı/bunaldığı eşyânın neyi remzettığını anlamaya başlamıştır. Böylece gönlündeki keder de gitgide yerini huzûra terkeder.

Ganiyy-i Muhtefî'nin 4. beyitte "*Güneş'i, İlm-i Ledün'de Nûr-i Zât'ın remzi*" olarak göstermesinin ne anlama geldiği konusu ise, söz ile değil ancak Kâmil bir Mürşid'in gözetimi altında gerçekleştirilecek Seyr-i Sülûk'la yaşanarak anlaşılacağından/öğrenileceğinden bu konuya girmiyoruz ve "*Ârife târif gerekmez*" meşhur sözünü hatırlatmakla yetiniyoruz.

6-10. Beyitler:

Bu **Nûr** ile nûrlanan eşyâ renk hammalı mı?
Yoksa eşyânın rengi, söyle, kendi malı mı?

Her şey isti'dâdıyla kazanır bu a'râzı;
İsti'dâd nisbetinde olur Esmâ'dan râzı.

Bu evsâf-ı zâhire, yansıyorken Esmâ'dan,
Öz malın olur mu hiç seni kılsa da handan?

"Lâ mevsûfe illAllah" Tevhîd-i Sıfat demek;
Sıfatları ifnâya yönelir bütün emek.

Bundan nâşî sendeki sıfatlar **Hakk**'ındır, bil!
Hakk'ka ver sıfatını da indinde ol mukbil.

Işığın etkisiyle eşyâ üzerinde görünen çeşitli/farklı renklerin, her eşyânın atomik ya da molekül yapısına bağlı olduğunu daha önce söylemiştik. Başka bir deyişle ifâdeye çalışırsak, her eşyânın renkleri emicilik ve yansıtıcılık *oranı/yeteneği* nisbetinde, o eşyânın üzerindeki renkler de değişir. Tıpkı bunun gibi *Zât*'ın *Nûr*'u ile temasa geçen eşyânın da taşıdığı *renkler/sıfatlar* o eşyânın kendi öz malı değil, eşyânın ezeli sûretlerini oluşturan *A'yân-ı Sâbite*'lerinden kaynaklanmaktadır.

Eşyânın birbirinden farklı oluşu, ayrı ayrı varlıklara sâhip olmasından değil, *A'yân-ı Sâbite*'lerinin farklı oluşundandır. Varlıkta birlik mevcuttur ve çokluk *A'yân-*

ı Sâbite'den ileri gelmektedir. A'yân- Sâbite, varlıkların modelleri ve kalıplarıdır. Esmâ', Tek Olan Varlığın nûrunu A'yân-ı Sâbite üzerine yaymasıyla görünür hâle gelir. İşte bu nedenle Ganiyy-i Muhtefî, 7. nefesinde eşyâ üzerinde bir sıfat (a'râz) olarak gözükken rengin, o eşyânın esmâ'sından yansıdığını söylüyor ve varlığını esmâya borçlu olduğuna işaret ediyor.

Her eşyânın ezeli istîdâdı/yeteneği, o eşyânın bozulmaz/değişmez yönüdür. Çünkü Hakk, kendini bu tecellîgâhtan izhâr etmekte ve bozulmaz/değişmez "kab"ın ezeli "istîdâdı"na uygun bir biçimde sınırlandırıp kayıt altına almaktadır. Bu yolla Hakk, şuhûdî tecellîsinde sonsuz değişken sûretlere/sıfatlara bürünmektedir. Bu sûretlerin/sıfatların tümü ise Kevnî Âlem'i oluşturmaktadır. Anlaşılan odur ki; âlemde mevcûd her şeyin şimdiki sıfatı onun hakkında ezelde tâyin edilmiş (sâbit kılınmış) olanın nihaî bir sonucu olmaktadır. Yâni; İlâhî İsimler'e uygun olarak Şehâdet Âlemi'nde görünen her sıfat, tecellîgâhın istîdâdına tâbîdir.

Bütün bunlardan sonra Ganiyy-i Muhtefî, 8-9. nefeslerinde insândan gözünü eşyâdan kendisine çevirmesini istemekte ve "Sendeki sıfatlar Hakk'ındır" diyerek, bütün emeğini kendinin sandığı sıfatları "Gerçek Sâhibi"ne iade etmeğe çağırmaktadır. Artık böyle bir idrâki gerçekleştiren kişinin değişmez zikri "Lâ mevsûfe İllAllâh" olmuş, kendisi de Hakk'ın indinde kabûl gören kullar arasına katılmıştır.

X. Dersin Kıssadan Hissesi

İnsanı açık şirkten korumağa yönelik nefis tezkiyesinden sonra Hakk yolunun yolcusu (sâlik) kendisini bu sefer gizli şirkten de koruyacak olan Merâtib-i Tevhîd'i hiç değilse ilm-el yakîn olarak zevk etmeğe yönelmelidir.

Merâtib-i Tevhîd'in ikinci basamağı olan Tevhîd-i Sıfat'ta, sâlikde egemen olan idrâk asıl mevsûfun Cenâb-ı Hakk olduğudur. Bu idrâke erişen sâlik artık hiçbir sıfatı kendi sıfatı olarak görmez ve kendisininmiş gibi görünen sıfatları da Cenâb-ı Hakk'a rücû ettirerek o âna kadar sıfatlarını kendisininmiş gibi görmüş olmasının ortaya koyduğu hafî şirkden O'na sığırır. Bu idrâk sâlike Mükvvenât'a daha sâkin, daha temkinli ve daha rahmânî bir nazarla bakmasını sağlar.

* * *

XI. DERS

TEVHÎD-İ ZÂT

Vahdet'e giden tarîk önce Tevhîd'den geçer.
İdrâki için bunun, Mürşid misâller seçer.

Fehâmet, idrâk, temyiz misâl ile bilenir.
Vesvese, vehim, hayâl ancak böyle elenir.

Temyîzi tahkîm eden müstesnâ misâldir **Su**.
Tetkik et fehâmetle, vehmin kurmadan pusu.

Donsa da, ya da **Su**'dan buharlar etse sūdûr,
Bu zuhûrun ardında bulunan yalnız **Su**'dur.

Aslı yalnız **Su** olan kar zerrelerini gör!
Hayrân ol tenevvü'e, idrâkin değilse kör.

Cevhere bütün a'râz âriyeten eklenir.
A'râzla mücehhez **Su** böylece çeşitlenir.

Su zerrâta "**kadîm**"dir, hem de onun "**bâtın**";
Zerrâtsa "**hâdis**" olur; bu mümkünâtı tanı!

Su'da da zerrâtta da **Vücûd** aynı. Farklı: hâl.
Zerrâta, bundan nâşî, **Su**'yun "**hulûl**"ü muhâl.

"**Vücûd**" hep aynı vücûd; bu da **Su**'yunki ancak.
Zerrâtın zuhûruna yalnız **Su** açar kucak.

Hem izafî hem hayâl, vücûdu bu zerrâtın.
Sonu **Su** olur, âhir, bütün taayünâtın.

Kar zerreleri asla **Su**'yun aynı değildir,
Olurlar ancak **Su**'yun bu **Vücûd**'unda zâhir.

"Vücûd bakımından **Su**": aynıdır, mevcûdâtın;
Kesret zâhirdir ama **Vücûd Tek**'dir ve **Bâtın**.

Bir bakıma, gayrısı da değil bunlar **Su**'yun.
Zerrâtın mâhiyeti hakkındaki bu oyun,

A'râza yönelirsen örter sana **Vücûd**'u;
Kesret içre görürsün artık sen de mevcûdu.

Hakk'ın **Hâlik** ve **Bedi**' esmâsının âsârı
Olarak halk olunan zerreler bulsa nârı,

Hörmetine **Mümît**'in terkeder a'râzını;

Su'da fânî olarak tadar **Vahdet** hazzını.

Emsâli fehmederek anla gerçek fâili:
Sıcaklık, bu zerrâtın, olmakta **Azrâil**'i!

Isıyla yok olunca zerrâtteki tüm a'râz,
İnkılâb eder **Su'**ya, hepsi de bilâ ivaz.

Bu inkılâbı müdrîk ne kadar varsa zerre
Beyânda, lisân-ı hâl üzre, binlerce kerre:

"Emânetti bu a'râz, bu ahvâl ise düyûn;
İnnâ li-l mâ'i, ve innâ ileyhi râciûn".

"**Lâ mevcûde illâ Hû**" sırrı böyle fâş oldu;
Nûr-i Zât parlayınca kesret de hemen soldu.

Anladın ki ef'âlin, sıfâtın ve zâtının
Zâhiri evhâm imiş: **Zât Nûru**'ymuş bâtının.

Bu idrâkin zevkiyle olursan mest-ü hayrân
Tevhîd-i Zât üzere edersin seyr-ü seyrân.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Tahkîm: Sağlamaştırma, güçlendirme, kuvvetlendirme.

Müstesnâ: Üstün, ayrı tutulan, benzerlerinden baskın, eşi benzeri olmayan.

Hayrân: (1) Şaşmış, şaşsa kalmış, şaşırmış; (2) Çok tutkun.

Tenevvü: Çeşitlenme, çeşit çeşit olma, çeşitlilik.

Cevher: (1) Maya, öz.

Zerrât: Moleküller, pek ufak parçalar, zerreler.

Kadîm: (1) Eski; (2) Öncesini bilen kimse bulunmayan, öncesi bilinmeyen şey; (3) Başlangıcı olmayan, öteden beri mevcut bulunan.

Hulûl: Girme, iç içe girme, nüfûz etme.

İzafi: Bağlı bulunduğu şey ile değişen.

Âhir: Son, sonraki, en sonra.

Taayyünât: Meydana çıkmalar, belli olmalar, belirmeler.

Bedî': Allâh'ın güzel isimlerinden biri; "*hilkatinin emsâli bulunmayan*" anlamında.

Mümît: Allâh'ın güzel isimlerinden biri; "*emânet ettiği diriliği geri alan*" anlamında.

Âsâr: İzler, alâmetler.

Nâr: Ateş, od.

Bilâ ivaz: Karşılıksız. Bir menfaat karşılığı olmayarak.

Lisân-ı hâl: Söz ile değil hareket ve duruşla anlatma, varlığındili.

Düyûn: Borçlar.

İnnâ li-l mâ'i, ve innâ ileyhi râciûn: Muhakkak ki biz sudanız ve muhakkak ki ona dönüçüçüz. "*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*": "Doğrusu biz Allâh'a aidiz ve muhakkak O'na döneceğiz". (Bakara/156) âyetine bir atıf olarak da değerdendirilebilir.

Lâ mevcûde illâ Hû: O'ndan başka varlık yoktur.

Mest-ü Hayrân: Şaşkınlık ve hayretten dolayı kendinden geçme, kendini kaybetme, sarhoş olma.

Seyr-ü seyrân: Zevkle gitme, gezinme.

XI. DERSİN YORUMU

1- 8. Beyitler:

Vahdet'e giden tarîk önce Tevhîd'den geçer.
İdrâki için bunun, Mürşid misâller seçer.

Fehâmet, idrâk, temyiz misâl ile bilenir.
Vesvese, vehim, hayâl ancak böyle elenir.

Temyîzi tahkîm eden müstesnâ misâldir **Su**.
Tetkik et fehâmetle, vehmin kurmadan pus.

Donsa da, ya da **Su**'dan buharlar etse sūdûr,
Bu zuhûrun ardında bulunan yalnız **Su**'dur.

Aslı yalnız **Su** olan kar zerrelerini gör!
Hayrân ol tenevvü'e, idrâkin değilse kör.

Cevhere bütün a'râz âriyeten eklenir.
A'râzla mücehhez **Su** böylece çeşitlenir.

Su zerrâta "**kadîm**"dir, hem de onun "**bâtın**";
Zerrâtsa "**hâdis**" olur; bu mümkünâtı tanı!

Su'da da zerrâta da **Vücûd** aynı. Farklı: hâl.
Zerrâta, bundan nâşî, **Su**'yun "**hulûl**"ü muhâl.

Ganiyy-i Muhtefî'nin bu nefesi *Tevhîd Mertebeleri*'nin üçüncüsü olan "*Tevhîd-i Zât*"ı yâni Zât'ın birliğini telkîn etmektedir. "*Tevhîd-i Zât*", aynı zamanda *fenâ* makâmının da sonuncusudur. Bu makâma delil olarak Kur'ân-ı Kerim'den şu âyetler verilir: "*Küllü şey'in hâlikun illâ vecchêhû*": Allâh'ın Vech'inden başka her şey helâk (yâni yok) olucudur. (Kasas/88) "*Küllü men aleyhâ fân, ve yebkâ vecchü Rabbike zül celâl-ü vel ikrâm*": Her şey fânîdir (yok olucu ve geçicidir), ancak celâl ve kerem sâhibi olan Allâh'ın Vech'i bâkîdir. (Rahman/26-27) *Tevhîd-i Zât*'ın idrâkine kaynaklık eden düşünce: "*Lâ mevcûde illâ Hû*", "O'ndan başka varlık yoktur" ifâdesidir.

Ganiyy-i Muhtefî', 1-2. beyitlerde "*Allâh'a giden yolun Tevhîd'den geçtiğini*" hatırlatıyor ve bu idrâkin uyanması için de Mürşid'lerin, Hakk yolunun yolcularına onların idrâklerini uyandırmak ve "*gaybî hakîkatlere*" zihinlerini yaklaştırmak için yaşadığımız dünyânın nesnelere örnekler verdiğini söylüyor. Ve ancak bu örnekler aracılığı ile insânın algılama (*idrâk*), kavrama (*fehâmet*) ve seçip ayırdedebilme (*temyîz*) yeteneklerinin gelişebileceğinin altını çiziyor. 3. beyitte ise hakîkat yolcusunun ayırdedebilme sezgisini güçlendiren, en önemli ve eşi benzeri olmayan örneğin "*Su*" olduğuna dikkat çekerek, bu nesnenin kuruntu tehlikesine/tuzağına düşmeden büyük bir dikkatle incelenmesini/araştırılmasını, daha ötesi fikrî olarak özümlemesini ısrarla öneriyor.

"*Suyun üç hâli*" olan "*sıvı, katı/buz ve gaz/buhar*" okul bilgilerimizden arda kalan hatıralarımız içinde unutamadığımız olgulardan biridir. Bu üç hâlin görünen gerçekliği ne olursa olsun, kesin olarak bildiğimiz odur ki; bu oluşumun ardında yalnızca iki adet hidrojen atomunun bir adet oksijen atomuna bağlanmasıyla elde edilen ve kimyasal formülü de H₂O olan *Su* vardır. Suyun buz hâlinin incelendiği, çeşitlendiği, dantel dantel şekillere dönüştüğü bir yönü de *Kar* zerrecikleri/tânecekleridir. İnsanı, Yaratıcı Kudret'in sanatının mükemmelliği ve sonsuz çeşitliliği konusunda hayrete düşüren, hayranlığa sürükleyen bu zerrecikler karşısında duygusuz kalmak, olsa olsa ancak idrâkin körlüğü ile izâh edilebilir!

Daha önce "*A'râz ve Hüviyyet*" başlıklı 5. Ders'in şerhinde *a'râz*'ı tanımlarken şu ifâdeleri kullanmıştık: "*Kendi kendine varlık bulamayıp, başka bir cevherle meydana gelen, zâtî olmayıp iğreti bulunan ve değişmesi her zaman mümkün olan hâl ve sıfat*". İşte bu tanıma uygun olarak *Su* örneğine tekrar döndüğümüzde *asıl* olan *Su*'yun biçim, hacim, sıcaklık parametrelerine bağlı olarak nasıl çeşitlendiğini ve bu parametrelerin ihdâs ettikleri a'râz ile nasıl donatılmış olduğunu daha iyi görürüz. Bu da bize *Su*'yun iğreti olarak çeşitlendiği/çoğaldığı en küçük parçalarına göre *Ka-*

dîm olduğunu yâni "*Evvel*" olarak önce de var olduğunu ve "*Hadîs*" olarak sonradan meydana gelen bu zerrelere aracılığı ile de kendini gizleyerek "*Bâtın*"a dönüştüğünü anlatmaktadır.

Ganiyy-i Muhtefî, 7. beyitte bu olabilirlik gerçeğini bizden tanımamızı, teşhis etmemizi istemektedir. *Su*'da ve varlığını *Su*'ya bağlı olarak gösteren (*Zâhir* kılan) zerrâta da cevher itibâriyle aynı varlığın mevcûd olduğunu 8. beyitte vurgulayarak, farklılığın yalnızca hâlden kaynaklandığına dikkatimizi çekmektedir. Buna bağlı olarak da *Su*'yun zerrâta "*Hulûl*"ünün (girmesinin) mümkün olmadığını çünkü böyle bir şeyin gerçekleşmesi için iki ayrı varlığın olması gerektiğini ama burada ise yalnızca tek cevherin mevcûd olduğunun açıklamasını yapmaktadır.

9-14. Beyitler:

"**Vücûd**" hep aynı vücûd; bu da **Su**'yunki ancak.
Zerrâtin zuhûruna yalnız **Su** açar kucak.

Hem izafî hem hayâl, vücûdu bu zerrâtin.
Sonu **Su** olur, âhir, bütûn taayünâtın.

Kar zerrelere asla **Su**'yun aynı değildir,
Olurlar ancak **Su**'yun bu **Vücûd**'unda zâhir.

"Vücûd bakımından **Su**": aynıdır, mevcûdâtın;
Kesret zâhirdir ama **Vücûd Tek**'dir ve **Bâtın**.

Bir bakıma, gayrısı da değil bunlar **Su**'yun.
Zerrâtin mâhiyeti hakkındaki bu oyun,

"A'râza yönelirsen örter sana **Vücûd**'u;
Kesret içre görürsün artık sen de mevcûdu.

9-14. beyitler ise bir bakıma yukarıda anlatılanların bir özeti olarak şu anlamları içermektedir: "Gerçek varlık *Su*'yun varlığıdır ve büründüğü sûretler izâfî/değişken ve her ne olursa olsun, varlığını *Su*'ya borçludurlar. *Su*'yun görünen/beliren tüm sûretleri aldatıcı bir hayâlden, sanal bir görüntüden ibârettir ve e-ninde sonunda tüm bu oluşumlar tekrar *Su*'ya dönecek/dönüşeceklerdir. *Su*'yun var oluşuna bağlı olarak ortaya çıkan kar tânecikleri ise *Su*'yun ne aynısı ne de gayrısıdır. Aynısıdır; çünkü suyun cevheri tekdir ve görünen çokluğun ardında gizlidir. Aynı değildir; çünkü, iğreti bir sıfata bürünmüş sûret, varlığını ödünç aldığı cevhere denk olamaz. Ayrıca iğreti varlığa yönelmek insânın gözünden "*Gerçek Varlığı*" kaçıtır/örter ve sonunda kesret/çokluk artık insâna perde olur."

15-23. Beyitler:

Hakk'ın **Hâlik** ve **Bedi**' esmâsının âsârı
Olarak halk olunan zerrelere balsa nârı,

Hörmetine **Mümî't**'in terkeder a'râzını;
Su'da fânî olarak tadar **Vahdet** hazzını.

Emsâli fehmederek anla gerçek fâili:
Sıcaklık, bu zerrâtın, olmakta **Azrâil**'i!

Isıyla yok olunca zerrâtındaki tüm a'râz,
İnkılâb eder **Su**'ya, hepsi de bilâ ivaz.

Bu inkılâbı müdrîk ne kadar varsa zerre
Beyânda, lisân-ı hâl üzre, binlerce kerre:

"Emânetti bu a'râz, bu ahvâl ise düyûn;
İnnâ li-l mâ'i, ve innâ ileyhi râciûn".

"**Lâ mevcûde illâ Hû**" sırrı böyle fâş oldu;
Nûr-i Zât parlayınca kesret de hemen soldu.

Anladın ki ef'âlin, sıfâtın ve zâtının
Zâhiri evhâm imiş: **Zât Nûru**'ymuş bâtının.

Bu idrâkin zevkiyle olursan mest-ü hayrân
Tevhîd-i Zât üzere edersin seyr-ü seyrân.

Ganiyy-i Muhtefî, 15. *Beytine* Hakk'ın "*Hâlik*" ve "*Bedi*" isimleri ile başlıyor. Allâh'ın *Hâlik* ismi, "*takdîrine uygun olarak yaratan*", *Bedi* ismi ise "*hilkatinin yâni yaratışının emsâli bulunmayan*" anlamlarına gelmektedir. Ve kar zerreleri – *a'râz olarak*- bu isimlerin varlık sahnesindeki *izleri/belirtileri/tecellîleri* sonucu var olmaktadır. Ama biz biliyoruz ki; bu kar zerreleri bir *sıcaklık/ateş* ile karşılaştıklarında hemen eriyip, sonradan kazandıkları bu *emânet/geçici* var oluşu terkederek, yeniden *Su* hâlini alırlar. Bu eriyiş, Allâh'ın "*Mümî't*" yâni "*emânet ettiği diriliği geri alan*" isminin hürmetine gerçekleşmektedir. Böylece "*zerreler/a'râz*" ölümü tadarak bir anlamda aslında yâni *Su*'da fenâ/yok olarak varlığın bir oluşunun (*Vahdet*'in) zevkini yaşarlar.

17. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, verilen bu örnekteki "*fâilin*" yâni bu değişimi gerçekleştiren "*Kudret*"in iyi algılanmasını istemekte ve zerrelere *yok olmasınafenâ bulmasına* bir anlamda ölmesine, *biçim/boyut/hâl* değiştirmesine neden olarak bir *Azrâil* görevi yapan *sıcaklığı* göstermektedir. Gerçekten de kar zerrelelerindeki tüm oluşumlar ısının etkisiyle zâten geçici olan varlıklarını bırakarak tekrar karşılıksız beklemeksizin *Su*'ya dönüşürler.

İşte, kar zerrelere bu değişim örneğinde olduğu gibi varlık sahnesinde ne kadar zerre varsa, bütün bu zerrelere *varoluşları/duruşları/hareketleri* kısaca "*Hâl Dilleri*" ile yalnızca şu değişmez gerçeği haykırmaktadırlar: "Üzerimizde sûret olarak gördüğünüz tüm bu *hâller/oluşlar/durumlar* borç alınmış emânet birer elbisedirler. Bizler zamanı ve zemini geldiğinde, bize ait olmayan bu elbiseyi aslî sâhibine geri vereceğiz. Çünkü bizler bildik, gördük, yaşadık ve inandık ki: *İnnâ li-l mâ'i, ve innâ*

ileyhi râciûn: Muhakkak ki biz sudanız ve muhakkak ki ona dönücüyüz". Burada Ganiyy-i Muhtefî, fehâmet ehli için: "*Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*": "Doğrusu biz Allâh'a aitiz ve muhakkak O'na döneceğiz" (Bakara/156) âyetine bir yollama yapmaktadır.

Ganiyy-i Muhtefî, 21. beyitte artık buraya kadar anlatılanlarla "*Lâ mevcûde illâ Hû*/ O'ndan başka varlık yoktur." sırrının açığa çıktığını ve *Zât'ın Nûr'u* karşısında çokluğun kaybolarak solduğunu söylemektedir. Son olarak 22-23. beyitlerde ise: "*Tevhîd-i Zât*"ı zevk eden kişinin; *fîillerinin, sıfatlarının ve zâtının zâhîrinin – görünen tecellîlerinin-* zan ve kuruntu, bâtınının da "*Zât'ın Nûru*" olduğunu büyük bir hayret ve şaşkınlıkla anladığını vurgulayarak sözü bitirmektedir.

Ganiyy-i Muhtefî *Nefesler*'in 158. sayfasında, VII. Bölümünün 15 numaralı "Uşşâkî-Melâmîlerin Seyr-i Sülûk-ı Cedîdi" başlıklı nefesinde ayrıca:

"Lâ mevcûde illâ *Hû*" Tevhîd-i Zât'ın zikri;
Bu makâmda yok olur Zâtullah'ın tüm mekri.

Merâtib-i Fenâ'da yok olur bütün a'râz;
Sâlik hadîs olandan etmiştir artık î'râz.

Sonunda nisbet eder *Hakk'a* her şeyi sâlik;
Alelîtlak kesrette vahdete olur mâlik."

demekle Tevhîd-i Zât makâmında Zâtullâh'ın Kendini Mükevvenât ile sırlamasının aldâticılığının kaybolduğunu, çünkü Merâtib-i Fenâ boyunca yavaş yavaş bütün a'râzın idrâkinin yok olduğunu yaşayan Hakk yolu yolcusunun da Hakk'ın halkettiği herşeyden artık yüz çevirmiş, bütün bunları Hakk'a nisbet etmeyi öğrenmiş ve böylece de bu kesret âleminde Vahdet'in kühünü idrâk etmiş olduğunu beyân etmektedir.

XI. Dersin Kıssadan Hissesi

İnsanı açık şirkten korumağa yönelik nefis tezkiyesinden sonra Hakk yolunun yolcusu (*sâlik*) kendisini bu sefer gizli şirkten de koruyacak olan Merâtib-i Tevhîd'i hiç değilse ilm-el yakîn olarak zevk etmeğe yönelmelidir.

Merâtib-i Tevhîd'in üçüncü basamağı olan Tevhîd-i Zât'ta, sâlikde egemen olan idrâk, kendisinin hiçbir zâtîyyetinin olmadığıdır. Bu idrâke erişen sâlik artık hiçbir fiili, hiçbir sıfatı ve kezâ kişiliğinin özü olan zâtını da kendisine ait nesnelere gibi değil bir süre kendisine izâfe edilen emânetler olarak idrâk eder ve bunların tümünü Cenâb-ı Hakk'a rücû ettirerek o âna kadar kendine izâfe edilen ef'âli, sıfatları ve zâtı kendisininmiş gibi görmüş olmasının ortaya koyduğu hafî şirkden O'na sığınır: hakikî fakr ile O'nun Zât'ının ummânında bir katre gibi ifnâ olur gider. Bu idrâkin yaşanmasıyla birlikte, sâlikde bu idrâk de dâhil olmak üzere bütün a'râzın idrâki de yok olur.

XII. DERS

"Tevhîd-i Zât" Mertebesini Zevk Eden Dervîşin Ahvâlini Beyân Eder

Bana "Şeyh'dir" demişler. Vallah kuyruklu yalan!
Eyâ mürîd, aldanma! Şeyhliğim yok! Ben hiçim!

Nûr'unun lem'asıdır, **Rabb**'imden bana kalan!
Eyâ mürîd, aldanma! Bilâ vücûd bir hiçim!

Ne bir dergâhım vardır, ne de âyin yaparım.
Eyâ mürîd, aldanma! Mülküm de yok! Ben hiçim!

Gönül'dür bana dergâh, tecellîsi tek kârım.
Eyâ mürîd, aldanma! Âsârım yok! Ben hiçim!

Bizde teşhis ettiğin: Kaynak'dan gelen Himmet!
Aynalardan akseden sûret misâli hiçim!

Fakîr mahzâ bir kulum; gösteremem kerâmet.
Eyâ mürîd, aldanma! Ef'âlim yok! Ben hiçim!

Hükmederse hayâle "**Ganiyy**" denen Tecellî,
Eyâ mürîd, aldanma! Sifâtım yok! Ben hiçim!

Olmakta hüviyyetim ancak ârife celî.
Zâhirim: **Rab**'bın mekri; zâtım da yok! Ben hiçim!

Nasıl hiçtir bu, hayret, âlem meknûz fakîrde!
Kanma parılıtısına! Varlığım yok; ben hiçim!

Hiçliğim de hamdım da müsellemdir Tekbîr'de!
İdrâk et mürîd! Fakîr, **Kenz-i Mahfî**'de hiçim!

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Eyâ: "Ey, hey!" mânâsına gelen ve Arapça kelime ve terkiplere giren nidâ edâtıdır.

Lem'a: Parıltı, parlayış.

Bilâ: -siz, -sız. Bilâ vücûd: varlıksız.

Kâr: Kazanç.

Âsâr: Eserler, izler, nişânlar, alâmetler.

Himmet: (1) Gayret, emek, çalışma; (2) Manevî güç/yardım.

Mahzâ: (1) Ancak, yalnız, tek; (2) Hâlis, katkısız, sâde.

Celî: Açık, meydanda, belli.

Mekr: Hiyle, tuzak.

Meknûz: Gömülü, hazînedede saklı.

Müsellem: (1) Teslim edilmiş, verilmiş; (2) Su götürmez, doğruluğu, gerçekliği herkesce kabûl edilmiş olan.

Tekbîr: "Allahu Ekber" yâni "*Allāh en büyüktür*" demek.

Kenz-i Mahfi: Gizli Hazîne yâni Cenâb-ı Hakk'ın Mutlak Gayb ya da Amâ' denilen mertebedeki hâli.

XII. DERSİN YORUMU

1-4. Beyitler:

Bana "Şeyh'dir" demişler. Vallah kuyruklu yalan!
Eyâ mürîd, aldanma! Şeyhliğim yok! Ben hiçim!

Nûr'unun lem'asıdır, **Rab**'bimden bana kalan!
Eyâ mürîd, aldanma! Bilâ vücûd bir hiçim!

Ne bir dergâhım vardır, ne de âyin yaparım.
Eyâ mürîd, aldanma! Mülküm de yok! Ben hiçim!

Gönül'dür bana dergâh, tecellîsi tek kârım.
Eyâ mürîd, aldanma! Âsârım yok! Ben hiçim!

Tevhîd-i Ef'âl ile başlayan *Fenâ* Mertebeleri, sırasıyla *Tevhîd-i Sıfat* ile devam eder ve *Tevhîd-i Zât* ile sona erer. Bu mertebeleri *hakkıyla* idrâk eden kişi fiillerini, sıfatlarını ve zâtını *Hakk'a* vererek "*Ölmeden önce ölüünüz*" hadîsinin sırrını zevketmiş ve *Hiçlik* idrâkinin ne olduğu hakkında bir izlenim elde etmiştir. Bir anlamda o, bir çeşit *Kıyâmet* yaşamış, Haşr'ın ve Neşr'in tadını daha bu âlemde almıştır. *Tevhîd-i Ef'âl*, *Tevhîd-i Sıfat* ve *Tevhîd-i Zât* aynı zamanda tenzîh yâni a'râzdan soyunma makâmıdır. Bu makâmda olan kişiler "*Lâ mevcûde illâ Hû*" zevkinin "*hayret*" sarhoşluğunda kendilerinden geçmiş (*istiğrak*), mânevî bir okyanus/ummân içerisinde damla misâli kaybolmuşlardır.

Şüphe yok ki Ganiyy-i Muhtefî de *Tevhîd-i Zât*'ı zevk etmiş bir "*Merd-i Hakk*" olarak bu nefesi ile bize *geçirdiği/yaşadığı* hâlin yansımalarını/hâtıralarını aktarıırken, bir yerde de bu idrâkin uyanışını gerçekleştiren dervişlerin portresini çizmektedir. Zâten tüm beyitlerin ortak bitiş kelimesini oluşturan ve *Fenâ*'ya işâret eden *Hiçlik* kavramı da bize bu konuda yeterli ışık tutmaktadır. Bir başka ortak uyarı cüm-

lesi ise yine bütün beyitler boyunca kendini gösteren ancak gerçek bir mürebbie ait olan: "*Eyâ mürîd, aldanma!*" îkazıdır.

Ganiyy-i Muhtefî , 1. beyitte kendisinin *Şeyh* olmadığını söylemekte ve bu konuda ihvânını uyarmaktadır. Çünkü o, tarikatlerin birer *İlm-i Ledûn* okulu olması gerekirken, *taklîden* icrâ edilen *hurde-i tarîk*²¹'e dönmesinden ve *Şeyh*'liğin ise ma'nâ ve muhtevâsından âdetâ tecerrüt ederek (soyunarak/sıyrılarak), çoğunlukla babadan oğula intikâl eden bir hânedanlığa dönüşerek bir ruhban sınıfı derekesine düşürülmesinden son derece rahatsızdır. Çünkü tarîkatlarda *hurde-i tarîk*'in ön plana geçmesiyle *taklîdin* hükümranlığı başlamış; ve bu da *tahkîkin* üzerini örtmüştür. Bu nedenle Ganiyy-i Muhtefî, kendisini şeyh yerine daha çok *Mürebbi'* (Eğitici bir Önder) olarak tavsif etmektedir.

2. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, görünen varlığının *yokluk/fenâ* bulunduğunu ve bunun akabinde *Rabb*'inden kendisine kalanın yalnızca *O*'nun *Nûr'unun parıltısı* olduğunu beyân etmektedir.

3. beyit bir kez daha Ganiyy-i Muhtefî'nin *taklîde* değil, *İlm-i Ledûn*'e hizmet eden *tahkîk* ehli bir *mürebbi'* olduğunun izlerini taşımakta ve bütün bunlar "*Ne dergâhım vardır, ne de âyin yâni merâsim/tören yaparım*" tavrıyla açıklanmaktadır. Bu tavır bize, başka nefeslerinden, *Turûk-i Aliyye'*den *Halvetî Tarîki*'nin *Uşşâkiyye* kolunun Kâmil bir Mürebbii olduğunu çıkardığımız Ganiyy-i Muhtefî'nin "*örtülü/saklı*" bir başka yönünü göstermektedir. O da şudur: Kendisi her ne kadar *Uşşakî* bir tarîke müntesib olsa da *Hamzavî-Melâmî* bir karaktere/zevke/neşeye sâhiptir. Çünkü zâhirî şatafatı ön plânda tutan *hurde-i tarîke* karşı ilk tepki *Melâmiler*'den gelmiş ve bu tepki *Hamzavî- Melâmî* geleneğinde doruğa ulaşmıştır. Biz aynı tavrı yakın dönemde yaşamış bir başka Türk sûfisi olan *Kuşadalı İbrahim Halvetî* (öl.1845)'de de görmekteyiz. Tekkesi yandığı zaman şöyle söylemiştir: "*Elhamdülil-lâh, merâsimden kurtulduk!*". Ganiyy-i Muhtefî *Nefesler*'inde "*Meşâyih-i Rûsûm*" (*Resmî Şeyhler*) başlıklı nefesinde ise bütün bu konulardaki neş'esini

Taklîden şeyh olanın ilmi, fehmi kısadır
Saparsa taklîdinden, umûru nâkısadır.

Salınır havf-u recâ, kabz-u bast arasında;
Mekân tutmaz temkinin, sükûnun ortasında.

Kendi nefsi hakkında hep beklenti üzredir;
Hâtifden emir bekler ki vukuu pek nâdir.

Noksanlığından nâşî ümîdidir kerâmât;
Teshîr eder kendini kutbiyyet ve makâmât.

Ya câhilin tekidir örf, erkânı reddeder;
Ya da koyu şekilci, verir ihvâna keder.

²¹ Tarîkatlarda teşrifât ve merâsimlerin ayrıntıları ile ilgili bilgiler.

Havf-u recâdan rücu' ederse vesveseye
İfnâ eder feyzini, muhtâc olur vasîye.

Muallâkda kalırsa, umûru olur heder;
Avâmîleşir tavrı, rütbesinden kaybeder.

Meşâyah-i rüsûma, mutlak, intisâb gerek;
Böylece ifnâ olur vehim denen engerek.

Vehmi zabt-u rabt eden İnsân-ı Kâmil'dir, bill!
O'na intisâb ile meşâyah olur mukbil.

Ey meşâyah-i rüsûm! Olun ehl-i tevâzu!
Böyle bir Zât'ı bulup feyz alın kuzu kuzu.

Sizleri kurtaracak zikir değil, Ma'rifet!
İnsân-ı Kâmil ile bulacaksınız rif'at.

Sizler gene şeyhliğin gereğini yapınız.
İhvânınıza karşı kapanmasın kapınız.

Ama İnsân-ı Kâmil feyzin menba'ı olsun!
Kalmayın, ihvân ve siz, onun feyzinden yoksun!

şeklinde ortaya koymaktadır.

4. beyitte Ganiyy-i Muhtefî, gerçek dergâhın insânın gönlü olduğunu ve bu gönlüde vuku bulan tecellînin dışında hiçbir nişânının/izinin bulunmadığını söylüyor. Bu sözler de 3. beyitte olduğu gibi yine *Melâmî-Uşşakî* bir zevke kaynaklık yapmaktadır. Bir başka nefeste bu sırlı hâl şöyle açıklanır:

"Melâmet neş'esinde Uşşakî erleriyiz;
Tarîk-i nâzeniyinin örtülü gülleriyiz.

.....

Ne kadar çile varsa cemiyette çekeriz;
Sırlıyız; göremezsin zâhirde bizden bir iz.

Çekmiyor ilgimizi kerâmât-u mu'cizât;
Hâlimiz mahzâ kulluk; bânını: *Tevhîd-i Zât*."

İnsan gönlünün *dergâh* olarak nitelendirilmesine gelince bu düşünce bir çok ehl-i tahkik tarafından seslendirilmiş daha da ilerisi insânın gönlü *Gönül Kâbesi* olarak düşünülerek *Beytullâh* ile özdeşleştirilmiştir. *Mevlâna Celâlettin* de bir rubâîsinde bu gerçeği şöyle ölümsüzleştirir: "*Kâbe, Âzer oğlu İbrahim'in yaptığı bir binâdır, insânın gönlü ise Yaratıcı'nın vücûd verdiği gerçek Beytullâh'tır.*" Bu tesbitler, Hz. Peygamber (SAV)'in "*Ey insânlar! Kanlarınız, mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz, Rabbinizle buluşacağınız güne kadar, bu mahalde (: Mekke), bu ayda (: Zilhicce) bu günün mukaddes olması gibi mukaddes ve mükerremdir*"²² hadîsiyle ve Allâh'ın "*yerlere göklere sığmam, fakat bana inanan kulumun kalbine sığarım*" kudsî hadîsine

²² Vedâ Hutbesi, Prof. Dr. Muhammed Hamidullah: *İslâm Peygamberi*, C.1, S.274, Paragraf No: 456.

dayandırılmaktadır. Bu beytin şerhini Yunus Emre'ye ait bir başka beyitle noktalayalım:

*Aşk imâmdır bize, gönül cemaat,
Kiblemiz dost yüzüdür, dâim salât.*

5-10. Beyitler:

Bizde teşhis ettiğin: Kaynak'dan gelen Himmet!
Aynalardan akseden sûret misâli hiçim!

Fakîr mahzâ bir kulum; gösteremem kerâmet.
Eyâ mürîd, aldanma! Ef'âlim yok! Ben hiçim!

Hükmederse hayâle "**Ganiyy**" denen Tecellî,
Eyâ mürîd, aldanma! Sifâtım yok! Ben hiçim!

Olmakta hüviyyetim ancak ârife celî.
Zâhirim: **Rab**'bın mekri; zâtım da yok! Ben hiçim!

Nasıl hiçtir bu, hayret, âlem meknûz fakîrde!
Kanma parıltısına! Varlığım yok; ben hiçim!

Hiçliğim de hamdım da müsellemdir Tekbîr'de!
İdrâk et mürîd! Fakîr, **Kenz-i Mahfî**'de hiçim!

Ganiyy-i Muhtefî, 5. beyitte kendisinin aynalarda yansıyan bir sûret misâli bir hiç olduğunu bir kez daha hatırlatıyor ve ihvânın görebildiği/görebileceği tek şeyin *Cenâb-ı Hakk*'tan kendisine yansıyan manevî bir bereket/güç/yardım olduğunu söylüyor. 6. beyitte ise *saf kulluk* yönünü vurgulayarak *fenâ* hâlinin başka bir deyişle *fakr* hâlinin bir sonucu olarak kendisinden *kerâmet* ortaya çıkmayacağını ilâve ediyor.

Şüphesiz burada anlatılan fakîrlik *Fenâ Fillâh*'a işâret etmekte, kişinin kendinde gördüğü her şeyi, kendine değil, Allâh'a ait ve Allâh tarafından bilmesi ve bu bilinci bir yaşam tarzı hâline getirmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda bulunan kişi, kendinde dünyevî ve uhrevî bir varlık görmez ve sanki kendisine "*Bu mülk kimindir?*" sorusu sorulmuş gibi sessizliğini/hiçliğini ikrâr eder. Aynı zamanda bu şekildeki *fakîrlik* Hz. Peygamber tarafından "*El fakrû fahrî*" yâni "*Yoksulluğum iftihârımdır*" hadîsi ile övülmüştür.

Kerâmet konusunda gelince, bu tavır da Ganiyy-i Muhtefî'nin kâmil bir mürebbi' oluşunun en önemli kanıtlarından birisidir. Çünkü gerçek mürebbîler kerâmet ve mu'cizât peşinden koşmaz, bunları kendilerine de izâfe etmez ve ettirmezler. Çünkü onların işleri kerâmet ve mu'cizâtla değil ilimledir. Onların tavrı ancak Hazret-i Peygamber'in "*Ene beşerün*" (Ben ancak bir beşerim) edebi olabilir. Tasavvufî literatürde kerâmet *Evliyânın hayzı* olarak tanımlanır. Kâmil insânlar kerâmetten ve mu'cizâttan kaçınırlar ve bunu *kulluğu unutturan bir gösteriş* olarak kabûl ederler.

Çünkü kerâmetin zuhûru bir dâvâ sâhibi olmayı gerektirir. Hâlbuki kâmiller dâvâ sâhibi değillerdir. Kendilerinden, kendi ihtiyarlarının dışında *Cenâb-ı Hakk*'ın lûtf-u keremi ile bir kerâmet zuhur eder de bunun farkına varırlarsa *tövbe-i istiğfar* ederler ve *boy abdesti* alırlar. Kâmil mürebbi'ler için kerâmet ancak; tâliblerin yeteneklerini keşfetmeleri ve pas tutmuş olan kalplerini altına, kapkara nefislerini de *Rûh*'a dönüştürmeleri olabilir.

Ganiyy-i Muhtefî, 7. beyitte Ganiyy-i Muhtefî sûretinde insânın hayâline hükmeden "Ganiyy" tecellîsine, bakıp da aldanılmaması ve bu sûrete bir varlık atfedilmemesi gerektiğini îkaz etmekte ve iğreti/geçici/emanet/âriyet olan bu sûretin kendisine ait olmadığını, kendisinin ancak bir hiç olduğunu beyân etmektedir. 8. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî zâhirinin, aslında, *Rabb*'ın bir tuzağı olduğunu, gerçekte zâtının da bulunmadığını ama hüviyyetinin irfân sâhibi, mârifete kavuşmuş, bilgili kimseler için apaçık olduğunu söylemektedir.

9-10. beyitler *Tevhîd-i Zât*'ı zevk etmiş ve *Fenâfillâh*'a ulaşmış bir insânın başdöndürücü hayretini dile getirmekte ve yaşanmış bu hâli kelime kalıplarına Ganiyy-i Muhtefî ancak bu kadar sığdırabilmekte/dökebilmektedir. Öyle bir hiçlik ki, hem bütün Mükevvenât'ın içinde dürüldüğünü hissedeceksin, hem de varlığının olmadığını idrâk edeceksin. İşte bu hiçlik, *Kenz-i Mahfi*'de yâni "*Ahadiyyet mertebesinde gizli bir hazîne olarak bulunan Cenâb-ı Hakk'ın ebediyyen bilinemeyecek Zât'ında (Amâ' hâlinde) olan bir hiçliktir.*" Böyle bir makâmı idrâk eden kişinin söyleyecek tek sözü vardır: O da; Allâh'ın yüceliğini, büyüklüğünü, eşsizliğini dile getirmeyi ifâde eden *Tekbîr* yâni "*Allâh en büyüktür*" sözüdür. Çünkü insanoğlunun bilgi dağarcığında *Yaratıcı Kudret*'i hakkıyla vasfedecek başka bir kelime mevcûd değildir. Hz. *Peygamber* (SAV) bile bir yakarışında şunu itiraf etmiştir: "*Sen ancak kendini senâ ettiğin gibisin*".

XII. Dersin Kıssadan Hissesi

Tevhîd-i Zât mertebesini zevk eden dervişin ahvâlini beyân eden bu derste bu mertebenin bâlâsına çıkmış bir kimsenin sarhoşluğuna tanık olmaktayız. Ganiyy-i Muhtefî bu nefesinde bu mertebenin kendisine bahşettiği cezbeyi gâyet açık bir şekilde yansıtmakta ve fiiller ve sıfatlar yönünden olduğu kadar kimliği yönünden de hiçbir dâvâsı kalmamış olduğuna dikkati çekmektedir. Hiçliğinin yâni fakrının idrâkinin kendisini niçin zengin ve Ganiyy kılmakta olduğunu da bu münâsebetle anlıyoruz.

* * *

XIII. DERS:

Kim ki Tevhîdi Zât'ı bir kere eder idrâk,
Bu avâlim kendine artık olamaz zerrâk.

"**Lâ mevcûde illâ Hû**" mazharı olan bir er,
Tevhîd-i Zât'ın dahi Sırrü-s Sır'ına erer.

"Ka'b-ı Kavseyn"de uruc kavsı böyle tam olur;
Mürîd nereye dönse orada **Hak**'kı bulur.

Tevhîd-i Zât idrâki, bil ki iki türlüdür;
Her türünden füyûzat akmakta güldür güldür.

Birinde kalben tadar Vahdet'in ezvâkını;
Diğeriye Mi'râc'dır: Şeksiz tanır **Hak**'kını.

Bu makâmda a'râz da zâtlar da **Hak**'kın ancak;
Aslen hiç olan mürîd burada **Hayy** olacak.

Âb-ı Hayât işte bu! Ölümsüz, içen bundan!
Bu makâmdan dönenler artık handan, câvidan.

Ne mutlu, tamâm oldu "Fenâ Mertebeleri"
"Bekabillâh"a koşar artık **Allah**'ın eri.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Avâlim: Alemler, varlıklar.

Zerrâk: İki yüzlü, aldatıcı.

Sırrü-s Sırr: Allâh tarafından bilenen gerçeklerin özü.

Ka'b-ı Kavseyn: (1) Hz. Peygamber'in Mi'râc gecesi Allâh'a çok yaklaştığını anlatan bir ifâde. Bu terim Necm Sûresi'nin 9. âyetindeki "*fekâne kâbe kavseyni ev ednâ*" (İki yay kadar, yahut daha yakın oldu) ifâdelerinden alınmıştır; (2) Hakk ile bir olma, Hakk'a kavuşma.

Uruc: Yukarı çıkma, yükselme, ağma.

Kavs: Yay.

Füyûzat: Manevî ilim, irfân.

Güldür güldür: Bol, fazla.

Ezvâk: Tatlar, zevkler, neşeler, hazlar, lezzetler.

Âb-ı Hayat: İçeni ölümsüz kılan su.

Handan: Gülen, sevinçli.

Câvidan: Dâimî kalacak olan, sonsuz, ebedî.

Bekâbillâh: Hakk'ın varlığıyla var olmak.

XIII. DERSİN YORUMU:

1-3. Beyitler:

Kim ki Tevhîdi Zât'ı bir kere eder idrâk,
Bu avâlim kendine artık olamaz zerrâk.

"**Lâ mevcûde illâ Hû**" mazharı olan bir er,
Tevhîd-i Zât'ın dahi Sirrû-s Sır'rına erer.

"Ka'b-ı Kavseyn"de uruc kavsi böyle tam olur;
Mürîd nereye dönse orada **Hak**'kı bulur.

Daha önce de ifâde ettiğimiz gibi *Tevhîd-i Zât* mertebesi *Fenâ* mertebelerinin sonuncusudur ve buraya gelen kişi *ölmeden evvel ölmenin zevkine varmış*, kendi *mülkü zannettiği ef'âl, sıfat ve zât'ı* Hakk'a teslim ederek "*Hiç*" olduğunu anlamıştır. *Tevhîd-i Zât*, nefsâniyetin bittiği rûhaniyyetin başladığı, kesâfetin yerini letâfete bıraktığı bir makâmdır. Ve bu makâm; Hz. Peygamber'in (SAV): "*Hepiniz uykudasınız, ölünce uyanacaksınız*" dediği yâni *uykunun/rüyânın* sona erip *uyanıklığın* devreye girdiği bir makâmdır. İşte Ganiyy-i Muhtefî, 1-2. beyitlerde, sözünü ettiğimiz bu *uyanıklığa* dikkatimizi çekiyor ve *Tevhîd-i Zât'ı* bir kere idrâk eden kişi için varlığın perdeleyici/aldatıcı/ ikiyüzlü görüntüsünün kaybolduğunu, onun yerini artık "*O'ndan başka hiçbir varlık yoktur*" zevkinin aldığını söylüyor.

3. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, irfânî literatürde önemli bir metafor olarak kullanılan *Kavis* örneğini veriyor ve *Uruc Kavsi/YükselişYayı*'nın *Kâbe Kavseyn*'de bir anlamda "*Fenâ-i Zât*"ta tamam olduğunu bildiriyor. Böylece hakikat yolculuğunun bu ilk kavsi bitirilmiş, bunu gerçekleştiren kişi de nereye dönerse dönsün "*Lâ/yokluk/Hiçlik/Fenâ*" aynasında *Hakk'ı* teşhis ve idrâk edenlerden olmuştur.

Kâbe Kavseyn, ok atılırken yayın elle tutulan ortasıyla, sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafeyi ifâde eden bir terkipdir. Bu terim, *Necm Suresi*'nin 8-9. âyetlerinde geçen "*Fekâne kâbe kavseyni ev ednâ*" (iki yay aralığı kadar, yahut daha yakın oldu) ifâdelerinden alınmıştır ve, sufî terminolojide, *Mi'râc* olayında Allâh ile Peygamberimiz arasındaki yakınlığın delili olarak kullanılmaktadır.

4-8. Beyitler:

Tevhîd-i Zât idrâki, bil ki iki türüdür;
Her türünden füyûzat akmakta güldür güldür.

Birinde kalben tadar Vahdet'in ezvâkını;
Diğeriye Mi'râc'dır: şeksiz tanır **Hak**'kını.

Bu makâmda a'râz da zâtlar da **Hak**'kın ancak;
Aslen hiç olan mürîd burada **Hayy** olacak.

Âb-ı Hayât işte bu! Ölümsüz, içen bundan!
Bu makâmdan dönenler artık handan, câvidan.

Ne mutlu, tamâm oldu "Fenâ Mertebeleri"
"Bekabillâh"a koşar artık **Allah**'ın eri.

Ganiyy-i Muhtefî, 4-5. beyitlerde *Tevhîd-i Zât*'ı algılamamanın/zevk etmenin iki yolu olduğunu belirtmekte ve bunlardan birini "*Tevhîd'in neşesini kalben, yâni ilme-l yâkîn olarak kendi cehdi ve iktisâbıyla tatmak*", diğeri ise "*kulun,cehdinden ve iktisâbından bağımsız olarak Cenâb-ı Hakk'ın hûzuruna dâvet ve kabûl edilmesi*" demek olan *Mi'râc* olayı olarak açıklamaktadır. Daha sonra da *Tevhîd'i Zât*'ı idrâkin; ister *nefse ve cehle karşı cihâdla* , isterse *manevî bir şölen tecrübesi ile (yâni Mi'râc aracılığıyla) Hakk'ı ânî bir tanıma mazharı*" ile gerçekleşsin, bu yolların her ikisinden de tâliblere kesilmeyen, gürül gürül akan bir hakikat ve mârifet ilminin bulunduğunu ilâve etmektedir.

6-7. beyitlerde Ganiyy-i Muhtefî, bu ilmi bir *Âb-ı Hayat*'a yâni içeni ölümsüz kılan bir suya benzetmekte ve bu zevki tadanların Cenâb-ı Hakk'ın Hayy isminin mazharı olarak artık ebedî sürecek bir mutluluğa/sevince kavuştuklarını müjdelemektedir. Çünkü onlar *birinci sûr'un üflenmesi* ile *Tevhîd-i Zât*'ta fenâ bulmuş, kıyâmeti yaşamış, ölümü tatmışlardı. Şimdi ise onlar için yeni bir hayat başlamakta, *Hakk* bu cesetlere *Hayy* isminin hürmetine dirilik bahşetmektedir. Böylece *Fenâ Mertebeleri* tamam olmuş, *ikinci sûr'la* birlikte *Bekâ Mertebeleri* başlamıştır. Aynı zamanda bu mertebeler ikinci kavis olan *Nuzûl/İniş Kavsi*'ne işâret etmektedir.

XIII. Dersin Kıssadan Hissesi

Tevhîd-i Zât neş'esini zevk ve hazm eden biri için artık bu Mukevvenât'ın in-sanoğluna mekri (hiylesi) kalmaz. Nereye dönse muhâtabı Hakk'dır. Her ân Hakk'ın huzûrunda bulunmanın kendisine bahşettiği Üstün Edeb'le hareket eder.

* * *

XIV. DERS

MAKÂM-I CEM

Cem'e vâsıl olanın garip olur ahvâli;
Hakk'dır burada zâhir; halksa bulur zevâli.

Hakk'ın **Zât**'ıyla, mürîd, giyinmekte bir libas;
Beşeriyeti olur zâhirî bir iktibas.

Cem makâmında mürîd **Hakk**'ın **Zât**'ıyla mevcûd;
Bu idrâk ile **Hakk**'a **Hakk** ile eder sücûd.

Hakk ile **Hakk** olmuştur; edilmez artık tadrîl;
Ârif için ahvâli yalnızca **Hakk**'a delîl.

Sırr'ıyla parıldayan apâşikâr bir mâhdır;
"**Fe eynemâ tüvellû, fe semme vechullâh**"dır.

Bu makâmda mürîde cümle halk bâtın olur;
Nereye dönersen dön, eşyâ mir'âtın olur.

Bütün zâhirî esbâb ifnâ olur gözünde;
Sebebü-I Esbâb ile fâil olur ve zinde.

Hiç bir çile, meşakkat döndürmez O'nu **Hakk**'dan;
Helâl eder hakkını herkese, bil ki, sıdkan.

Hakk'ın **Kelime**'sidir; evsâfı **Rûhullâh**'dır;
Eğer temyîz edersen, ne emîn bir penâhdır!

Bu makâmda çözüdür İsrâ'nın tüm esrârı;
Olur zîrâ, **Sırrü-s Sır**, **Rûh**'un aslî makarrı.

Nasıl olursa namaz mü'minlerin Mi'râcı,
Oruç da bu makâmın remzidir ve sirâcı.

Mahzâ **Rahmet** olmakta **Cem**'i zevk eden mürîd;
Kılmaktadır bu makâm **İnsân**'ı aslî, ferîd.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Makâm-ı Cem: Tevhîd Mertebeleri'nin dördüncüsü ve Bekâ Mertebeleri'nin ilkidir.

Zevâl: (1) Yerinden ayrılıp gitme; (2) Sona erme, yok olma; (3) Güneş'in batımına yaklaşması.

Mürîd: Bir mürşide bağlı olan kimse.

Libâs: Elbise.

Beşeriyet: Beşer olma niteliklerinin tümü.

İktibâs: Ödünç alma.

Sücûd: Secde etme.

Tadlîl: Doğru yoldan çıkarma, azdırma, ayartma.

Defîl: (1) Yol gösteren, kılavuz; (2) Şâhit, belge, tanık.

Mâh: Ay.

Fe eynemâ tüvellû, fe semme vehullah: "Nereye dönerseniz dönün, Al-lâh'ın yüzü oradadır" (Bakara/115)

Esbâb: Sebepler.

İfnâ: Yok olma, kaybolma.

Sebebü-l Esbâb: (1) Sebeplerin sebebi; (2) Allâh.

Zinde: (1) Diri, yaşayan, canlı; (2) Dinç, sağlam, güçlü, kuvvetli.

Meşakkat: Zorluk.

Sıdkan: Doğrulukla, içtenlikle, gönül hoşluğu ile, samimiyetle, hâlis niyetle, yürek temizliği ile.

Kelime: (1) İnsân-ı Kâmil, bir bütün olarak İlâhî kemâli kendi varlığında gerçekleştiren insân; (2) Bütün peygamberlerin ve velîlerin hakikatlerine özellikle Hz. Peygamber'in hakikatine (Hakikat-ı Muhammediye) "*kelime*" denir; (3) Allâh'ın "*Kün/Ol*" emrine işârettir. Allâh, bir şeye "*Kün/Ol*" deyince o şey olur. İşte buradaki "*Kün/Ol*" kelimesi yaratma vasıtasıdır; (4) Külli irâdenin sûreti ve yaratma aracı olan "*kün*".

Rûhullah: Allâh'ın rûhu. Cenâb-ı Hakk Kur'ân'da: "*Muhakkak ki Biz emâneti göklere, arza ve dağlara sunduk. Onu yüklenmekden kaçındılar. Onu insân yükledi...*" (Azhâb/72), ve "*Onu (Âdem'i) bir sûretle sûretlendirip de içine Rûh'umdan üfürdüğümde derhâl ona secde edin!*" (Sâd/72) demektedir. Buna göre insânın kabûl ettiği emânet Allâh'ın Rûh'undan başka bir şey değildir. Allâh'ın Rûh'u bütün Mükavvenât'ta yalnızca insânda bulunmaktadır. Bunun içindir ki insân *Eşrefü-l Mahlûkât*'tır (*Yaratılmışların en şerefli sidir*). Ancak beşer düzeyindeki insân taşımakta olduğu bu *İlâhî Emânet*'in idrâkinde değildir. Bu idrâk ancak nefsini tezkiye ederek açık şirklerden arınan ve korunan ve akabinde de Tevhîd Mertebelerini yaşayarak

gizli şirklerden arınan ve korunan İnsân-ı Kâmiller'de yeşermektedir. İşte yüklendiği İlâhî Emânet'in mâhiyetinin, kadrinin ve sorumluluğunun bilincini kazanmış olan bu kâmil Ârifler'e Rûhullâh denir.

Penâh: Sığınacak yer.

Makarr: Karar edilen, durulan yer, merkez.

Sirâc: Işık, kandil, mum.

Ferîd: Tek, eşsiz, eşi olmayan, kıyas kabul etmez, üstün, ölçüsüz.

XIV. DERSİN YORUMU

1-5. beyitler:

Cem'e vâsıl olanın garip olur ahvâli;
Hakk'dır burada zâhir; halksa bulur zevâli.

Hakk'ın **Zât**'ıyla, mürîd, giyinmekte bir libas;
Beşeriyeti olur zâhirî bir iktibas.

Cem makâmında mürîd **Hakk**'ın **Zât**'ıyla mevcûd;
Bu idrâk ile **Hakk**'a **Hakk** ile eder sücûd.

Hakk ile **Hakk** olmuştur; edilmez artık tadrîl;
Ârif için ahvâli yalnızca **Hakk**'a delîl.

Sırr'ıyla parıldayan apâşikâr bir mâhdır;
"**Fe eynemâ tüvellû, fe semme vechullah**"dır.

Tevhîd Mertebeleri'nin dördüncüsü *Cem Makâmı*'dır ve aynı zamanda bu makâm "*Bekâ Mertebeleri*"nin de başlangıcıdır. Bekâ, *ölümsüzlük* demektir ve Allâh'ın *El- Bâkî* yâni "*Her şeyin sonu gelip çattığında var olmaya devâm eden yegâne Zât*" ismine işâret eder. *Bekâbillâh* ise *nefsiyle ölü, Hakk ile diri* olmak demektir. Çünkü *ölmeden önce ölmek* sûretiyle bu makâma gelmiş olan kişiye *İkinci Sûr*'un üflenilmesi ile *Hayy/Hayat* bahşedilmiş, *Lâ*'dan *illâ*'ya geçilmiştir. Artık Allâh'a seyir bitmiş, Allâh'dan ve Allâh ile seyir başlamıştır. Bu makâmda *Hakk zâhir, halk bâtın* olmuştur. Bu makâma Hz. Peygamber (SAV)'in: "*Kulunun lisânından söyleyen, işiten ve şükreden Allâh'tır*" hadîsi delil olarak gösterilir.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, 1. beyitten itibâren *Cem Makâmı*'nı anlatmaya başlamakta ve bu makâma ulaşan kişinin durumunun şaşılacak, bambaşka özellikler sergilediğini söylemektedir. Şüphesiz *garip* sözcüğü ile ifâde edilen bu durumu dışarıdan bakan bir göz olarak anlamamız mümkün değildir. Vurgulanan tek şey vardır o da: Bu makâmda *Hakk'ın zâhir; halkın ise bâtın olduğu* gerçeğidir. Acaba bu ne anlama gelmektedir?

Bu sorunun cevabı Ganiyy-i Muhtefî tarafından 2. beyitte açıklanmaktadır. Hakîkate talip olan kişi *Fenâ Mertebeleri*'nde de anlatıldığı gibi *fiillerinden, sıfatlarından ve zâtından* soyunmuş ve çıplak olarak bu makâma gelmişti. Şimdi ise Hakk, *Zât*'ıyla bu kişiye yeni bir *elbise/libâs* vermiştir ve böylelikle bu kişinin beşeriyeti, insanî yönü yalnızca iğreti bir görüntüye dönüşmüştür. Daha net bir ifâde ile kul, "*Hakk'ın rengine*" (*Sıbgatullâh'a*) bürünmüştür. Bu mertebede kuldan söyleyen *Hakk*'tır.

3. beyitte Ganiyy-i Muhtefî; nefsiyle değil, *Hakk'ın Zâtı* ile var olan hakîkat yolcusunun, bu gerçeği idrâk etmesiyle *Hakk'a Hakk ile secde ettiğini* anlatmaktadır. *Tevhîd-i Zât*'a kadar yâni *Uruc Kavsi* boyunca kişi daha yolun başında olduğundan her işin, her sıfatın ve her varlığın *Hakk'tan* ayrı olduğunun zannı içerisindeydi. Ama sonradan *Nüzûl/İniş Kavsi*'nin başlangıcını teşkil eden *Cem Makâmı*'nda "*Hayy nefesinin*" etkisiyle kendisinde uyanmaya başlayan yeni bir akıl (*Akl-ı Meâd*) ile her şeyin *Hakk'ın Zât*'ı ile kâim olduğunu, *Hakk'tan* gelip *Hakk'a* gittiğini ve hattâ kendi *Zât*'ının *Hakk'ın Zât*'ından farklı olmadığını idrâk etmiştir. İşte bu makâmda kişinin secdesi artık "*Hakk'tan Hakk'a*" dönüşmüştür. Çünkü burada yalnız *Hakk* vardır; secde eden de, edilen de aynı hakîkate toplanmışlardır. Bu tıpkı *Güneş*'in tam tepede olup, *gölgeyi yok* ettiği an veyâ saat on ikiyi gösterdiğinde "*akreple yelkovanın birbiri üzerinde olduğu için görünenin yelkovan mı, yoksa akrep mi*" olduğunun anlaşılabilmesi gibidir. Halk, *Hakk'ın* bâtınında kaybolmuştur. *Kâbe*'nin içinde her yer kiblelidir.

4. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, "*Hakk ile Hakk olan*" kişinin artık hâlinin değiştirilemeyeceğini vurgulayarak, irfân sâhibi olan kişiden açığa çıkan özelliklerin yalnızca *Hakk*'ı gösterip, belgelediğini, O'nu işâret ettiğini ilâve etmektedir. O, bu durumu ile *Hakk'ın Güneşi*'ni yansıtan bir *Ay* olmuştur. Bu nedenle nereye dönerse dönsün, Onun nûrlu yüzünde/vechinde hep *Hakk'ın Nûru* görünmektedir. O; doğu-suyla-batısıyla, zâhiriyle-bâtınıyla, rûhuyla-bedeniyle *Hakk*'ı izhâr etmektedir.

6-12. Beyitler:

Bu makâmda mürîde cümle halk bân olur;
Nereye dönersen dön, eşyâ mir'âtın olur.

Bütün zâhirî esbâb ifnâ olur gözünde;
Sebebü-I Esbâb ile fâil olur ve zinde.

Hiç bir çile, meşakkat döndürmez O'nu **Hakk**'dan;
Helâl eder hakkını herkese, bil ki, sıdkan.

Hakk'kın **Kelime**'sidir; evsâfı **Rûhullâh**'dır;
Eğer temyîz edersen, ne emîn bir penâhdır!

Bu makâmda çözümler İsrâ'nın tüm esrârı;
Olur zîrâ, **Sırrü-s Sırr**, **Rûh**'un aslî makarrı.

Nasıl olursa namaz mü'minlerin Mi'râcı,
Oruç da bu makâmın remzidir ve sirâcı.

Mahzâ **Rahmet** olmakta **Cem**'i zevk eden mürâd;
Kılmaktadır bu makâm **İnsân**'ı aslî, ferîd.

6-7. beyitlerde Ganiyy-i Muhtefî, *Makâm-ı Cem*'de bulunan kişinin idrâkinde tüm halkın silinip "*bâtın*" olduğunu ve bu kişinin nereye dönerse dönsün eşyânın/varlığın aynasından yalnızca *Hakk*'ı gördüğünü söylemektedir. Böyle bir kişinin gözünde artık tüm dış sebepler yok olmuş, sebepler perdesinin gizlediği/sakladığı *Hakk* güçlü bir şekilde tek *fâil* (*işi yapan*) olarak ortaya çıkmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi perdenin ardındaki *Zât*'ın kendini göstermesi ile "*Karagöz Perdesi*"nin önündeki sahne ve oyuncular kaybolmuşlardır. Kur'ân'ın ifâdesi ile söylersek: "*Hakk gelmiş, bâtul zâil (sona erme) olmuştur.*" (İsra/81)

İrfânî düşüncede *Makâm-ı Cem* "*Gece*" ile sembolize edilir. Çünkü gecenin karanlığında eşyânın nakışları silinmiş, el ayak çekilmiş, çokluk/kesret yerini *Vahdet*'e (Birlik) bırakmıştır. İnsân rûhunun erdirici ve öldürücü hamlelerine gecelerin kaynaklık yaptığı bilinen bir gerçekliktir. Gecede *Hakk* zâhir, halk bâtındır. Belki de gece namazlarındaki okuyuşun *-gündüz namazlarının aksine-* sesli yapılması *Hakk*'ın insânda zâhir olmasıyla yakından ilgilidir.

"*Makâm-ı Cem*"e, Kur'ân'da üzerine yemin edilen "*İncir*"in de işâret ettiğini söyleyenler olmuştur.(Tîn/1) İçinden binlerce çekirdek olmasına rağmen incirin tek oluşu böyle bir benzetmeye (tekâbüle) zemin hazırlamış olabilir. O içteki çekirdeklerin her biri birer incir ağacı (*halk*) kapasitesinde olduğu halde, tek incirin (*Hakk*) içinde kalmıştır. Yâni *Hakk* zâhir, halk bâtın durumdadır.

Ganiyy-i Muhtefî, 8. beyitte hiçbir çile ve zorluğun *Makâm-ı Cem*'i idrâk etmiş bir kişiyi *Hakk*'tan döndüremeyeceğini kesin bir dille vurgulamaktadır. Çünkü *Cem* Mertebesi "*Hakikat*" mertebesidir ve bu mertebede eksiklik, yanlışlık, çirkinlik yoktur. Her şey yerli yerindedir ve *Hakk* ile *Hakk* üzeredir. Böyle bir zevki tadan kişide "*Hoştur bana senden gelen*" düşüncesi hâkimdir. Bu nedenle kimseye kızmaz, kırılmaz, darılmaz, her şeyi "*mahzâ hayır*" olarak değerlendirir ve herkese hakkını helâl eder/bağışlar. *Kimi kime şikâyet edecektir?* Ve bunu yaparken de hakîkate vâkıf olmanın içtenliği, doğruluğu, gönül hoşluğu ile yapar.

Makâm-ı Cem'de bulunan kişiyi Ganiyy-i Muhtefî, 9. beyitte "*Hakk'ın Kelimesi*" olarak nitelendirmekte ve sıfatını da "*Rûhullah*" olarak vermektedir. Sonra da toplum içinde kendini *sırlayan/eriten* bu kişileri teşhis etmenin zorluğuna dikkat çekerek eğer bulunabilirlerse bu insânların yanlarının "*beled-il emîn*" (Tîn/3) gibi en güvenilir yer olduğunu bildirmektedir. Çünkü onlar "*Rahman'ın Nefesi*"nin taşıyıcıları ve nefislerini "*Meryem*" kılmış tâliplerin İsâ'nın zuhûruna yol açacak olan mânevî dölleyici rahmet elçileridir.

10. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, "*Makâm-ı Cem*" ile "*Hz. İsâ*" arasında bir özdeşlik kurmakta ve *Hz. İsâ*'nın bilinmezliğinin tüm ayrıntılarının bu makâmda çö-

zöldüğünü/aydınlandığını, bu nedenle de *Cem Makâmı*'nın gizlilerin gizlisi olan "*Rûh*"un özel yeri olduğunu söylemektedir.

Kur'ân, Hz. İsa'dan bahsederken onu bazen "*kelimetin minallâh*" / "*Allâh'dan bir Kelime*" (Âl-i İmrân/39) bazen de "*kelimetuhû*" / "*O'nun Kelimesi*" (Nisâ/171) olarak vasıflandırır. "*Kelime*" ifâdesi Kur'ân'da çoğunlukla "*Allâh'ın İrâdesi*"nin bir *tezâhürü/yansıması/tecellîsi* olarak kullanılır. Bu tanımlama, Hz. İsa'nın *nefsini* yalnızca dünyevî ihtiyaçlarını minimum seviyede karşılayacak bir noktaya indirdiğini ve "*Rûhâniyet*"ini tam anlamı ile açığa çıkardığına işâret etmektedir. Böylece Hz. İsa, Allâh'ın irâdesinin bir başka deyişle "*Kün/Ol*" emrinin/kelimesinin "*ete kemiğe bürünmüş*" şekli olmuştur. Ona "*Rûhullah*" denmesinin bir nedeni de budur. Çünkü O, Allâh'ın *rûhunu/diriliğini* taşımaktadır ve *hayat soluğu/nefesi* onun varlığıyla âleme yayılmaktadır. Kur'ân Hz. İsa'nın bu özelliklerini şöyle vermektedir:

"Gerçekten de ben size Rabbinizden bir âyet getirdim. Ben size çamurdan kuş sûreti gibi bir şey yapar ve sonra ona üflerim de Allâh'ın izniyle derhâl bir kuş olur. Allâh'ın izniyle anadan doğma körü ve cüzzamlıyı iyi eder, ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsanız size haber veririm. Eğer inananlardansanız bunlarda sizin için bir ibret vardır. (Âl-i İmrân/49)

Ganiyy-i Muhtefî, "*İsa'nın tüm esrârı*" derken Hz. İsa'nın tavrının (*Tavr-ı İseviye*) Makâm-ı Cem'de bulunan kişiye yaşatıldığına dikkat çekmektedir. Bundan da anlıyoruz ki, *Makâm-ı Cem*; kişinin kendisini, "*Allâh'ın Kelimesi*" veya "*Rûhullah*" olarak idrâk ettiği bir makâmdır. Bu makâmda olanlar tıpkı Hz. İsa'da olduğu gibi "*nefis balçığına*" batmış insânları "*Rûhun Güneşi*"ne döndürebilir, "*ölü/kadavra varlığına*" bürünmüşleri yeniden diriltebilir, nefsen hasta ve hakîkate karşı kör olanları tekrar ışığa/sağlığa kavuşturabilirler.

11. beyite Ganiyy-i Muhtefî, Hz. Peygamber (SAV)'in: "*Namaz mü'minin Mi'râcıdır*" hadîsine atıfta bulunarak başlıyor ve namaz nasıl Mi'râc'ın sembolü/işâreti ise orucun da *Makâm-ı Cem*'in delili/sembolü ve ışığı olduğunun önemle altını çiziyor. Daha önce kişinin *Tevhîd-i Zât*'a kadar olan *Fenâ Mertebeleri* yolculuğunun *Uruç Kavsi* olduğunu söylemiştik. Buna *Mi'rac Kavsi* adını da verebiliriz; çünkü bu makâmlar *idrâk/terakki/yükselme* makâmlarıdır. Kişinin de namazda Allâh'a en yakın olduğu yer *secde* yeridir. Çünkü bu yere kadar kişi *kıyam*'da başlayan *rükû* ile devam eden ve *secde* ile noktalanmış eylemlerinde gittikçe küçülerek hiçliğini gösterir ve varlığını yok ederek *Rabb*'a iade eder. Tıpkı ef'âlini, sıfatını ve zât'ını *Hakk*'a vererek *Mi'râc*'ını gerçekleştiren sâlik gibi.

Mi'râc'ta *Cenâb-ı Hakk* harîmine kabul ettiği kulunu *Güzel İsimleri*'nin (*Esma'ül Hüsnâ*) tecellîlerine mazhar kılar ve onlarla güçlendirir. İşte *Makâm-ı Cem* kişinin ulvî yeteneklerle, kudret ve tasarruf yetkisi ile donatıldığı bir makâmdır. Bundan sonra kişi *Bekâ Mertebeleri*'ni oluşturan *Nüzûl/İniş Kavsi* ile yeniden bu âleme döndürülür. Artık bu kişinin *orucu* başlamıştır. Şüphesiz bu oruç, yeme ve içmeyi terk etmek anlamına gelen bilinen oruç değildir.

Bu oruç, Allâh'ın kuluna *Mi'râc*'ta verdiği "*kudret, himmet ve tasarruf yetkisini*" edeben saklama/ göstermemel/izhâr etmeme orucudur. Başka bir deyişle *tasarruf fakîri* orucudur. Çünkü *Bekâ* bilincine erişen kişiler *muazzam bir rûhânî kudretle ve Varlık hakkında da en yüce bilgilerle donatılmış* olmalarına rağmen kendilerini sürekli sırlarlar. Çünkü onlar *Sultânî İrâde*'ye tabîdirler ve edindikleri *Mârifet* onları kendi hür seçimleri ile tasarruf yetkisini kullanmalarına mânîdir. Eğer kullanmaları yönünde ilâhî bir işâret alırlarsa bunu da dışarıya belli etmeden özel bir yolla gerçekleştirirler.

Ganiyy-i Muhtefî, *Makâm-ı Cem* nefesi'nin 12. ve son beytinde; bu makâmı zevk eden kişinin âleme yalnızca *Rahmet* olduğunu ve yine bu makâmın insânı eşsiz/ üstün kıldığını söylemektedir. Zâten "*Âlemlere rahmet olarak gönderilen*" bir Peygamber'in ilminden nasıblenen bir kişinin de çevresine rahmet kaynağı olmasından başka bir seçeneği yoktur.

XIV. Dersin Kıssadan Hissesi

Cem makâmını kazanan sâlikin beşeriyeti zâhirî bir iktisâb olur. Bu görüntünün setrettiği ise Hakk'ın Zât'ıdır. Sâlik artık Hakk'ın Zât'ıyla mevcûddur. Anlayana onun bu ahvâli yalnızca Hakk'a delîl olur.

* * *

XV. DERS

MAKÂM-I HAZRETÜ-L CEM

Hazretü-l Cem makâmı ekmele-ş Şeriat'dır;
Sâlikde **Hakk** sırlıdır, halkdır ortada sâdır.

Esmâ'ü-l İlâhî'dir tulû eden her yerde;
Bu idrâk ile sâlik, merhem olur her derde.

"Esmâ' ile tasarruf" bu makâmda verilir;
Esmâ' ilmiyle, bil ki, ölü bile dirilir.

Eşyâ ilmi Esmâ'ya rabt olur kemâliyle;
Esmâ'yla fehm olunur her bir zâhir hiyle.

Hakk, âleme etmekte, Esmâ'sıyla tecellî.
Bunun fehmiyle doğar, bil ki, Hikmet-i âlî.

Hakk'a ulaşan iptir her bir Esmâ'ü-l Hüsnâ;
Ancak bu idrâk ile olur beşer müstesnâ.

"Tecellî" bir fiildir; anlamı: "zâhir olmak";
"Mazhar": "zuhûrun yeri"; "tulû" etmek"se: "doğmak".

Nebî için halkoldu bilumûm arz-u semâ.
Muhammed'dir, biliniz, "**Mazhar-ı Küll-i Esmâ**";

Ey ihvânım! Tatalım, bu ipin bir ucundan.
Seyredelim **Allâh**'a, ilm-el yakîn ve handân.

Şühûd-ı mânevîyi zordur sıgdırmak lâfa;
Misaller ilâc olur idrâkteki zaafa:

Güneşin nûru tektir ama renkler muhtelif;
"Bir"den böyle çıkar "çok", ikisi müteellif!

Âlemdeki eşyâya vurunca **Zât**'ın **Nûr**'u,
Elvân-ı ilâhîdir Esmâ' diye zuhûru.

"Newton Çarkı"nda dahi kesret Vahdet'e döner;
İfnâ olur yedi renk, hepsi beyazda söner.

Şu çay dolu bardağa atfediniz bir nazar!
Bakalım bu Hikmet'de bunun için ne yazar?

Bardak: kavâ, müşekkel, içindeki bir rızık;
Pırıl pırıl parlıyor, kimlere olmuş azık!

Bu, görünen bir kaptır; **Zâhir** ismine muzaf;

Tasarımcı ve işçi **Bâtın**'ında muvazzaf.

Güzel bir şekil verir tasarımcı bu kaba;
Bedî' ism-i şerifi mühür vurur bu tab'a.

Şeklin tahakkukunda **Musavvir**'dir iş gören;
Câmi'dir ham maddeyi, bir araya getiren.

Bu üretim bir ilme ve mîzâna dayanır;
Âlim ve **Adl** Esmâ'sı olur bunlara sınır.

Bardak, çaydan dolayı, **Rezzâk** ismine mazhar;
Fehmedin! Nasıl, Esmâ', eder kendini izhar?

Nice Esmâ' bilinir **Hakk**'dan çıkarsa izin.
Çayı hıfz eden bardak mazharıdır **Hafiz**'in;

Bardak, ışıltısıyla, tecellîgâh-ı **Nûr**'dur.
Mekanik direnciyle **Kavî** olan da odur.

Hanımlara faydası **Nâfi** isminden gelir;
Lisân-ı hafî ile, bardak, çok sır iletir.

Aslında, **Hayy**'dan çıkan çay yeşil bir nebattır.
Mümit'inse eseri tebdîl-i tabiattır.

Bu tecellî ile çay bir ot olur, kupkuru;
Emrâza şifâ verir çaydaki **Muhyî** nûru.

Bu bardak kırılırsa, eğer böyleyse kader,
Elini kesebilir: **Kahhâr** tecellî eder.

Fehmi geniş olana bardak çok haber verir;
Habîr'in de mazharı olduğunu bildirir.

Bunca hikmet ederse tulû' tek bir bardaktan,
Hakîm tecellîsidir bunun altında yatan.

Çay dolu bir bardakta, nasıl eder tecellî,
Görün, onsekiz Esmâ'! Hepsi idrâken celî!

Nasıl da sırlı kalmış bardakta onca Esmâ'!
Düşün! Hangi Esmâ'yı hâmindir arz-u semâ?

Fehmeden mürîdindir bu keşfin bütün kârı;
Bu sırlılık etmekte izhar ism-i **Settâr**'ı.

Ya İnsân-ı Kâmil'de tecellî nasıl olur?
Biri hâriç tüm Esmâ' İnsân'da zuhur bulur.

Mütekebbir'dir **Allah**; bu yalnız **O**'na mahsus.

Kibir sâhibi olmak beşere yasak husus.

Mazhar-ı Esmâ' olan eşyâ hâl lisânıyla,
Demek, **Hakk'**ı zikreder, **Allâh'**ın ihsânıyla.

Bu da **Vehhâb** isminin olmakta müsemması.
Rahmân'ın cömertliği: hilkatın muammâsı!

Nebî dedi ki: "Yâ **Rabb!** Tanıt bana Eşyâyı,
Âşinâ et Nebî'ne ilmindeki ziyâyı".

Ey ihvânım! Böylece, lütfedildi sizlere,
Lâtîf ismine uygun bu ziyâdan bir katre.

Mezâhir-i Esmâ'nın temyizini de müdrîk
Olaraktan, gayretle, edin tezyîn-i tarîk.

Bilin! Böyle açılır Mi'râc'ınızın yolu,
Muizz'in hürmetine izzet bulanlar, dolu!

Bu henüz bir ilk adım, kemâl-i idrâk için;
Siz, Mürşid'in sunduğu âb-ı hayattan için!

Budur sizi kılacak müdrîk, mümeyyiz, kâmil;
Ve belki de, himmetle, İlm-i Ledün'nü hâmil.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Hazretü-l Cem: Tevhid Mertebelerinin beşincisi, "Bekâ" mertebelerinin i-kincisidir.

Ekmel: En kâmil, mükemmel ve kusursuz olan, en uygun, en eksiksiz.

Ekmelü-ş Şeriat: Dinin eksiksiz uygulandığı yer.

Sâlik: Arapça giren demektir. Manâ olgunluğu elde etmek üzere, tasavvuf yoluna giren kişi.

Sâdır: Ortaya çıkmak.

Esmâ'ü-l İlâhî: Allâh'ın isimleri.

Merhem: Çâre.

Tasarruf: İş görme, sahip olma.

Esmâ' İlmi: Allâh'ın isimleri ile varlığı etkileyecek ilim.

Eşyâ İlmi: Varlık bilgisi.

Rabt: Bağlama, bağlanma, ilişirme.

Hikmet-i âlî: Söz ve işte en iyiyi yakalamak veya olması gerekeni farketmenin en üst/yüksek çizgisi.

Müstesnâ: (1) Özel ayrıcalıklı, ayrı, üstün tutulan; (2) Benzerlerinden baskın; (3) Kural dışı bırakılan.

Arz-u semâ: Yeryüzü ve gökyüzü, tüm evren.

Mazhâr-ı Küll-i Esmâ': (1) Hz. Allâh'ın bütün güzel isimlerinin tecelligâhı; Hz. Muhammed.

İhvân: Aynı tarîkate bağlı olan manevî kardeşler.

Handan: Gülen, sevinçli.

Şühûd-ı Mânevî: Lâtif, soyut manevî gerçekleri görebilme, yaşanan bâtinî tecrübeler.

Müteellif: Uyumlu.

Elvân: Renkler, çeşitler.

İfnâ: Yok olma, kaybolma.

Atfetmek: Bağlamak, yakıştırmak, isnat etmek.

Nazar: Bakma, göz atma.

Kavî: (1) Kuvvetli, güçlü; (2) Güvenilir, sağlam.

Müşekkel: (1) Şekil verilmiş; (2) Gösterişli.

Rızık: (1) Yiyecek içecek şey; (2) Allâh'ın bahşettiği maddî ya da mânevî nîmet.

Azık: Yiyecek.

Muzâf: İzâfe olunmuş, katılmış, bağlanmış.

Muvazzaf: Bir görevle yükümlü kılınmış.

Bedi': Allâh'ın isimlerinden: Yaratışının benzeri olmayan.

İsm-i Şerif: Kutsal, mubârek, şerefli İsim.

Tab: Huy, yaratılış.

Musavvir: Allâh'ın isimlerinden: her şeyi yeni bir sûrete büründürmeğe kâdir olan.

Câmi': Allâh'ın isimlerinden: Farklı şeyleri bir araya toplayarak hikmeti ve ilmiyle yeni şeyler ihdâs eden.

Mîzân: Ölçü, denge.

Âlim: Allâh'ın isimlerinden: ilmi istediğine istediği kadar veren, öğreten.

Adl: Allâh'ın isimlerinden: Adâletin Yaratan'ı ve Sâhibi. Kulu için ezelde neye hükmetmiş ise onu ona eksiksiz olarak veren.

Rezzâk: Allâh'ın isimlerinden: yarattığı her şeyin maddî ve mânevî bütün mukadder rızkını da temin eden.

Hıfz: Saklama.

Hafîz: Allâh'ın isimlerinden: koruyan.

Nûr: Allâh'ın isimlerinden: Nûrun kaynağı olup nûrunu dilediğine dilediği kadar veren.

Nâfi: Allâh'ın isimlerinden: Eşyâyı kullarına faydalı kılan.

Lisân-ı hafî: Gizli dil, hâl ile konuşma, sessiz sözsüz anlatma.

Hayy: Allâh'ın isimlerinden: şartsız diri olan. Diriliği istediğine veren.

Mümît: Allâh'ın isimlerinden: emânet ettiği diriliği geri alan.

Tebdil-i Tabiat: Bir şeyin a'râzının değişmesi.

Emrâz: Hastalıklar.

Şifâ: Hastalıktan kurtulma, iyi olma, sağalma.

Muhyî: Allâh'ın isimlerinden: diriltip hayat veren.

Kahhâr: Allâh'ın isimlerinden: yarattığındaki zâhiri tecellîyi ortadan kaldırarak ezeldaki takdîrine uygun olarak değiştiren.

Habîr: Allâh'ın isimlerinden: herşeyden haberdar olan ve sırların mâhiyetini dilediğine bildiren.

Hakîm: Allâh'ın isimlerinden: Hikmeti takdîrine takaddüm eden.

Celî: Âşikâr, meydanda, belli.

Settâr: Allâh'ın isimlerinden: Zâtını tecellîleriyle örten. Kullarının ayıplarını, kusurlarını, hatâlarını ve günahlarını örtüp gizleyen.

Mütekebbir: Allâh'ın isimlerinden: Ululuğuna ortak etmeyen.

Zikr: Anma. Allâh isimlerinin tekrarlanması.

İhsân: Lûtuf, iyilik, bağış.

Vehhâb: Allâh'ın isimlerinden: Kulların çalışıp kazanmakla elde edemeyeceklerini onlara vermeğe kâdir.

Müsemmâ: Bir ismin delâlet ettiği mânâ.

Rahmân: Allâh'ın isimlerinden: Her şeyin bânında merhametiyle hâzır ve nâzır olan.

Hilkat: Yaratılış.

Muammâ: Gizli ve güç anlaşılır söz.

Âşinâ: Tanıdık.

Ziyâ: Işık, aydınlık.

Lâtif: Allâh'ın isimlerinden: yarattığının gerekli olan ihtiyâçlarını şarta bağlı olmaksızın lütfeden.

Mezâhir-i Esmâ: Allâh'ın İsimlerinin zuhûr ettiği mahaller, tecellîgâhlar.

Müdrîk: İdrâk eden, algılayan.

Tezyîn-i tarîk: Manevî yolu süslemek, güzelleştirmek, donatmak.

Muizz: Allâh'ın isimlerinden: izzetin sâhibi, dilediğini azîz kılan.

Kemâl-i İdrâk: Olgun anlayış, tam kavrayış.

Âb-ı Hayat: İçene ebedî hayat bağışlayan efsânevî su. Ölümsüzlük suyu.

Mümeyyiz: Temyîz eden, seçen, ayıran.

İlm-i Ledün: Hakk'ın katından gelen hakikat bilgisi, Mârifetullâh.

Hâmil: Taşıyıcı, sahip, yüklü.

XV. Dersin Yorumu

1-9. Beyitler:

Hazretü-l Cem makâmı ekmelü-ş Şeriat'dır;
Sâlikde **Hakk** sırlıdır, halkdır ortada sâdir.

Esmâ'ü-l İlahî'dir tulû' eden her yerde;
Bu idrâk ile sâlik, merhem olur her derde.

"Esmâ' ile tasarruf" bu makâmda verilir;
Esmâ' ilmiyle, bil ki, ölü bile dirilir.

Eşyâ ilmi Esmâ'ya rabt olur kemâliyle;
Esmâ'yla fehm olunur her bir zâhirî hiyle.

Hakk, âleme etmekte, Esmâ'sıyla tecellî.
Bunun fehmiyle doğar, bil ki, Hikmet-i âfî.

Hakk'a ulaşan iptir her bir Esmâ'ü-l Hüsnâ;
Ancak bu idrâk ile olur beşer müstesnâ.

"Tecellî" bir fiildir; anlamı: "zâhir olmak";
"Mazhar": "zuhûrun yeri"; "tulû' etmek"se: "doğmak".

Nebî için halkoldu bilumûm arz-u semâ.
Muhammed'dir, biliniz, "**Mazhar-ı Küll-i Esmâ**";

Ey ihvânım! Turalım, bu ipin bir ucundan.
Seyredelim **Allâh**'a, ilm-el yakîn ve handân.

Hazretü'l Cem Makâmı Nüzûl/İniş kavsini oluşturan Bekâ Makâmı'nın ikincisi, Tevhîd Mertebeleri'nin de beşincisidir. Bu makâmda Cem Makâmı'nın aksine "Halk zâhir, Hakk bâtındır". Bu makâmı idrâk eden kişinin sıfatları Hakk'tandır veyâ başka bir deyişle bu kişi Hakk'ın sıfatları ile bâkîdir. Ganiyy-i Muhtefî, 1. beyitte bu makâmı, Şeriat makâmı olarak nitelendirmekte ve "Hakk'ın gizli, halkın ise ortaya çıktığını" söylemektedir. Bundan önce Halk yâni yaratılanlar Hakk'ın ilminde saklanmış "İsimler" durumundaydılar. Şimdi ise bu isimler Hakk'ın bâtınından çıkarak zâhir oldular. Bu makâmda Hakk, kulun kuvvetleri olup, kulun yaşamı, kudreti, işitmesi, görmesi, söylemesi Hakk iledir. Bir kudsî hadîs bu gerçeği şöyle vurgular: "Ben kulumu sevdiğim vakitte, o kulumun kulağındaki işitmesi, gözündeki görmesi,

dilindeki söylemesi, elinde ve ayağındaki gücü ben olurum. Kulum benimle işitir, benimle görür, benimle söyler, benimle tutar ve benimle yürür."

2. beyitte Ganiyy-i Muhtefî, bu makâmda Allâh güzel isimlerinin her yerde parıldayarak kendini gösterdiğini ve bunu zevk ederek anlayan bir kişinin artık her yerde çâre olacak/bulacak bir konuma geldiğini söylemektedir. 3. beyitte ise yine bu makâmda; *Hakk* tarafından kula bir hediye olarak *Esmâ' ile tasarruf* ilminin verildiğini bildirmekte ve bu ilmin *ölüyü bile diriltecek* bir içeriğe sâhip olduğunu vurgulamaktadır. Ganiyy-i Muhtefî'nin bu *ölüyü diriltme* kavramı ile "*bedensel mi yoksa manevî bir diriltmeyi mi?*" kasdettiğini bilmemiz mümkün değildir. Ama gerçek olan şu ki, ne tür olursa olsun böyle bir kudrete insanoğlunun sâhip olması, bu makâmın değerini anlamamız için yeterli nedendir.

Ganiyy-i Muhtefî, 4. beyitte, *Eşyâ İlmi* ile *Esmâ' İlmi*'nin olgun bir şekilde birbirleriyle bütünleştiğini/örtüştüğünü; eşyâ/varlık açısından bakıldığında, eşyânın Allâh güzel isimlerinin tecellî yeri olduğunu, esmâ' açısından baktığımızda ise, esmânın eşyânın bânînini teşkil ettiğini söylemektedir. Öyleyse bütün iş insânın bakışına bağlıdır. Bu nedenle yalnızca varlığın üzerindeki esmâ' elbisesini okumayı bilenler zâhîrin, yâni Şehâdet Âlemi'nin, aldatici/saklayıcı perdesini ortadan kaldırabilirler.

5-6. beyitlerde ise Ganiyy-i Muhtefî; *Hakk*'ın varlığa isimleriyle tecellî ettiğini ve bunu anlamının *eşyânın hakikatini* çözmede kişiye *yüksek/üst/derin* bir vizyon kazandırdığını bildirmektedir. Ve Allâh güzel isimlerinden her birinin *Hakk*'a ulaşan bir ip gibi düşünülmesi gerektiğini ve ancak bu ipe tutunanların insanlığın kemâline ulaşacağını ilave etmektedir.

7. beyit, *Ganiyy-i Muhtefî*'nin, kavramların/kelimelerin yerli yerinde kullanılmasında ne denli hassas olduğunun en güzel örneklerini taşımakta ve gerçek bir *mürebbi*'in nasıl olması gerektiği konusunda bize önemli işâretler vermektedir. Sanki sözlüğe bakarmış gibi, bir fiil/eylem olarak tecellînin *zâhir olmak* yâni *esmâ'lar aracılığı ile Hakk'ın kendini kullarına gösterdiğini* anlıyor, *tulû etmenin* doğmak, *mazhâr*'ın ise *Hakk'ın görüldüğü yer* olduğunu öğreniyoruz.

Bütün bu açıklamaların ne için verildiğini 8. beyitte görüyoruz. Bu beyitte Ganiyy-i Muhtefî, "*Nebî için yaratıldı bütün bu yerler gökler*" derken Hz. Peygamber'e, *Cenâb-ı Hakk* tarafından övgü amacıyla söylenen ve O'nun yüceliğini anlatan bir kudsî hadîse: "*Levlâke levlâk lemâ halâktü-l eflâk*" (Sen olmasaydın, Sen olmasaydın bu âlemleri/felekleri yaratmazdım) hadîsine atıfta bulunmaktadır. Daha sonra da *Hakikat-ı Muhammediyye*'ye yâni Muhammed'in Gerçeğine dikkat çekerek, bütün isimlerin çıkış yerinin bu *Gerçeklik* olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifâdeleri farklı bir cümle ile söylemeye çalışırsak, bütün âlem *Hakikat-ı Muhammediyye*'nin tafsîlinden/açılımından/tezâhüründen ibârettir.

9. beyitte Ganiyy-i Muhtefî, kendisine intisâb etmiş olan bağlılarına/evlâdlarına (ihvân'a) seslenerek, sanki "*Allâh ipine sınıksız yapışın*" (Âl-i İm-

rân/103) âyetinin irfânî yorumunu yapar gibi her bir ismin kesin olarak Allâh'a giden bir ilim yolu kabûl edilip, bu zevkli/neşeli yolda yürünmesini tavsiye etmektedir.

10-13. beyitler:

Şühûd-ı mânevîyi zordur sığdırmak lâfa;
Misaller ilâc olur idrâkteki zaafa:

Güneşin nûru tektir ama renkler muhtelif;
"Bir"den böyle çıkar "çok", ikisi müteellif!

Âlemdeki eşyâya vurunca **Zât**'ın **Nûr**'u,
Elvân-ı ilâhdır Esmâ' diye zuhûru.

"Newton Çarkı"nda dahi kesret Vahdet'e döner;
İfnâ olur yedi renk, hepsi beyazda söner.

Tek başına soyut mânâlar bilinen görülen şekillerle örneklendirilmedikçe insân düşüncesinde boş ve köksüz kalır. İnsân zekâsına ne kadar saf mânâyı anlayabilecek güç verilmiş olursa olsun yine de kavrayabilmek için bu saf soyut mânânın semboller, işâretler ve çizgiler hâlinde gösterilmesi gerekir. İşte Ganiyy-i Muhtefî, 10. beyitte bu gerçekliğe değiniyor ve lâtf, soyut manevî gerçekleri anlatabilmenin, yaşanan bâtînî tecrübeleri, rûhsal deneyimleri söz kalıplarına dökebilmenin kolay olmadığını söylüyor. Bir yerde irfânî literatürde çok kullanılan "*Hâl kâl (söz) ile anlatılmaz*" meşhur deyişine tercümân oluyor. Ama anlatımın zor olması demek *susmak/konuşmamak* anlamına gelmiyor. İnsân aklının özellikle de *Akl-ı Meâş'*ın bu konudaki yetersizliğini aşmanın yolu olarak da örnekleri gösteriyor.

Ganiyy-i Muhtefî, 11. beyitte ilk örneğini *Güneş*'ten veriyor ve içinde bir çok renkler taşımasına/barındırmasına rağmen insân gözüne güneşin nûrunun/ışığının tek olarak görüldüğünü, bunun da *Vahdet'ten Kesret'e/Bir'den Çok'a* dönüşün/geçişin güzel bir örneğini oluşturduğunu vurguluyor. Ve 12. beyitte tıpkı bu *Güneş* örneğinde olduğu gibi *Zât'ın Nûr'u*'nun da varlığa vurmasıyla nesnelere üzerinde İlâhî çeşitliliğin Esmâ' (İsimler) olarak kendini ortaya çıkardığını söylüyor.

13. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, 11. beyitin tam tersi bir örnekle karşımıza çıkıyor ve *Newton Çarkı* üzerinde bulunan *yedi rengin* bu çarkın hızla çevrilmesi ile nasıl kaybolup/yok olup göze beyaz olarak yansıdığını ve bunun da *Kesret'in Vahdet'e/Çok'un Bir'e* dönüşüne örnek oluşturduğunu gösteriyor.

14-31. Beyitler:

Şu çay dolu bardağa atfediniz bir nazar!
Bakalım bu Hikmet'de bunun için ne yazar?

Bardak: kavî, müşekkel, içindeki bir rızık;
Pırıl pırıl parlıyor, kimlere olmuş azık!

Bu, görünen bir kaptır; **Zâhir** ismine muzaf;

Tasarımcı ve işçi **Bâtın**'ında muvazzaf.

Güzel bir şekil verir tasarımcı bu kaba;
Bedî' ism-i şerifi mühür vurur bu tab'a.

Şeklin tahakkukunda **Musavvir**'dir iş gören;
Câmi'dir ham maddeyi, bir araya getiren.

Bu üretim bir ilme ve mîzâna dayanır;
Âlim ve **Adl** Esmâ'sı olur bunlara sınır.

Bardak, çaydan dolayı, **Rezzâk** ismine mazhar;
Fehmedin! Nasıl, Esmâ', eder kendini izhar?

Nice Esmâ' bilinir **Hakk**'dan çıkarsa izin.
Çayı hıfz eden bardak mazharıdır **Hafiz**'in;

Bardak, ışıltısıyla, tecellîgâh-ı **Nûr**'dur.
Mekanik direnciyle **Kavî** olan da odur.

Hanımlara faydası **Nâfi** isminden gelir;
Lisân-ı hafî ile, bardak, çok sır iletir.

Aslında, **Hayy**'dan çıkan çay yeşil bir nebattır.
Mümit'inse eseri tebdîl-i tabiattır.

Bu tecellî ile çay bir ot olur, kupkuru;
Emrâza şifâ verir çaydaki **Muhyî** nûru.

Bu bardak kırılırsa, eğer böyleyse kader,
Elini kesebilir: **Kahhâr** tecellî eder.

Fehmi geniş olana bardak çok haber verir;
Habîr'in de mazharı olduğunu bildirir.

Bunca hikmet ederse tulû' tek bir bardaktan,
Hakîm tecellsidir bunun altında yatan.

Çay dolu bir bardakta, nasıl eder tecellî,
Görün, onsekiz Esmâ'! Hepsi idrâken celî!

Nasıl da sırlı kalmış bardakta onca Esmâ'!
Düşün! Hangi Esmâ'yı hâmindir arz-u semâ?

Fehmeden mürîdindir bu keşfin bütün kârı;
Bu sırlılık etmekte izhar ism-i **Settâr**'ı.

Ganiyy-i Muhtefî, yukarıdaki beyitlerinde (14-31) okuyucusunu (ihvânını) uzun bir zihnî seyâhata çıkarmakta ve Allâh güzel isimlerinin varlıkta/eşyâda nasıl tecellî ettiğini *çay dolu bir bardak* örneği ile anlatmaktadır. Bunu yaparken de bir anlamda 18 *esmâ'nın* şerhini/açıklamasını vermektedir.

Ganiyy-i Muhtefî, bizden, önce çay dolu bir bardağa bakmamızı istemekte ve biraz sonra açıklayacağı sözlerinin *İlm-i Ledün* denizinden birer *Hikmet* olarak düşünlere bundan gereken derslerin çıkarılmasını önermektedir. (14. beyit) Bardak hepimizin bildiği; dayanıklı, sağlam, gösterişli, pırıl pırıl parlayan ve içerisinde de çay bulunan bir bardaktır. Aslında bu bizim her gün gördüğümüz, kullandığımız, kanık-sadığımız bir nesnedir. Ama bakalım bu nesne bize vazyonumuza bağlı olarak ne gibi manevî kapılar açacaktır? (15. beyit)

Çay bardağı, görünen yönü ile: (1) *kendini kullarının idrâkine tecellîleri aracılığıyla gösteren* Allâh'ı dile getiren *Ez-Zâhir* ismine; (2) Görünmeyen tasarımcı ve işçi yönünden *kendini Şehâdet Âlemi aracılığı ile gizleyen* Allâh'ı dile getiren *El Bâ-tın* ismine kaynaklık yapmaktadır (16. beyit).

Bardağın tasarımcısı bu kaba güzel bir şekil vermiştir. Bu özelliği ile bardak, *yaratışının benzeri bulunmayan* Allâh'ı dile getiren *Bedi'* kutsal, mübârek isminin işaretini/mührünü taşımaktadır (17. beyit).

Bardağın şeklinin oluşmasında, *herhangi bir şeyi yeni bir sûrete büründürmeğe kâdir olan* Allâh'ı dile getiren *El Musavvir* ismi, ham maddelerinin bir araya gelmesiyle de *farklı şeyleri bir araya toplayarak hikmeti ve ilmiyle yeni şeyler ihdâs eden* Allâh'ı dile getiren *El Câmi'* ismi gözükmektedir. (18. beyit)

Bardağın üretimi bir ilme ve bir ölçüye/dengeye dayanmaktadır. İlim açısından baktığımızda bu bardak; *ilmi istediğine istediği kadar veren/öğreten* Allâh'ı dile getiren *El Alîm* ismine; ölçü/denge açısından baktığımızda *Adâletin Yaratan'ı ve Sâhibi, kulu için ezelde neye hükmetmiş ise onu ona eksiksiz olarak veren* Allâh'ı dile getiren *El Adl* ismine karşılık gelmektedir. (19. beyit)

Bardak içinde bulunduğu çaydan dolayı, *yarattığı her şeyin maddî ve mânevî bütün mukadder rızkını da temin eden* Allâh'ı dile getiren *Er-Rezzâk* ismine delîl olmakta (20. beyit); ve çayı içinde muhafaza etmesinden dolayı da *koruyan* Allâh'ı dile getiren *El Hafîz* ismi ile örtüşmektedir.(21. beyit)

Bardak ışıltısını *Nûr'un kaynağı olup nûrunu dilediğine dilediği kadar veren* Allâh'ı dile getiren *En-Nûr* isminden almaktadır. Mekanik direncinin oluşturduğu sertlik ise *kuvvetin sâhibi olan* Allâh'ı dile getiren *El Kaviyy* isminden gelmektedir. (22. beyit)

Bardağın, hanımlar açısından yarar sağlayıcı yönü *anlayana, her bir tecellîsi mahzâ fayda verici olan* Allâh'ı dile getiren *En-Nâfi* isminden kaynaklanmaktadır. Böylece bardak hâl diliyle, sözsüz ve sessiz bir anlatımla insânlara bir çok sırları taşımaktadır. (23. beyit)

Bardağın içindeki çayın aslı yeşil bir bitkidir. Çayın bu yeşilliği, *şartsız diri olan ve diriliği istediğine veren* Allâh'ı dile getiren *El Hayy* ismine bağlıdır. Ama

sonradan varlığını değiştirerek kuru çaya dönüşmesi, *emânet ettiği diriliği/canlılığı/yeşilliği/hayatı geri alan* Allâh'ı dile getiren **El Mümât** ismi sonucu olmaktadır (24. beyit).

Böylece bu değişimle kupkuru bir ota dönüşen çayın aynı zamanda çeşitli rahatsızlık ve hastalıklara şifâ vermesi *diriltip hayat veren* Allâh'ı dile getiren **El Muhyî** isminin tesiri ile gerçekleşmektedir (25. beyit).

Bardağın kırılması "ezelde verilmiş bir hükmün sonucunda" eğer bir kişinin elini kesmişse, bu da *yarattığındaki zâhiri tecellîyi ezeldeki takdîrine uygun olarak değiştiren* Allâh'ı dile getiren **El Kahhâr** isminde karşılığını bulmaktadır (26. beyit).

Şüphesiz bardak, anlayışı, algılaması geniş olana bir çok haber iletmektedir. İşte bu yönü ile de bardak *herşeyden haberdâr olan ve sırrının mâhiyetini dilediğine bildiren* Allâh'ı dile getiren **El Habîr** ismine kaynaklık yapmaktadır (27. beyit).

Tek bir bardaktan bunca hikmetin doğmasının altında, *Hikmeti takdîrine takaddüm eden* Allâh'ı dile getiren **El Hakîm** ismi yatmaktadır (28. beyit).

29. beyitte, Ganiyy-i Muhtefî, Allâh'ın bu 18 *isminin* bir çay bardağında nasıl tecellî ettiğine bir kez daha dikkatimizi çekiyor ve insân anlayışına açık olan bu gerçekliğe bizim yeniden bakmamızı istiyor.

30. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, bir kıyas yapıyor ve: "*Bardakta bunca esmâ' nasıl gizli kalmışsa, kimbilir, yerler ve gökler Allâh hangi güzel isimlerine aynalık yapmaktadır?*" diyerek bizi düşünmeye dâvet etmektedir.

31. beyit, buraya kadar anlatılanları keşfetmenin, hakîkate tâlip olanlar için büyük bir mânevî kazanç olduğunu bildirmekte ve bu gizliliğin *Zât'ını tecellîleriyle örten ve kullarının ayıplarını, kusurlarını, hatâlarını, günahlarını gizleyen* Allâh'ı dile getiren **Es-Settâr** isminden yansıdığıнын altını çizmektedir.

32-36. Beyitler:

Ya İnsân-ı Kâmil'de tecellî nasıl olur?
Biri hâriç tüm Esmâ' İnsân'da zuhûr bulur.

Mütekebbir'dir Allah; bu yalnız O'na mahsus.
Kibir sâhibi olmak beşere yasak husus.

Mazhar-ı Esmâ' olan eşyâ hâl lisânıyla,
Demek, **Hakk**'ı zikreder, **Allâh**'ın ihsânıyla.

Bu da **Vehhâb** isminin olmakta müsemmâsı.
Rahmân'ın cömertliği: hilkatin muammâsı!

Nebî dedi ki: "Yâ **Rabb**! Tanıt bana Eşyâyı,
Âşinâ et Nebî'ne ilmindeki ziyâyı".

Ganiyy-i Muhtefî, 32. beyitte artık bizden gözlerimizi bardaktan ayırıp *İnsân-ı Kâmil*'e çevirmemizi istemekte ve biri hâriç tüm isimlerin insânda tecellî ettiğini söylemektedir. Acaba "*İnsân-ı Kâmil kimdir?*"

Ganiyy-i Muhtefî'ye göre *İnsân-ı Kâmil*:

- (1) Kendi varlığının izafiliğini idrâk ederek, kendi özünün (zâtının) kaynağına ulaşan;
- (2) Bu kesret (çokluk, ya da *kevn-ü fesad*: oluşma ve bozulma) âleminde zuhûr eden eşyânın ve olayların a'râzına (görüntülerine isimlerine ve niteliklerine) kapılmayan;
- (3) Mânevî eğitimi dolayısıyla kazanmış olduğu ilim aracılığıyla eşyânın artık neyi remzettiğini ve bunun Allâh'ın hangi Güzel İsimlerinin ve Sıfatlarının eseri olduğunu vâsıtasız olarak idrâk eden;
- (4) Onun için *realite*: Allâh'ın her eserde, her fiilde ve her sıfatta tecellî eden Güzel İsimleri olan;
- (5) Nereye dönerse dönsün, kemâlinden ötürü, her yerde Esmâ'ü-l Hüsnâ'nın yansımalarını, tecellîlerini keşf, fehm, idrâk, müşâhede ve ihâta ederek; "*Fe eynemâ tuvellû fe semme Vechullâh*" (Bakara/115) sırrına âgâh bulunan;
- (6) Tenzîlden de teşbîlden de münezzeh olarak, Kesret'te Vahdet'i ve Vahdet'te de Kesret'i (yâni çoklukta Bir'liği, Bir'likte de çokluğu) idrâk ederek *eşyâ ilmi*'nin sırrına vukuf kesbeden biridir.

33. beyitte Ganiyy-i Muhtefî, Allâh'ın *El Mütekebbir* yâni *Ululuğuna kimseyi ortak etmeyen* olduğunu vurguluyor ve kibir sâhibi olmayı insana yasak bir sıfat olarak nitelendiriyor.

34-35. beyitlerde Ganiyy-i Muhtefî, Allâh'ın Güzel İsimleri'nin zuhûr/çıkış yeri olan eşyânın kendine özgü bir fıtrat dili ile Hakk'ı zikrettiğini söylerken bir anlamda "*Yedi gök, yer ve bunlar içinde bulunanlar, Allâh'ı tesbih ederler. Âlemde O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerinin farkında olmazsınız*" (İsra/44) âyetine atıfta bulunmaktadır. Ve sonra da bu zikir eyleminin *kulların çalışıp kazanmakla elde edemeyeceklerini onlara vermeğe kâdir olan Allâh'ı* dile getiren *El Vehhâb* isminden hayat bulduğunu vurgulayarak, *Yaratılış Sırrı'nın her şeyin bânında merhametiyle hâzır ve nâzır olan Allâh'ı* dile getiren *Er- Rahmân* isminde gizli olduğunu ilâve etmektedir.

Ganiyy-i Muhtefî, 36. beyitte Hz. Peygamber (SAV)'in bir duasına yer vermektedir: Bu duada Cenâb-ı Peygamber şöyle niyâzda bulunmaktadır: "*Yâ Rabbi, eşyâ hakkındaki ilmimi arttır ve beni ilminin ışığına tanıdık/yakın kıl.*" Eşyânın hakikatini görmek; eşyânın maddî olmayan, sâbit, mükemmel ve ölümsüz (yâni Arapça tâbiriyle hayy) olan örneklerini görmektir. Daha teolojik bir nüansla, eşyânın *Âlem-i Misâl*'den nüzûl ederek *Vücûd Âlemi*'ndeki zuhûrundan önce *Îlâhî İlim*'de sâbit olan

sûretleri olarak tanımlanan arketip veyâ *âyan-ı sâbitelerin* varlığını da, mâhiyetini de fehm, idrâk ve ihâta etmek demektir. İşte Hz. Peygamber'in duası/talebi eşyânın bu yönü ile ilgilidir. Eşyâya tanıdık olanlar; başta Peygamberler olmak üzere, bütün zıtlıkları *Tevhîd* potasında eriterek kendi *Zât*'ının vahdetine ve sırrına erişmiş, bundan ötürü de bütün âleme rahmânî bir merhâmet ve müsâmaha ile nazar kılan kâmil in-sânlardır.

37-41. Beyitler:

Ey ihvânım! Böylece, lûütfedildi sizlere,
Lâtîf ismine uygun bu ziyâdan bir katre.

Mezâhir-i Esmâ'nın temyizini de müdrîk
Olaraktan, gayretle, edin tezyîn-i tarîk.

Bilin! Böyle açılır Mi'râc'ınızın yolu,
Muizz'in hürmetine izzet bulanlar, dolu!

Bu henüz bir ilk adım, kemâl-i idrâk için;
Siz, Mürşid'in sunduğu âb-ı hayattan için!

Budur sizi kılacak müdrîk, mümeyyiz, kâmil;
Ve belki de, himmetle, İlm-i Ledün'nü hâmil.

Ganiyy-i Muhtefî, 37. beyitte bir kez daha ihvânına/evlâdlarına seslenmekte ve "*çay dolu bardak*" örneğinin ziyâ olarak nitelendirdiği İlm-i Ledün'den bir damla ve aynı zamanda *yarattığının gerekli olan ihtiyaçlarını şarta bağlı olmaksızın lûtfeden* Allâh'ı dile getiren **El Lâtîf** ismine uygun olarak kendilerine verildiğini söylemektedir.

38. beyitte öğütlerine devam ederek; Manevî yolunu/vizyonunu süslemek, güzelleştirmek, geliştirmek isteyenlerden gayretli olmaları ve âlemde tecellî eden *Allâh'ın Güzel İsimleri*'ni idrâkle okumalarını istemektedir.

Böyle bir gayretin sonuçta *Mi'râc'a giden yolu* açacağı bilinmesini de isteyen Ganiyy-i Muhtefî, bu şerefe/güzelliğe kavuşmanın *izzetin sâhibi ve dilediğini azîz kılan* anlamına gelen, Allâh'ın, **El Muizz** isminin hürmetine olduğunu vurgulamaktadır.

40-41. beyitlerde Ganiyy-i Muhtefî, verilen bardak örneğinin olgun anlayış ve kavrayışa giden yolda ihvân için henüz bir *ilk adım* olduğunu hatırlatmakta ve bunun devâmı için de tâliblerin Mürşid'in sunduğu *Ölümsüzlük Suyu*'ndan edep ve sabırla içmelerini tavsiye etmektedir. Çünkü ancak böyle bir tavır insanı kâmileştirecek ve *Mürşid*'in de himmeti ile onu *İlm-i Ledün*'ü taşıyacak hâle getirecektir.

XV. Dersin Kıssadan Hissesi

Makâm-ı Hazretü-l Cem'de sâlikin beşerîyyeti zâhir olur. Çünkü sâlikin Tevhîd-i Sıfat merhâlesinde Hakk'a rücû' ettirdiği bütün sıfatlar bu sıfatların ilâhî menşeinin idrâki ve ilmi ile birlikte sâlike iade edilmiştir. Artık o, tasarrufuyla birlikte, Esmâ' İlminin mazharıdır.

* * *

XVI. DERS

MAKÂM-I CEM'Ü-L CEM

Cem'ü-l Cem'e ulaşan mazhar-ı lûtf o kişi,
Kemâliyle hür olup bırakmıştır teşvişi.

İşleyen cesedinden, nefsinden ve **Rûh**'undan
Şeksiz, şüphesiz **Allâh**! Artık O'dur hür, handan.

Her şeyini istilâ etmiştir **Yüce Rabb**'i;
Hep aynı **Gerçek** olur: **Merbûb, Rab ve Mürebbi**'.

Âlim'dir: **Evvel, Âhir, Zâhir** ve de **Bâtın**'a
Bu şuhûdla merbûbdur Rabb'inin mir'âtına

Vârisidir Nebî'nin: **İlm**'ine, **Ahlâk**'ına;
Hem fâildir, hem teslîm o **Yüce Hallâk**'ına.

"**Ve inneke le alâ hulukin azîm**" mazharı
Ahvâli tefhim eder **El Lâtîfû-l Kahhâr**'ı.

Bil ki O her hâliyle âlemlere rahmettir;
Bekâbillâh'da mukîm bir mazhar-ı **Samed**'dir.

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Cem'ü-l Cem: Tevhid Mertebeleri'nin altıncısı ve Bekâ Mertebeleri'nin üçüncüsüdür.

Mazhar-ı lûtf: Lûtf mazhar olan kimse.

Teşviş: Karıştırmalar, karmakarışık etmeler.

Handan: Sevinçli, gülen.

İstilâ: Yayılma, kaplama.

Merbûb: Kul.

Mürebbi': Terbiye eden.

Evvel: Allâh'ın isimlerinden: Hilkatten önce de var olan.

Âhir: Allâh'ın isimlerinden: Varlığının sonu olmayan. Bir şeyin fenâ bulmasından sonra onun ardından Bâkî kalan.

Zâhir: Allâh'ın isimlerinden: Kendini kullarının idrâkine tecellîleri aracılığı ile gösteren.

Bâtın: Allâh'ın isimlerinden: Kendi'ni Şehâdet Âlemi aracılığıyla gizleyen.

Şuhûd: Görme, tanık, şahid.

Hallâk: Halk edici. Yaratıcı.Yaratan. Vareden.

Ve inneke le alâ hulukin azîm: Andolsun ki Sen en yüce bir ahlâk üzeresin.

Tefhim: Anlatma, bildirme.

Latîf: Allâh'ın isimlerinden: Yarattığının gerekli olan ihtiyaçlarını şarta bağlı olmaksızın lûtfeden.

Kahhâr: Allâh'ın isimlerinden: Yarattığındaki zâhirî tecellîyi ezeldaki takdîrine uygun olarak değiştiren.

Bekâbillâh: Nefsi ile ölü Hakk ile diri olmak.

Mukîm: Oturan.

Samed: Allâh'ın isimlerinden: Her tecellînin, zuhûra gelebilmesi için, Zât'ına ihtiyaç duyduğu ama Kendisi bütün ihtiyaçlardan berî olan.

XVI. Dersin Yorumu

1- 4. Beyitler:

Cem'ü-l Cem'e ulaşan mazhar-ı lûtf o kişi,
Kemâliyle hür olup bırakmıştır teşvişi.

İşleyen cesedinden, nefsinden ve **Rûh**'undan
Şeksiz, şüphesiz **Allâh**! Artık O'dur hür, handan.

Her şeyini istilâ etmiştir **Yüce Rabb**'i;
Hep aynı **Gerçek** olur: **Merbûb, Rab ve Mürebbi**'.

Âlim'dir: **Evvel, Âhir, Zâhir** ve de **Bâtın**'a
Bu şuhûdla merbûbdur Rab'binin mir'âtına

Makâm-ı Cem'ü-l Cem, Tevhid Mertebeleri'nin altıncısı, *Bekâ* mertebelerinin ise üçüncü ve son makâmıdır. Aynı zamanda bu makâm *Nüzûl/İniş Kavsi*'nin de bitiş noktasıdır. Bu makâm *Hakk ile Halk'ın, Vahdet ile Kesret'in buluşma yeridir* ve *Kemâlât* buradan zuhûr etmiştir. Bu makâm sâhiplerinin tevhîdî zevki: Hakk'ı müşâhede ederken halkı görmekten ve halkı görürken Hakk'ı müşâhede etmekden mahcûb/perdeli olmamaktır.

Kur'ân'da *Cem'ü-l Cem* makâmına: "*Ve mâ remeyte iz remeyte ve lâkinal-lâhe remâ*" (Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allâh attı) (Enfâl/17) âyetiyle işâret edilmiştir.

Bu makâmda artık sâlikten işleyen Hakk'ın fiilleri ve izleridir. Daha önce Fenâ mertebelerini zevk eden kişinin Ef'âl, Sıfat ve Zât diye anılan üç libâstan/elbiseden soyunarak bunları Hakk'a geri verdiğini söylemiştik. Böylece üryân/çıplak kalan bu kişiye Bekâ mertebelerinde ise İlâhî Rahmet ile üç kat elbise giydirilir. Sâlik Makâm-ı Cem'de Hakk'ın Zât'ının, Hazretü-l Cem'de Hakk'ın Sıfatlar'ının libâslarını giyinmişti. Bu son makâm Cem'ü-l Cem'de de Hakk'ın ef'âlinin/fiillerinin libâsını giyer.

İşte Ganiyy-i Muhtefî, 1. beyitte *Cem'ü-l Cem*'e ulaşan kişinin bir çok iyilik ve güzelliklere kavuştuğunu ve artık onun nefsin bulanıklığından kurtularak vizyonunun netleştiğini, olgunlaşıp temkin sâhibi bulunduğunu, daha da önemlisi *hür* olduğunu söylemektedir. Acaba *hür olmak* ne anlama gelmektedir?

Cem'ü-l Cem Mertebesi, insânın yaratılış gâyesinin hedefi olan ve "*Ben cinleri de, insanları da yalnızca bana kulluk etsinler diye yarattım*" (Zâriyat/56) âyetinin de işâret ettiği gibi *kulluk/ubûdiyet* mertebesidir. Hamervâh yâni nefsâniyetin gayyâ kuyusunda iken hiçbir şeyden haberi olmayan beşer Cem'ü-l Cem makâmını hazmettiğinde ezeli saflığına en ileri seviyede yaklaşmış, nefsâniyeti rûhaniyetine dönüşmüş, iğreti ve mevhum arâzdan soyunarak Hakk'ın irâdesinde erimiş, nûranîlerden olmuştur. Böyle olunca da mutlak hürriyetin sâhibi olan Yaraticı, saflaşan kullunda bütün kudret ve tasarrufuyla tecellî etmeye/işlemeye başlar. İşte bu, en ileri hürriyet hâlidir.

Bundan da anlıyoruz ki hürriyetin kemâli ile ubûdiyetin kemâli aynı noktada birleşmektedir. İrfânî dildeki ifâdesi ile: *bu yolda son, aslında başlangıca dönüştür hâli* gerçekleşmektedir. *Bidâyet* de (*başlangıç*) *nihâyet* de (*son*) insânın içinde dürülüp saklanmıştır. İnsân iç âleminde saklı olan mesâfeleri aşarak *Saf/Kâmil Nefs* hâline inkılâb etmektedir. Geçirilen arınma eğitimi (*seyr-ü sülûk*) insânı tekrar o eski hâline getiriyor. Bu nedenle Hz. Muhammed (SAV)'e, hem de İsrâ gibi bir yolculukta *abd/kul* diye hitâb edilmesinin manâsındaki büyüklük de buradan gelmektedir. Özetle söylemek gerekirse: "İçinde *ubûdiyet* sırrını gerçekleştirene, dışında *hürriyet* bahşedilir." (Sehlü-t- Tüsterî)

Ganiyy-i Muhtefî, 2. beyitte bu *hürriyet* konusuna bir kez daha değiniyor ve Cem'ü-l Cem makâmındaki kişinin cesedinden, nefsinden ve Rûh'undan şeksiz şüphesiz Allâh'ın işlediğini ve artık O kişinin bu hâliyle hür ve mutlu (*handan*) olduğunu yeniden tekrarlayarak vurguluyor.

3. beyitte ise, böyle bir kişinin her şeyini yüce Rabb'inin kapladığını; Kul, Rabb ve Mürebbi'nin aynı Gerçek'te birleştiğini anlatmaktadır. Çünkü bu makâma gelmiş bir kişi, kendi zâtı ile Hakk'ın Zâtı'nın aynılığını idrâk etmiş, varlığın ve ka-

derin sırrı kendisine açılmış, görülen zâhirî/dış zıtlıkları Tevhîd potasında eritme tasarrufuyla donatılmıştır. Artık O, bütün bu farklılıkların aynı Hakikat'ın farklı vecheleri olduğunu kâmil bir biçimde idrâk etmiştir.

Böyle bir idrâkin kişiyi ulaştırdığı ilim (*İlm-i Ledün*) ise çok özeldir. Bu ilmin kapsayıcılığı ve nüfuz ediciliğini Ganiyy-i Muhtefî 4. beyitte şöyle açıklar: Cem'ü-l Cem'i zevk eden kişi için "*Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın*" aynı çizgide toplanmıştır. O, aynı anda hem *zâhire/dışa* hem de *bâtına/içe* nazar edebilmekte, *evvelin/öncenin* ve *âhirin/sonranın* bilgisinden haberdar olmaktadır. Çünkü O, Allâh'ın boyasıyla boyanmış, Hakk'ın gören gözü, işiten kulağı ve tutan eli olmuştur.

Cem'ü-l Cem makâmı, aynı zamanda, kişinin Hakk için kâmil bir aynaya dönüşmüş olduğu makâmdır. Hz. Peygamber (SAV) bu makâmda kendini "*Men reâni fakad rey'el Hakk*" yâni "Beni gören Hakk'ı görmüş olur" sözüyle tanıtmıştır. Bu makâmdaki kişi, Allâh'ın kemâlâtını izhâr eden bir ayna oluşunun şuurundadır. Bu nedenle onun bu aynalık görevini yerine getirişi bu makâmın en ileri kulluğudur.

5-7. Beyitler:

Vârisidir Nebî'nin: **İlm'**ine, **Ahlâk'**ına;
Hem fâildir, hem teslîm o **Yüce Hallâk'**ına.

"**Ve inneke le alâ hulukin azîm**" mazharı
Ahvâli tefhim eder **El Lâtîfü-l Kahhâr'**ı.

Bil ki O her hâliyle âlemlere rahmettir;
Bekâbillâh'da mukîm bir mazhar-ı **Samed'**dir.

Ganiyy-i Muhtefî, 5. beyitte Cem'ü-l Cem'de bulunan kişinin Hz. Peygamber (SAV)'in hem ilmüne hem de ahlâkına vâris olduğunu söylemekte ve bu yönüyle onun bir yandan kulluk sorumluluklarını yerine getirirken, bir yandan da *bâtını sâhipli* bir varlık olarak yüce Yaratıcı'ya teslim olduğunun altını çizmektedir.

6. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da Hz. Peygamber (SAV)'i övdüğü "*Ve inneke le alâ hulukin azîm*" yâni "Andolsun ki Sen en yüce ahlâk üzerinesin" (Kalem/4) âyetine atıfta bulunuyor ve Cem'ü-l Cem'de olan kişinin bu âyetin mazharı olduğunu bildiriyor. Daha sonra da böyle bir şereflenme Muhammedî bir ahlâk olarak varlığa yansımaları Allâh'ın güzel isimlerinden ikisi olan "*El Lâtîfü-l Kahhâr*" isimlerine izâfe ediyor. "*El Lâtîf*" ve "*El Kahhâr*", görünüşte birbirlerine iki zıt isim ama bu iki ismin toplam olarak tecellisi *Makâm-ı Cem'ü-l Cem*'de bir denge ahlâkı olarak ortaya çıkıyor.

Cem'ü-l Cem daha önce de ifâde ettiğimiz gibi Şeriat ile Hakikat'ın cem edildiği/toplandığı makâmdır. Başka bir deyişle bu makâmdaki kişinin zâhirini *Şeriat*, bânînini ise *Hakikat* süslemektedir. Bu nedenle bu kişi zâhirde Şeriat'ın kendisine yüklediği görevleri yerine getirirken tâvîzsizdir fakat merhametli ama her hâlükârda

adâlet üzere olmak durumundadır. Bu da onu "*El Kahhâr*" isminin bir uygulayıcısı olarak Celâl sâhibi kılar. Ama bunu yaparken de işin hakîkatine vâkıf olmanın getirdiği Cemâl'i de izhâr eder. O, "*El hayru fî mâ vaka'a*" yâni "*Vuku bulanda hayır vardır*" ya da "*Hayır, vâki olandadır*" hadîsinin huzuru içerisindedir. Bu şuurla kusurları bağışlar, affeder, her şeye rahmetle bakan bir *Mâhza Hayr*'a dönüşür.

Artık O, Ganiyy-i Muhtefî'nin 7. beyitte belirttiği gibi her hâliyle "*Âlemlere rahmet olarak gönderilen*" (Enbiyâ/107) Hz. Peygamber'in ahlâkına bürünmüştür. Daha da ilerisi, böyle bir kişi Hakk ile bâkî olmanın şuuruyla Cenâb-ı Hakk'ın *Samedâniyet*'inin de mazharıdır. Bu niteliğiyle kimseye ihtiyâc duymayan bir vekar içindedir.

XVI. Dersin Kıssadan Hissesi

Cem'ü-l Cem makâmını hazmeden kişi Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî lûtuflarını ubûdiyyet perdesi altında vekarla setreden bir İnsân-ı Kâmil ve Mürebbi'dir. Böyle bir kişiye erişen ve o zâtın bu niteliğini keşfeden kimse bilmelidir ki önüne çıkmış olan bu fırsat kemâle ermek için hayatının fırsattır.

* * *

MAKÂM-I AHADİYYET

Zevkan tedrîs edilse bile tüm bu Makâmât,
Bâlâsına erişmez bu zevkteki kemâlât.

Yetmez sohbetle nazar, himmet ve hayli emek!
Ahvâl-i Makâmât'ı zordur lâfla kesbetmek.

Vehbîbir oluş gerek **Hakk**'dan atâ edilen,
İster buna vuslât de ister rûhânî şölen.

Ama sâlik olursa eğer **Mi'râc**'a nâil,
Bu kıylûkal yok olur; **Zât**'ıyla olur **Fâil**.

O'na böyle verilir Makâm-ı Ahadiyyet,
Âlemlere de olur bâb-ı rahmet, hidâyet.

Bu azîm tecellî ki ilmini kılar **Furkân**;
Olmuştur **Zât**'ıyla da hâzâ "**Konuşan Kur'ân**".

Bu nefeste geçen bazı deyim, kavram ve kelimelerin kısa açıklamaları:

Ahadiyyet: (1) Arapça, birlik demektir. Bir şeye nisbeti olmayan, bir şeyin de kendisine nisbeti bulunmadığı şeye denir. Bu makâm, akıl ve anlatmakla vasfa gelmez. "O'nu ilmen hiçbir şey ihâta edemez" (Neml/84) âyeti ile, O'nun bu gaybî hüviyyet-i mutlaklığına işâret vardır. (2) Tevhîd-i hâss. Sıfât-ı kadîmlerinin gayrından müstağnâ olduğu için.

Zevkan: (1) Zevk bakımından; (2) Mânevî haz yoluyla.

Tedrîs: Ders verme, verilme, okutma.

Makâmât: Mertebeler.

Bâlâ: En yüksek, en üst, en yüce.

Kemâlât: Olgunluklar.

Kesb: Çalışıp, kazanma.

Vehbî: Allâh vergisi.

Atâ: Bağışlama, ihsân.

Vuslât: Bir şeye ulaşmak, varmak.

Nâil: Murâdına eren.

Kıylûkal: Dedikodu.

Bâb: Kapı.

Hidâyet: Hakk yoluna, doğru yola kılavuzlama.

Bu Nefesin Yorumu

Makâm-ı Ahadiyyet, Tevhid Mertebeleri'nin sonuncusudur ve ancak kendilerine Mi'râc lûtfedilen zevâtın Hakke-l Yakîn olarak zevk ettikleri makâmdır. Bu makâmı ilme-l yakîn ya da ayne-l yakîn zevketmek mümkün değildir.

İşte Ganiyy-i Muhtefî de 1. beyitte Makâm-ı Ahadiyyet'in bu erişilmesi güç üstün/yüce yönüne dikkat çekiyor ve bu makâmın diğer makâmlar gibi İlme-l Yakîn ya da Ayne-l Yakîn bir yolla öğrenilmesinin mümkün olmadığını vurguluyor. Çünkü; gerek İlme-l Yakîn ve gerekse Ayne-l Yakîn aracılığı ile elde edilen ilim, *kesbî* yâni çalışılarak elde edilen bir ilimdir ve bu ilim aynı zamanda kişinin yeteneği, kapasitesi ve idrâk düzeyi ile sınırlıdır.

2. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, sâdece bu makâma ulaşmanın değil, bütün Tevhîd makâmlarını söz kalıplarına dökmenin de, sözle anlatmanın da zor olduğuna değiniyor ve ne kadar sohbet yapılsa, emek harcansa, himmet edilse bunların Tevhid makâmlarını kesbetmekte yeterli olmayacağını; başka bir deyimle bu makâmların hâllenilmesi, yaşanılması gerektiğini vurguluyor.

Öyleyse ne olacaktır? Bu sorunun cevabı Ganiyy-i Muhtefî'nin 3. beyitinde saklıdır. Makâm-ı Ahadiyyet'i yaşamak, böyle bir oluş ve erişle karşılaşmak ancak Cenâb-ı Hakk'ın lûtuf, kerem ve ihsânıyla gerçekleşir. Ama tümüyle içe dönük ve dolayısıyla da sübjektif olan yâni objektifleştirilmesi mümkün olmayan böyle bir manevî tecrübenin, ruhânî şölenin içeriğinin nasıllığı ise hiç şüphesiz bizimiz/zevkimiz dışındadır. Bu tıpkı kendisine "Aşk nedir?" diye sorulduğunda Mevlâna'nın verdiği karşılığa benzer: "*Ben ol da, gör!*"

Ganiyy-i Muhtefî, 4. beyitinde bu mânevî tecrübenin adını tasavvufî literatürdeki tanımıyla *Mi'râc* olarak vermektedir. Tabiidir ki bu *Mi'râc*'ı Hz. Peygamber (SAV)'in *Mi'râc*'ı ile karşılaştırmamak/karıştırmamak lâzımdır. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki; Cenâb-ı Peygamber hangi olaylara iştirâk ettiyse, o Cenâb-ı Peygamber'in sünnetidir ve bütün ümmetine de bu kapılar açıktır. Artık *Mi'râc*'ı yaşayan bir kişi için bütün sözler bitmiş, mertebeler anlamını yitirmiştir. Çünkü bu öylesine bir Vuslât'tır ki, Cenâb-ı Hakk huzûruna çağırıldığı, hârimine aldığı kişiye *bu bir anlık dâhi olsa* tüm mertebelerin bilgisini vermiş, onu Esmâ'ü-l Hüsnâ'sı ile süslemiş/güçlendirmiştir.

Mi'râc'ı yaşayan kişi; bütün âsârını, ef'âlini, sıfatını ve zâtîyetini Cenâb-ı Hakk'ın Nûru'nda yakmış, orada ifnâ-i vücûd etmiş, vücûdu ortada kalmamış, Al-

lâh'ın Nûru'yla yıkanmış abdest almış ve nûranîler ve rûhaniler zümresine katılmış bir kimsedir. Nefsi tamamen rûhlaşmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın zâtîyeti öyle bir zâtîyettir ki, O'na erişenin herşeyi Nûr'a dönüşür.

Yalnız bu arada daha önce *Tevhid-i Zât*'ta değindiğimiz Mi'râc hadîsesi ile şimdi anlatmaya çalıştığımız *Makâm-ı Ahadiyyet*'teki Mi'râc hadîsesi arasındaki farkı iyi seçmek gerekir. Birincisindeki Mi'râc, ilmen/kalben tadılan bir idrâktir. İkinci ise Mi'râc'ın hakîkatini idrâk etmek, Hakk'ı rûhen şeksiz tanımak anlamında ve bilfiil yaşanan bir olgudur. Bu ikisi arasındaki fark, gölge ile asl arasındaki fark gibidir. İşte Ganiyy-i Muhtefî böyle bir Mi'râc'ı gerçekleştiren has bir mürîdine bir başka nefesinde şöyle seslenir (*Bk. Nefesler*, s. 74-75):

Seni tebrîk ederim, ey gözlerimin nûru,
Benim sâdık mürîdim, **Hakk**'ın sevgili kulu!

İşte oldu Mi'râc'ın! Artık **Rabb**'a harîmsin.
Adl-u ihsânla emîn, kullarına kerîmsin.

Rûhânî Nûrânî'ler zümresine dâhilsin.
Son buldu çocukluğun; hem reşîd, hem kâhilsin.

Bekâbillâh'la şeref bulmuş has bir Velî'sin;
Hakk Nûru'yla, serâpâ, münîr ve de celîsin.

Buldun Gerçek Hayâtı; bu benzemez rûyâyâ!
Hangi vazifelerle irsâl oldun Dünyâ'ya?

Bunun idrâki bâzen belli bir zamân alır;
Bu idrâke ulaşan Velî şaşırır kalır.

Kimi ehl-i tasarruf, kimi irşâda muzaf;
Ama hepsi de olur kulluk ile muvazzaf.

Yalnızca bir kişiye ba's olur bâzen biri;
Oysa, ülke yönetir diğerinin tekbîri.

Hazmetmelisin mutlak, ba'de-l Mi'râc, cezbeni;
Rücu' et Mürşid'ine ki hıfzetsin O seni.

Hâzım-ı cezbe olur Kâmil Mürşid ki fehmet,
Hâlâ O'na muhtacsın; hâlâ O'nda selâmet!

Ne zaman cezben söner, temkînin olur kavî,
Ruhsatıyla olursun Mürşid'ine müsâvî.

Setret sırrını, Velî! Edebin, işte, budur!
Senden artık yalnızca hayırlar eder südur.

Mevlâ'ya visâlinin olmaz dedikodusu;
Mestûrsa Velâyetin, düşman da kurmaz pusu.

Nebî'nin vârisidir; Velî böyle atanır.
Unutma sakın yavrum: **Velî'yi Velî tanır!**

Ya da nazma dönecek olursak:

Ey gözlerimin nûru, Hakk'ın sevgili kulu, benim sâdık mürîdim! Seni tebrik ederim. İşte Mi'râc'ın gerçekleşti. Sen artık Cenâb-ı Rabbü-l Âlemiyn'in harîmi oldun. Bundan nâşî O'nun Adâleti ve İhsânı ile emîn ve O'nun kullarına da kerîmsin. Bundan böyle çocukluğun son buldu. Şimdi artık hem yetişkin ve hem de reşîdsin; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Rûhânîler'inin ve Nûrânîler'inin topluluğuna dâhil olmuş bulunmaktasın. Sen şimdi Allâh ile var olmanın şerefine ermiş, Hakk'ın Nûru ile baştanbaşa aydınlık ve parlak has bir Velî'sin (Allâh Dostu'sun).

İşte şimdi gerçek hayatı buldun. Bu hayat bir rûyâ değildir. Cenâb-ı Hakk'ın huzûrundan bu Dünyâ'ya geri gönderildiğinde ne türlü vazifelerle yüklü olarak geldin? Bunun idrâkinde misin? Aslında bu vazifeleri idrâk etmen belli bir zaman alır. Bu idrâk sende uyandırdığı zaman zâten şaşırıp kalacaksın. Mi'râc'ını yapmış Velîlerin kimi tasarruf ehli olur kimi de irşâd ile görevlendirilmiş olur. Ama hepsi de, eninde sonunda, Allâh'ın kulu olmakla görevlidir. Bazen bir Velî (meselâ Ken'ân Rifâî hazretlerinin Efendisi Tütüncü Güzeli gibi) yalnızca bir kişinin irşâdı ile görevli olur, bazen bir başka Velî'nin tekâmülüne koca bir ülkeyi tasarrufu altında tutar.

Mi'râc'dan sonra sende zuhur edecek olan cezbeni mutlaka hazmetmelisin. Bu çok mühimdir. Sakın başına Hallâc-ı Mansûr'un başına gelenler gelmesin! O Mi'râc'ından döndüğünde cezbelerini hazmedemedi da bak başına neler geldi! Bunun için Mürşid'ine başvur ki seni cezbenden korusun. Kâmil bir Mürşid insana cezbelerini hazmettiren bir olgunluğa sâhipdir. Sen Mi'râc'ını yapmış olsan bile anla ki hâlâ Mürşid'ine muhtaçsın; selâmetin hâlâ onun idâresindedir.

Ne zaman Mi'râc'ının cezbesi sükûnet bulur da temkînin kuvvetlenirse işte o zaman sen Mürşid'inle müsâvî olursun. Bu takdirde senden yalnızca hayrlar zuhur edecektir. Velâyetin edebi ise Mi'râc'ının sırrını kimseye açıklamamaktır. İnsânın Allâh'a vuslatı dedikodu konusu olmaz! Sen Velâyetini gizlersen düşmanın da sana pusu kuramaz. Velî Nebî'nin ilminin, ahlâkının, şeriatinin vârisidir. Bir kimse Velî olduğu zaman bu mîrası yüklenmiş olur. Aman sakın unutma evlâdım Velî'yi ancak Velî tanır.

5. beyitte Ganiyy-i Muhtefî, Mi'râc'ın hakîkatiyle birlikte kişiye *Makâm-ı Ahadiyyet*'in verildiğini bildirmekte ve bu makâmıla izzet, şeref ve vakar bulan kişinin bütün âlemlere bir rahmet ve bir hidâyet kapısı olduğunu müjdelemektedir.

Ve son olarak 6. beyitte ise Ganiyy-i Muhtefî, bu yüce tecellîye/tecrübeye sâhip olan Velî'nin ilminin hâzâ *Furkân* (yâni Hakk ile bâtulı temyîz etmeyi sağlayan ilim), Zât'ının ise *Konuşan Kur'ân*'a inkılab edeceğini beyân etmektedir.

* * *